

Tartalomjegyzék

Kiss János Széljegyzet...	5
Pásztor István 100 fő alatti településeinkről népességföldrajzi aspektusból	10
Ludescher Gabriella A vidék változása	26
Szarvák Tibor, Nagyné Varga Ilona Tanyáink sorsa az Alföld szívében	44
Bácskainé Pristyák Erika A bokortanyák helyzete és az újabb kihívások	69
Mester Sándor „Maradók” és „szociális menekülők” – a tanyahasználat alakulásának és változásának egyes tendenciái Kiskunhalason és környékén az elmúlt két évtizedben	85
Renata Socha, Marzanna Farnicka, Inetta Nowosad Well-being and work engagement: teachers’ professional advancement and how to manage it over time	115
Pénzes Marianna A siker értelmezése a büntetés-végrehajtás keretei között	133
Dávid Balázs "Testzsír fóbia"	146
RECENZIO	
Virág Ádám Ártatlan Áldozatok Szatmári Svábok a Gulágon	159

Contents

János Kiss Marginal note...	5
István Pásztor Settlements under 100 inhabitants – an aspect of population-geography	10
Gabriella Ludescher The Changing of the Rural Area	26
Tibor Szarvák, Ilona Nagyné Varga The fate of „tanyák” in the heart of the Great Plain	44
Erika Bácskainé Pristyák The situation of ‘bokortanyák’ and the new challenges	69
Sándor Mester „Stayers” and „social runaways” – the emergence and change of tanya (Hungarian specificity) life style, and tendencies at Kiskunhalas and the surroundings in the last two decades	85
Renata Socha, Marzanna Farnicka, Inetta Nowosad Well-being and work engagement: teachers’ professional advancement and how to manage it over time	115
Marianna Péntes Interpretation of success within the framework of prison	133
Balázs Dávid "Body fat phobia"	146
REVIEW Ádám Virág Innocent Victims - Satmarian Swabs on Gulag	159

Széljegyzet...

DOI:10.19055/ams.2017.8/25/1

Sokszor nem könnyű eldönteni, hogy létrehozni nehezebb valamit, vagy fenntartani, esetleg átadni? Mindegyiknek meg van a maga nehézsége és azt hiszem, hogy itt valójában nem is az erőfeszítés mértékét latolgatjuk. A közös „mérték-egységet” nehéz megtalálni. Ha dolog erőfeszítés részét nézzük, akkor talán a létrehozás kívánja a legtöbb befektetett energiát, nem kis részben azért, mert egyedül kezdi el az ember és társak majd csak menetközben csatlakoznak, először csak egy, majd még egy és így tovább... Viszont az eredménye szinte azonnal látszik a munkának, mert a „van - nincs” dimenzió mentén halad. Az „Acta” alapításáról szólva, mindenki szinte azonnal a zöld lámpát kapcsolta fel, amikor megtudta miről van szó. Életem egyik nagy pozitív élménye volt ezt megtapasztalni. Onnan indult a dolog, hogy a kar (Debreceni Egyetem Egészségügyi Kara) jogelődje alapításának első szakaszán túljutva, „utazósebességre” kapcsolva, a dolgozós hétköznapi során szinte azonnal felmerült az oktatók publikációinak rendszeres elhelyezésének problémája. Az alapítás idején szinte kizárólag a jobbra nagynevű, tudományterületileg egyértelműen tematizált, hosszú várólistával rendelkező folyóiratok mellett, az alkalomszerűen megjelenő tematikus tanulmánykötetek, vagy nagyobb konferenciák teljes tanulmányokat megjelentető utókiadványai álltak rendelkezésre a meginduló kari disszeminációs tevékenységhez. Ez azonban (sajnos) nem jelentett folyamatos és főleg gyors publikációs lehetőséget, amire nagy szükség volt, hiszen ez a „tömeges” doktori képzésben való részvétel időszakában is volt egyben. Egy kollégámmal, Fábián Gergellyel (akivel már volt némi, nem ritkán közös munka során szerzett tapasztalatunk ezen a téren) szinte egyszerre álltunk elő a kari folyóirat ötletével, amit aktuálissá tett az is, hogy a megye akkoriban gyakorlatilag egyetlen tudományos periodikája, a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* éppen megjelenési gondokkal küzdött. A vezetéssel való gyors egyeztetés után, a megfelelő grémium hamarosan tárgyalta is a folyóirat létrehozását. Az elnevezés körül volt egy kis vita, de végül is az *Acta Medicinae et Sociologica* elnevezést hagyta jóvá a testület. A feladatok is hamar tisztázódtak, mert Fábián Gergő – számos teendője mellett – a fentebb említett *Szemle* szerkesztőbizottságában is igyekezett helytállni a helyi tudományos írásmunkák megjelenésének érdekében. Így csak annyit mondott, hogy: „...Ezt akkor csináld Te...”

Így lettem aztán, a kari tanács jóváhagyása után hivatalosan is, főszerkesztője az új lapnak. Azt tudtam, hogy csak olyan folyóiratot akarok, amelyik rendszeresen megjelenik, túléli az első évfolyamát és megfelel, vagy legalábbis megpróbál megfelelni a tudományos írásművek közlési feltételeit biztosító orgánus követelményeinek. Eleinte abban gondolkoztunk, hogy csak kar munkatársainak írásai jelennek majd meg, de hamarosan kiderült, hogy a folyamatos megjelenéshez sokkal nagyobb alkotói háttér kell majd. Minden tapasztalat híján, korábbi egyetemista és egykor volt könyvtárosi emlékeim alapján próbáltam a folyóirat külsejét, szerkezetét és az első számot összeállítani. Eleinte mindenképpen csak tudományos kutatások eredményeiből készült tanulmányok közlését tűztük célul és más rovatokat, mint például a recenziók megjelentetése, a távolabbi jövőbe helyeztük át. Az első számba mindenképpen szerettem volna egy útnak indító írást olyan személytől, aki vitán felül hiteles a tudományos élet területén. Két jelöltem is volt. Nem apróztam el, mert először a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnökét kértem fel erre, de Pálincás József bár nagyon emberien és elfogadóan reagált levelemre, végül is egyéb (fontosabb) teendői miatt, elhárította a lapindító írást. Igaz, hogy megígért egy írást az Acta számára, amikor már ideje is jut erre. Ezt az ígéretét remélem, hogy utódom majd be tudja „hajtani” rajta. A másik ember, akihez fordultam, Berényi Dénes (szintén atomfizikus) professzor volt, aki mint a debreceni ATOMKI egykori igazgatója és a MTA volt alelnöke, ugyancsak hiteles személy volt. Nagyon készséges volt és az Ő soraival indult az Acta első száma. Sőt egy másik írását is ideadta közlésre, mert emlékezvén olvasmányos tudománytörténeti és tudományelméleti írásaira pl, a HVG olvasói rovatában, külön kértem erre. Sajnos halála véget vetett ennek a szépen induló produktív kapcsolatnak. (Természetesen elbúcsúztunk Tőle az Acta lapjain is.) A megelőlegezett bizalom mellett, nyilván része volt ebben annak is, hogy a felesége és a gyerekei, elsősorban a fia révén, a család barátai közé számítottam.

Közben formálódott a szerkesztőség is, az ügyért önzetlenül tevékenykedő kollégák közül kikerítve tagjait. Szinte azonnal lett „külső” helyettesem Fónai Mihály személyében, akihez ekkora nagyjából húsz év szakmai és személyes kapcsolat fűzött. Ugyancsak lett az „ügyvezető” feladatokat ellátó titkára is a lapnak, mégpedig Hüse Lajos kollégám állt mellém ilyen minőségben, s Neki köszönhetően lódult meg a szekér, az első szám döccenői után. Ezt a szerepet átvette aztán Kovács-Nagy Klára kollégánk és Lajos végre a tartalmi szerkesztői feladatokkal foglalkozhatott „csak”. Hamarosan lett gazdája a technikai szerkesztésnek is, Takács Péter matematikus kollégánk informatikai varázslatai révén lettek nyomdaképek a számok. Ezt a feladatot idővel átvette Ricsei Béla oktatás technikus kollégánk, aki azóta is gyakorlatilag minden kari kiadványnak „örökös” szerkesztője. A gyarapodó magyar és idegen nyelvű kéziratok gondozásához olvasószerkesztő is kellett és két kolléganő, Balogh Erzsébet és Tilki Ágnes csatlakozásával teljes és kiegyensúlyozott lett az Acta első szerkesztősége. A belső munkamegosztás

szerint a főszerk. és helyettesének feladata a lap menedzselése volt, minden tekintetben. A szerkesztőbizottság szinte azonnal adott volt, mert az Acta alapítására rábólintó kari Tudományos Tanácsadó testület tagjaiból kerültek ki, akik mind tudományos fokozattal rendelkeztek és jól lefedték a megjelentetett írásaink által képviselni akart tudományterületeket. A tudományos tanácsadók feladatára sikerült megnyerni az egyetem két akadémikusát, Muszbek László és Pethő Attila professzorokat, akik a karral is napi munkakapcsolatban álltak ebben az időben. Ilyen körülmények között jelentek meg az első számok, a kari kiadványkeret terhére. Az Egyetemi Kiadó azóta is rugalmas és jó partnerünk az Acta megjelentetésében.

Jó volt kézbe venni az első példányokat és belelapozni a nyomdafestékszagú példányokba. Hamarosan szétküldtem (a kötelezpéldányokon felül) jó néhány példányt más könyvtáraknak gyűjtésre és általam sokra tartott (neveik említése nélkül) tudósoknak, kollégáknak pedig véleményezésre. Visszajelzésükre nagy szükség is volt, ezek a mondjuk, hogy „olvasói” vélemények (is) nagyban alakították az Acta formáját, tartalmát. A menedzselési teendők legfontosabbika volt talán a lektorok felkérése és nagyon kellemes csalódásunkra legtöbbször vállalták akár díjazás nélkül is a kéziratok lektorálását, nemcsak magyarul, hanem angol nyelven is. Időről-időre akadt angol nyelvű kézirattal jelentkező szerzőnk és örültünk, hogy ebben is eleget tehattünk az alapításkor lefektetett elveknek. Az első két-három szám tematikailag minden tudományterületet reprezentált (egészségtudományok, társadalomtudományok, egészségügyi informatika), melyet a karon műveltek. Aztán valahogyan kezdtek szaporodni az írások a társadalomtudományi területéről és ritkulni a többi diszciplína eredményeit bemutató tanulmányok. Az évi többszöri megjelenést nem volt könnyű sem elérni, sem fenntartani. Azért valahogy mindig sikerült összeszedni azt 8-12 írást, ami egy számba, vagy kötetbe belefért. Közben „nemzetköziesedtünk” is, ez a szerzők révén tulajdonképpen kezdettől fogva adott volt, de hamarosan megjelentek a külföldi kollégák, eleinte lektorként, majd a szerkesztőbizottság tagjai és a tudományos tanácsadók között is. Jelenleg hat ország képviselői alkotják az Acta szakmai-szellemi háttérét, túlnyomórészt egyetemi és főiskolai tanárok, iskolateremtő professzorok és akadémikusok.

A dolog működni látszott és azonnal látható volt a továbblépés iránya is. Egyrészt alkalmazkodva a digitális világ elvárásaihoz, már nem csak a kötelezpéldányokat jutattuk el a könyvtárakhoz, hanem bekerültünk nagy magyar adatbázisokba – mint pl. a MATARKA, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivuma (EPA) – kezdettől megkérve és kapva olyan fontos azonosításra alkalmas numerusokat, mint az ISSN szám, vagy később az írások DOI számai. Jelenleg a nemzetközi adatbázisokba való bekerülés tárgyalásai folynak, sőt előrehaladott állapotban vannak és remélhetőleg hamarosan ebben a formában is megjelenik az Acta a nemzetközi tudományos piacon. Az önálló honlap volt a következő lépés, ami nagy könnyebbséget jelent mind a hozzáférhetőség,

az archiválás, mind pedig a kapcsolattartás szempontjából. Még egy dolog volt hátra azok közül, ami a (kezdő) főszerkesztő elérendő céljai között szerepelt. Ez pedig az akadémiai „nyilvántartás” elérése, azaz a minősítés megszerzése volt. Az ezen a területen legnagyobb tapasztalattal rendelkező Fónai professzort bízta meg a szerkesztőség a minősítési kérelem anyagának összeállításával és jelen sorok íróját szólította fel a kapcsolatfelvétel kezdeményezésére az akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya felé, amely az írások zöme, elsősorban a szociológia, szociális munka miatt illetékes volt. Egy olyan időszakban történt ez, amikor nem szándékoztak bővíteni a hivatalos listát és két év elteltével ígérték döntést a kérelem elbírálását illetően. Ez részben rossz volt, mert legalább ennyit kellett még várakozni, ami sohasem öröm. Másrészt jól jött, mert ez alatt az idő alatt nyugodtam össze lehetett állítani, csiszolgatni a kérelemhez csatolandó szakmai háttéranyagot. A tavalyi év elején tárgyalta az osztály a kérelmeket és néhány hét múlva kaptuk az osztály elnökének, Kovách Imre professzor úrnak levelét, melyben örömmel értesített, hogy folyóiratunkat felvették az osztály hivatalos listájára, „B-kategóriás” minősítéssel.

Ekkor éreztem azt, hogy az első fejezet számomra itt véget ért. Ami ezután jön, ahhoz részben az én tapasztalataim már nem elégségesek, részben az erőm fogyatkozott meg hozzá, és hát a rendelkezésre álló időkeret is lényegesen megcsappant. Mint ahogy amit elértünk, az sem az én érdemem, hanem a velem dolgozó kollégák kitartó, szakszerű munkájának, nagynevű tudósok jóindulatú segítőkészségének és olykor a szerencsének (volt) köszönhető. Még az átadásról szólva, az ember ilyenkor leltárt készít, amit én is megtettem. Az induláskor tett, olykor nyilvánosan elhangzott, olykor csak belül megfogadott vállalásokat számba véve, talán objektíve is kijelenthető, hogy az Acta alapításának lassan tizedik évébe érve is létezik. Periodikaként szabályosan működve, évente többször megjelenve, az eltelt évek alatt két tucatnál több kötetét tudhatjuk magunk mögött. Kialakult az a stabil szerkesztőségi munkatársi gárda, amelyik már tapasztalattal bír, és szinte rutinosan állít össze egy számot, a lektorok felkérésétől, a nyomdába küldésig. A karnak már a harmadik dékánja van az indulás óta, de mindegyik folyamatosan támogatta folyóiratot. A független lektorálás olykor nehéz és kemény próbájáról sohasem lemondva, sikerült egy ezen a (kari folyóirat) szinten stabilnak mondható tudományos színvonalat elérni. Minden száma a nyilvánosság előtt van, s ha véletlenül valamelyik könyvtár nem kapja időben az aktuális számot, akkor szóvá teszi. A hazai akadémiai munkában számon tartanak bennünket, aminek következtében több kredit jár (majd) az itt megjelent cikkekért a doktori iskolákban. Talán elmondható, hogy nem csak a létrehozás, de a fenntartás is sikerült. A problémákról és feladatokról is beszélni kell, amit magam után hagyok, hogy pl. talán sikerül majd egy stabil szerzői háttér kialakítani, könnyebbé téve mindenkori aktuális szám összeállítását. Bár valamilyest sikerült már nemzetközi szinten is nyomot hagyni, de ez az a terület, ahol

munka nagyja még hátra van. Még egy stabil anyagi háttér kialakítása is az új főszerkesztőre vár. Mecénások már nincsenek, az ilyen jellegű tevékenységet támogató alapítványok kora is lejárt, de az eredmények és a stabilitás révén, talán sikerül olyan állandó pályázati forrást találni, amelynek segítségével kevesebb gonddal, jobb színvonalon, szebb külsővel jelenhet majd meg az Acta.

Tulajdonképpen nem is igazi átadásról van szó, hiszen az már régen megtörtént érdemben, csak amolyan helyzet véglegesítésről, hiszen az új, azóta hivatalosan is megerősített főszerkesztő nem más, mint Hüse Lajos, aki kezdettől fogva részt vett ebben a munkában és mindvégig a legnagyobb támaszt jelentette számomra. A főbb irányvonalakban nem várható túlságosan nagy váltás, hiszen negyedszázada ismerjük egymást és többször kiderült már, hogy miben értünk egyet és miben különbözik gondolkodásunk. Valamelyes változás kell is és nyilván lesz is, mert tapasztalaton alapuló meggyőződésem, hogy a folyóirat sokkal jobb és avatottabb kezekbe került, mint nálam volt. Ehhez kívánok Neki sok erőt, kitartást, sikert és legalább csak annyi kis szerencsét amennyi nekem volt. Nem marad más hátra, mint háttérbe húzódva még jó sokáig figyelni a munkát, örülni az eredményeknek, esetleg itt-ott besegíteni, ha úgy adódik. Az első gondolathoz visszatérve, szerintem átadni a legkönnyebb és a legjobb is egyben. Azt hiszem, hogy ez minden „lapalapító” álma és én nagyon köszönöm mindenkinek, aki önzetlen munkájával és szerepvállalásával ehhez hozzásegített.

Kiss János
alapító-főszerkesztő

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

100 fő alatti településeinkről népességföldrajzi aspektusból

Pásztor István

Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Abstract. According to the 2014 data in 154 Hungarian settlements live less than 100 inhabitants. As the result of the continuous demographic erosion some of the might face with total depopulation. Current study targeted to provide an overview about the demographic status of the smallest villages in North Eastern Hungary. Depopulating areas were drawn after the change of regime in the light of the study by the delimitation of the number of inhabitants. The investigation of the age structure, the calculation of the aging index and the analysis of the natural vital events demonstrated the actual demographic situation of each settlements.

Keywords: smallvillages, depopulation, agestructure, naturaldecrease, periphery

Absztrakt. A 2014-es adatok szerint Magyarország 154 településén már a 100 főt sem éri el a lakosság száma. A folyamatos demográfiai erózió hatására néhányuk teljesen elnéptelenedhet. A tanulmány kiemelten Északkelet-Magyarország legkisebb falvainak demográfiai állapotfelmérését tűzte ki céljául. A létszámviszonyok alapján területi lehatárolást készítettem, amely kirajzolja, hogy a rendszerváltás után hol körvonalazódnak az elnéptelenedő térségek. A korszerkezeti vizsgálatokkal, az öregedési index számításával és a természetes népmozgalmi mutatók elemzésével pedig próbáltam rávilágítani az egyes települések aktuális demográfiai állapotára.

Kulcsszavak: törpefalvak, elnéptelenedés, korszerkezet, természetes fogyás, periféria

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/2

Bevezetés

Hazánkban a községek összesített népességszáma 1960-ban volt a legmagasabb, azóta folyamatos csökkenést tapasztalhatunk. Ez a tendencia 1990 után némileg mérséklődött, részben a szuburbanizáció, részben a városi ipari munkahelyek számának csökkenése és a közlekedési feltételek javulása következtében átalakuló vándorlási mérleg miatt. A területi különbségek azonban fokozódtak, elsősorban a perifériákon elhelyezkedő törpefalvak kerültek aggasztó helyzetbe. 2014-ben a TeIR adatai¹ alapján 412 olyan település volt Magyarországon, melynek népességszáma nem érte el a 200 főt, ezek közül 154 (37,4%) helyen a népesség száma 100 fő alatt maradt.

A „kétszámjegyű falvak” főleg Dél- és Nyugat-Dunántúlon és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fordulnak elő. A kifejezetten törpefalvas térségek problémaköre igen komplex, ugyanis mélyen gyökerező társadalmi-gazdasági hátrányokkal néznek szembe. A tanulmányban igyekszem országos képet adni területi elhelyezkedésükről és számbeli változásukról. Északkelet-Magyarország legkisebb lélekszámú településeinek példáján keresztül az elnéptelenedés folyamatát, a korszerkezet változásait és az elvándorlás jelenségét vizsgálom közelebbről. A népességcsökkenést már érdemes a XX. század második felétől feltárni, mivel az erőteljes differenciálódás ekkor vette kezdetét és egyes települések (pl.: Gyűrűfű, Szanticska) ekkor néptelenedtek el teljesen.

Az elemzéseknél főként a népszámlálásokból készített KSH statisztikákra és a TeIR adataira támaszkodom.

A falufogalom, falutipizálás

A falvaknak (községeknek) nincs általánosan elfogadott definíciója, mivel annak meghatározása a tudományos szemlélettől függ. Sőt több definíció ma már nem is helytálló, mivel a falvak szerepköre is állandóan változik és a korábban jellemző agrártevékenység már nem egyértelműen jellemző. Leginkább úgy értelmezhetjük, hogy állandóan lakott települések, melyek nem rendelkeznek központi funkciókkal. Jellemzői pedig az alacsony lakosságszám, az emberek közötti szorosabb kapcsolat és a földszintes beépítés (Beluszky-Sikos, 1982; Mendöl, 1963).

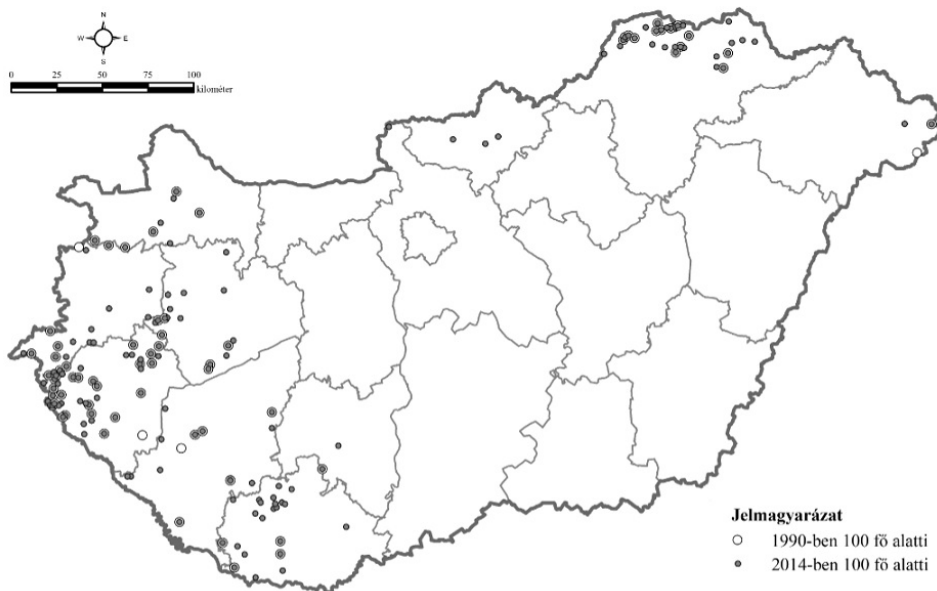
A legalacsonyabb lélekszámú törpetelepüléseken pedig még könnyebben jelentkezhetnek a kedvezőtlen demográfiai és társadalmi folyamatok, vagy akár etnikai

¹ Azért a 2014-es adatokat használok, mert a tanulmány írásakor (2016. december, 2017. január) a teir.hu adatbázisában ezek voltak a legfrissebb vonatkozó információk.

szegregációk kialakulásának is nagyobb az esélye. A törpe- és aprófalvakkal az utóbbi évtizedekben számos társadalomföldrajzi kutató (Mendöl Tibor, Erdei Ferenc, Enyedi György, Beluszky Pál, Frisnyák Sándor, Tóth József, Nemes Nagy József, Süli-Zakar István stb.) foglalkozott. A falvakat pedig többféle szempont alapján csoportosították (népességszám, hasznosítás-funkció, gazdasági szerepkör, a morfológiai jegyek számbavételével, a földrajzi fekvés szerint stb.). Az esetünkben fontos népességszám alapján a falvakat törpefalú (200 fő alatt); aprófalú (200–500 fő); kislefalu (500–1000 fő); középfalu (1000–2000 fő); nagyfalú (2000–5000 fő); óriásfalú (5000–10000 fő) kategóriákra különítették el (Enyedi, 1980). Viszont ettől némileg eltérve csak a 100 fő alatti településeket vettem fel a vizsgálatba, mivel az elnéptelenedés közeli veszélye leginkább ezeket érintheti.

100 fő alatti falvaink területi elhelyezkedése

Az ország több térsége jellemezhető 100 fő alatti törpefalvas területekkel, amelyek nem arányosan oszlanak el az ország területén, mint ahogy az 1. ábra is mutatja.

Forrás: saját szerkesztés a teir.hu adatai alapján.

1. ábra: 100 fő alatti települések elhelyezkedése Magyarországon (1990-2014).

Ennek oka egyrészt a természetföldrajzi adottságokban rejlik, mivel a dombvidékek, a hegységek völgyei nem tették lehetővé nagyobb települések létrejöttét. Másrészt a kevésbé jó minőségű termőföld, a rossz közlekedési feltételek, a munkahelyek hiánya sem járult hozzá a népesebb közösségek tartósabb megtelepedéséhez (Horváth, 2013). A települési szintre számított népességszámmal súlyozott fejlettségi mutató szintén rámutat ezen térségek elmaradottságára. A jövedelmi periférián fekvő települések jelentős része is az aprófalvas térségekben koncentrálódik (Pénzes, 2015).

A rendszerváltás idején 72 település lélekszáma nem érte el a 100 főt, amely 2004-re 116-ra, majd pedig 2014-re 154-re emelkedett a TeIR adatai szerint (1. táblázat).

Megyék, településszám (2014)	100 fő alatti település 1990	100 fő alatti település 2014
Baranya (301)	5	22
Borsod-Abaúj-Zemplén (358)	15	30
Győr-Moson-Sopron (183)	5	8
Somogy (246)	6	12
Szabolcs-Szatmár-Bereg (229)	2	2
Vas (216)	7	16
Veszprém (216)	5	15
Zala (258)	27	44
Nógrád (131)	0	3
Pest (187)	0	1
Tolna (109)	0	1
Összesen: (2218 település)	72	154

Forrás: saját szerkesztés a teir.hu adatai alapján.

1. táblázat: 100 fő alatti települések megoszlása megyénként (1990-2014).

1990-ben még csak 4993 személy lakott 100 főnél kisebb településen, 2004-re ez a szám már 7489 fő, míg 2014-ben már közel tízezer (9815 fő). Lényegében az elmúlt 25 évben megkétszereződött azon személyek száma, akik ilyen falvakban élnek.

A vizsgált időszakban a Baranya megyei települések közül vesztettek legtöbben a népességszámukból, az érintett falvak 2014-es száma 4,4-szerese az 1990-es értéknek. Legnagyobb arányban azonban Zala megyében (a települések 17,05%-a) találunk 100 fő alatti falvakat.

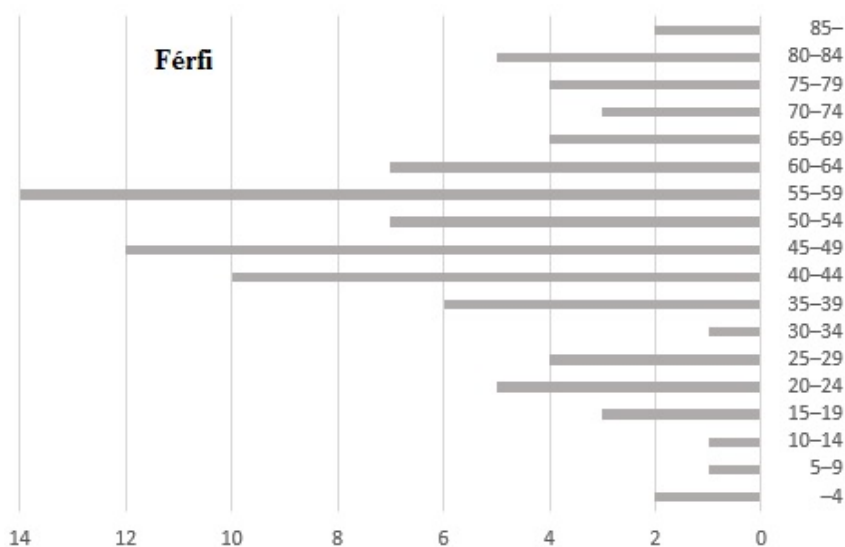
A jelenség térbeli terjedését mutatja, hogy három megyével több került fel a megyei listára 2014-ben (1. táblázat). Nógrád megyéből immáron 3 település (Garáb, Debercsény, Kutasó) népességszáma sem éri el a 100 főt. Az egy településsel

érintett Pest megyéből Tésa az Ipoly-mente legkisebb települése, míg Tolna megyéből a Tolnai-Hegyháton található Murga került fel a legkisebb népességszámmal rendelkező falvak közé.

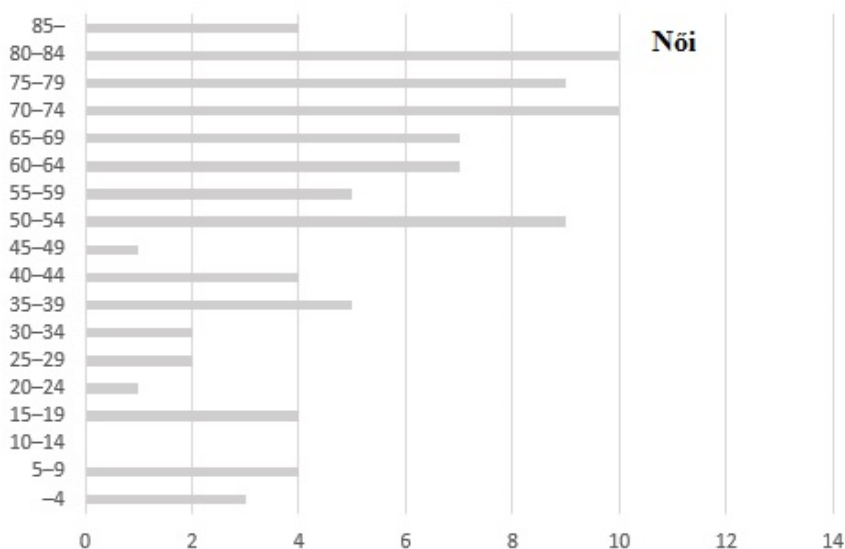
Az 1990-es települési adatsorból mindössze 5 olyan kistelepülés (Nemeskisfalud, Komlódtótfalu, Ólmod, Ispánk, Zalasárszeg) van, amely nem került fel a 2014-es listára, mivel népességszáma elérte, vagy meghaladta a 100 főt. Az 1990-es listáról 60 településen viszont további népességsökkenés történt. Ezt a sort a Zala megyei Lendvajakabfa vezeti, ahol a vizsgált időszakban a népességszám 69-ről 16-ra csökkent. Lendvajakabfa a XX. század elején még közel 400 fős település volt, az intenzív népességsökkenése az 1950-es évektől kezdődött (www1).

A lista másik végén a szintén Zala megyei Gosztola található, amely ebben az időszakban több, mint megháromszorozta (18-ról 61 főre) népességszámát. Gosztola ezt a növekedést egyértelműen a turizmusnak köszönheti, hiszen komoly természeti vonzerővel és bőséges vadállománnyal rendelkezik (www2).

A három legkisebb népességszámú település sorrendje is teljesen kicserélődött az elmúlt 25 évben. 1990-ben még a Vas megyei Nemesmedves (16 fő) volt a legkisebb, majd ezt követte Gosztola és az Encsi járásban található Gagypáti (19 fő). 2014-ben már a göcseji Iborfia (9 fő) volt a legkisebb, majd sorrendben két Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kisközség, Gagypáti (10 fő) és Tornakápolna (13 fő) követte. Nemesmedves 30 főre növelte népességszámát, így a 2014-es listán már csak a 20. legkisebb volt.

2/a ábra

2/b ábra

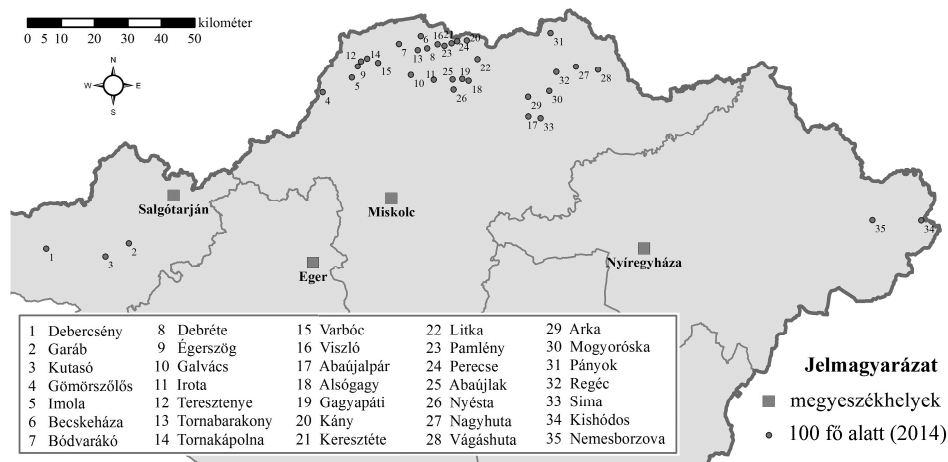
Forrás: saját szerkesztés a 2011-es népszámlálás adatai alapján

2. ábra: A 10 legkisebb népességszámú település összevont korfája, nő (2011)

A legkisebb lélekszámú településeken az elmúlt évtizedekben lejátszódó szelektív elvándorlás után újabban az elöregedés problémája jelentkezik (2. ábra). Ez pedig a természetes fogyás miatt hosszú távon a teljes elnéptelenedés veszélyével fenyeget (www3). Az 1. ábra mutatja, hogy ráadásul ez a probléma térben koncentráltan (Őrség, Göcsej, Aggteleki-karszt) jelentkezik (Pénzes-Pásztor-Tátrai, 2015).

Elnéptelenedő falvaink Északkelet-Magyarországon

Északkelet-Magyarország hat megyéje közül három (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg) megyére, azon belül is főleg Borsod-Abaúj-Zemplén megye határmenti térségeire koncentrálnak a törpefalvas területek (3. ábra).

Forrás: saját szerkesztés a teir.hu adatai alapján

3. ábra: 100 fő alatti törpefalvak elhelyezkedése Északkelet-Magyarországon² (2014).

1990-ben még csak 17 db 100 fő alatti település volt (1. táblázat), addig 2014-re ez a szám már 35-re emelkedett. Így vizsgálatomba is ez a 35 törpefalva került bele. Az 1990-es adatsorból egyedül Komlódtótfalu nem szerepel a 2014-es listában. Az 1970-es nagy „Szamosi árvíz” szinte teljesen elpusztította a falut, s az akkori politikai vezetés megakadályozta, hogy a lakosság újjáépítse házeit. Ezt követően a lakosok száma drasztikusan csökkent, s a 90-es évekre - a múlt század közepe táján még 1400 lakost számláló település – 67 főnyire zsugorodott (Dövényi, 2005 és www4). A jelenlegi növekedés a településre beköltöző zömében roma lakosoknak köszönhető.

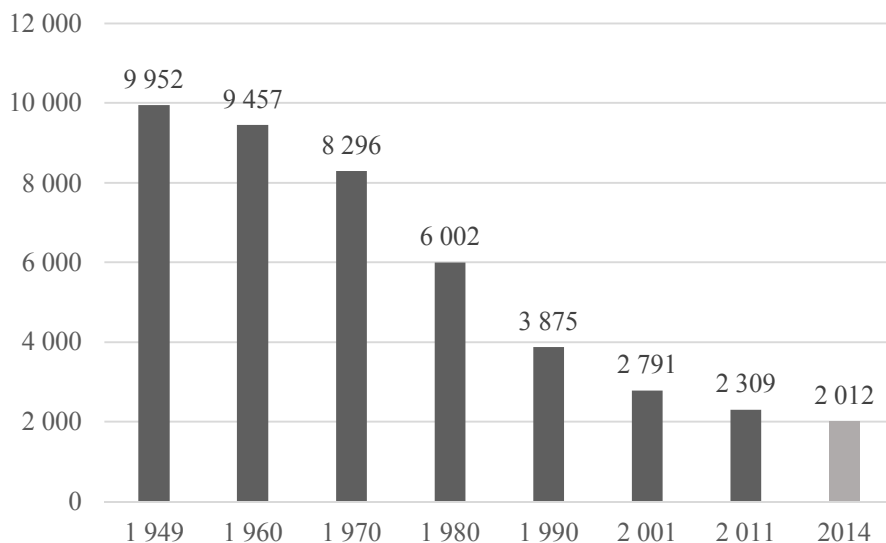
Komlódtótfalu mellett csak Sima tudta növelni népesszámát (22-ről 31 főre), ami bizonyítja, hogy az elnéptelenedés a legkisebb falvakban tartósan fennálló jelenség. Arányaiban a legnagyobb népességvesztő település Becskeháza volt, amely a rendszerváltás óta elvesztette népességének majdnem 65%-át. Ez a zsáktelepülés a KSH adatai szerint 1949-ben még 214 lakossal rendelkezett. A három legkisebb népesszámmal 2014-ben Gagyapáti (10 fő), Tornakápolna (13 fő) és Tornabarakony (18 fő) rendelkezett. Ezek a falvak is népesebbek voltak egykor, ezért érdemes nagyobb időmetszetben is vizsgálni a „legkisebbek” népességcsökkenési folyamatát.

² Északkelet-Magyarországon az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régiókat értem.

Az elnéptelenedés folyamata az 1950-es évektől napjainkig

Az ötvenes évek szocialista településpolitikája életképtelenné minősítette az aprófalvakat, később az 1971-ben napvilágot látott Országos Településfejlesztési Koncepció pedig funkció nélküli településeknek tekintette ezeket, így lakóik tömegével hagyták el az ilyen falvakat (Bajmócy-Józsa-Pócsi, 2006). Az „optimális településméretet” el nem érő falvakban a tanácsok és az ellátó intézmények körzetesítésével, az állami beruházások minimalizálásával, a magánérs fejlesztések adminisztratív korlátozásával és számos egyéb módon alapvetően gátolták a törpe és aprófalvak fejlődését (Kiss, 2008). Mindez jelentős marginalizálódást is eredményezett /öregedő korszerkezet, alacsony iskolai végzettség, leromló lakókörnyezet, peremre szorult társadalmi csoportok megjelenése stb./ (Bajmócy-Balogh, 2002). A népességvesztés az elvándorlás mellett túlnyomórészt a természetes fogyásból is következett (Kiss, 2008).

Az elnéptelenedést erősíti, hogy ezeken a településeken élő emberek túlnyomórészt a jövedelmi periférián találhatók. Azonban a nyugati határszél elaprózott településszerkezetű megyéiben, valamint Veszprém megyében az ebből fakadó probléma korántsem olyan súlyos, mint a Dél-Dunántúlon, illetve Északkelet-Magyarországon (Pénzes, 2010).

Forrás: saját szerkesztés a népszámlálások és a teir.hu adatai alapján.

4. ábra: A vizsgált 35 törpefalva összevont népességszámának alakulása (1949-2011).

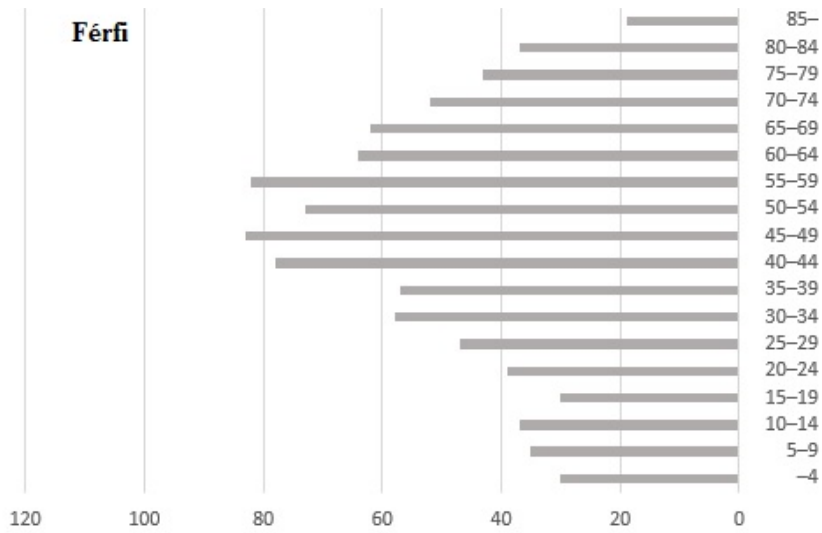
Az 1970-es évek településpolitikájának a vizsgált térségben több kicsi falu is áldozata lett, hiszen teljesen elnéptelenedtek. A központi szerepkör nélküli településekről gyakran kivonultak az addig jól működő alapellátást biztosító elemek (általános iskola, művelődési ház), a helyi közigazgatás szervezeti egységei fokozatosan leépültek (Makra, 2017). Ezekre a társadalmi-gazdasági hatású politikai döntésekre adott válasz a szelektív elvándorlás volt, melynek eredményeként helyben zömmel az idősebb, inaktív népesség maradt. A városcentrikus központi döntések nem vették figyelembe a helyi igényeket, az aktív korú falusi népesség kénytelen volt városokba, ipari centrumokba elvándorolni. A legnagyobb népességvesztés 1970 és 1990 között játszódott le, mely azóta mérsékeltebb ütemű, de továbbra is tart (4. ábra). A magyar településhálózat legkisebb elemei a szocializmus évtizedeiben az erőszakos beavatkozások miatt komoly településfejlesztési hátrányokat szenvedtek el, melynek demográfiai következményei máig hatóak.

A rendszerváltás és a fiatalok elköltözése után már inkább a természetes fogyás játssza a nagyobb szerepet a népességszám csökkenésében. 1990-ben már csak 29 elveszületés történt a vizsgált településeken, amelyekre 103 haláleset jutott. Napjainkban szintén hasonló a helyzet, mivel a TeIR adatai szerint 2014-ben a 35 településen 17 (13 településről) elveszületéssel szemben 56 haláleset (26 községből) történt. Debréte és Irota jelentette a két kivételt, mivel ott természetes szaporodást regisztráltak, mert haláleset nem történt, ugyanakkor született egy-egy gyermek. A jövőkép nagyon aggasztó, mivel a gyerekek több településről szinte teljesen eltűntek: három törpefaluban (Debréte, Tornabarakony, Teresztenye Borsod-Abaúj-Zemplénből) egyáltalán nem élt gyerek (14 év alatti) 2011-ben.

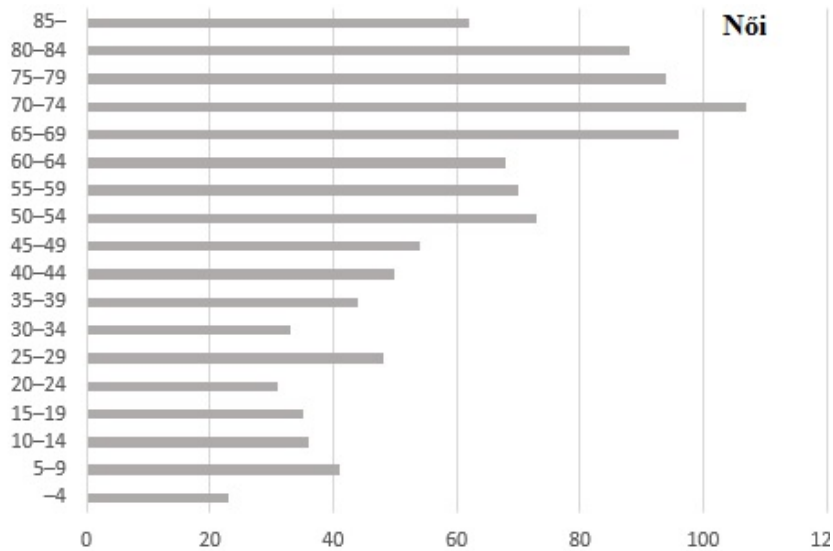
A szélsőséges korszerkezet

Az elvándorlás következményeként előregedő korstruktúra jött létre a törpefalvakban (Kovács, 2004). A demográfiai, korszerkezeti mutatók többségében a legkisebb falvak helyzete kedvezőtlenebb, mint az országos átlagok. Ettől a jellemzőtől csak abban az esetben térnek el, ha általában jelentősebb számú roma lakos él a településen. A hazai cigányság gyermekvállalási hajlandósága ugyan csökken, de még mindig jelentősen meghaladja a nem romákra jellemző értékeket, illetve a cigány népesség átlagéletkora jóval alacsonyabb, mint az össznépségé (Kemény-Janky-Lengyel, 2004). A romák és nem romák között tapasztalható demográfiai különbségek a korfák alakjában jelentős eltéréseket eredményeznek.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében több olyan 2-300 fő közötti kistelepülés (pl.: Kiscséc, Felsőregmec, Gadna) is előfordul, melyeknek korfaiban kirajzolódhatnak az említett jelenségek.

5/a ábra

5/b ábra

Forrás: saját szerkesztés a 2011-es népszámlálás adatai alapján.

5. ábra: A vizsgált északkelet-magyarországi települések összesített korfája, fő (2011).

Ebben különösen érintett a Cserehát térsége, ahol már több 500 fő alatti településen (pl.: Csenyéte, Fáj) szinte csak roma lakos él (Baros-Pénzes-Tóth, 2007). Az a kérdés, hogy a még kisebb falvakban jellemző-e a romák olyan mértékű megtelepedése, amely befolyásolhatja a korszerkezet összetételét.

A 35 település összesített korfájáról (5. ábra) leolvasható az elöregedő korszerkezet és az idősebb korosztályok túlsúlya. A fiatal és az idős generációk aránya kedvezőtlen irányba eltolódott. Egyre kevesebb a szülőképes korú nő, például Tornabarakonyban és Debrétén nem laknak 50 évnél fiatalabb nők. A gyerekek száma a rendszerváltás óta még kevesebb. Markánsan jelentkezik, hogy az idősebb korosztályokban a nők többségben vannak a férfiak magasabb halandósága miatt.

A jövőbeni tendenciákat is mutató öregedési index szerint 2014-ben a legrosszabb korszerkezeti összetétellel az Edelényi járásban lévő Varbóc³ rendelkezett. A kistelepülésen 1 fő 14 év alatti lakosra 20 fő 65 év feletti lakos jutott, így öregedési indexe: 2000. Nagyon rossz helyzetben van Becskeháza /szintén Edelényi járás/ (1500) és az Encsi járásban lévő Galvács (1200). A települések öregedési indexének átlaga: 535,4.

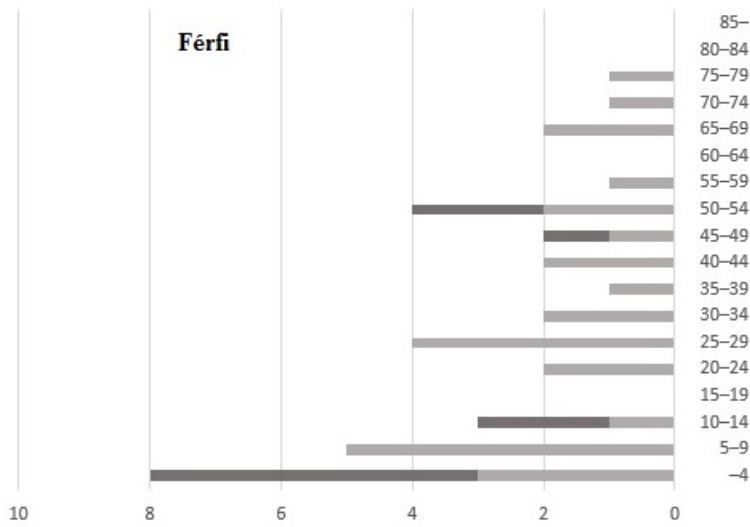
A 14 év alatti lakosok száma csak a legkisebb Gagypátiban és a Fehérgyarmati járásban lévő Kishódoson haladta meg a 65 év felettiéket számát. Gagypátiban (4 fő 14 év alatti és 2 fő 65 év feletti, index:50) ez egy tudatos építkezés, fejlesztés eredménye. A településen egyre több ingatlant vásároltak meg és turisztikai beruházásokat valósítottak meg és a lakosságnak számos kedvezményt biztosít az önkormányzat (www5). Kishódos (az ország legkeletibb települése) pedig a roma lakosság folyamatos beköltözésének köszönheti az index (42,3) alacsonyabb értékét.

Egy 2010-es becslés (Pásztor, 2013) szerint a 35 település közül Kishódoson a legmagasabb a roma lakosság aránya. Ezt követi a sorban Nyésta (roma arány: 35%; öregedési index: 142,8) és Pamlény (roma arány: 28%; öregedési index: 157,1), amely szintén a roma lakosság magasabb természetes reprodukciójának köszönheti a fiatalosabb korszerkezetét. A becslés szerint 22 településen nem található roma lakosság, de ahol nagyobb arányban jelen van ott jelentősen módosítja a korszerkezetet (6. ábra). Az ilyen falvakban az idősebb korosztályt a helyben maradó nem roma lakosok jelentik. A nem roma lakosság természetes fogyása miatt a romák aránya várhatóan még tovább emelkedik anélkül, hogy további beköltözéssel számolnánk.

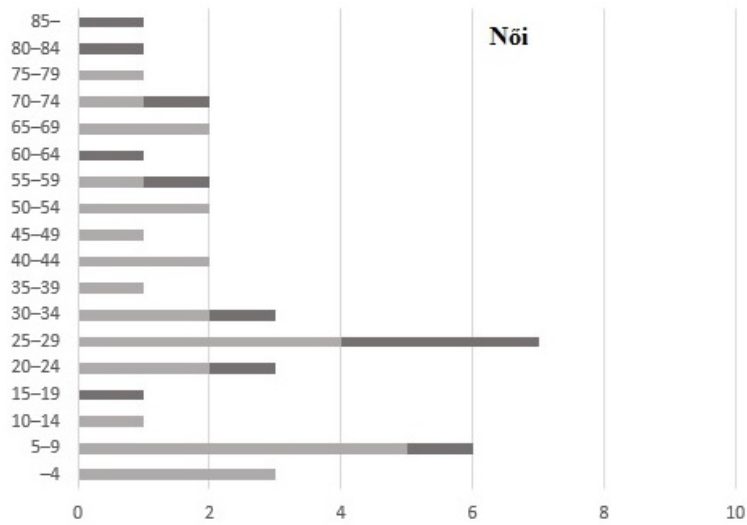
A néhány lelkes településeken ritkább a romák megtelepedése. Ezt igazolja, hogy a 10 legkisebb falu közül (a becslés szerint) csupán kettőben éltek roma lakosok (Pásztor, 2013).

³Nem számítva Tornabarakony, Debréte, Teresztenye településeket, ahol 2014-ben nem volt 14 év alatti lakos.

⁴ A DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékének 2016-os kutatásai alapján Kishódoson a lakosság kb. 45-50%-a roma.

6/a ábra

6/b ábra

Forrás: saját szerkesztés a 2011-es népszámlálás adatai alapján.

6. ábra: Kishódos korszerkezete és nemi megoszlása (2011).

Az elvándorlás és következményei

A rendszerváltás idején az apró és törpefalvak vándorlási vesztesége a legnagyobb volt a település kategóriák között (Kovács, 1990). A jobb életfeltételek hiánya miatt legkisebb falvaink nem rendelkeznek népességmegtartó erővel. A falvak, kisebb városok talán legnagyobb problémája a folyamatos elvándorlás, amely elsősorban a fiatalabb korosztályokat érinti, így várhatóan a születések száma még tovább csökken és a természetes fogyás tovább erősödik. Ez helyben átalakítja a társadalmi szerkezetet és problémákat, feszültségeket teremt. Többek között ennek is köszönhető az átlagosnál jelentősen öregebb korstruktúra és a rosszabb természetes népmozgalmi mutatók.

Az intézmények számának redukálása, az intézményi ellátottság hiánya, a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenése és a folyamatos funkcióvesztés csak erősíti a demográfiai folyamatokat.

A „legkisebbek” közül csak néhány falunak sikerült a rendszerváltás után vándorlási nyereséget elkönyvelni. Az 1980-as években a vándorlási különbözet értéke mindenhol negatív tartományban maradt. Különösen kiemelkedett Vágáshuta (-98%), melynek népességszáma is megérezte az intenzív elvándorlást, hiszen 1980-ról 1990-re 270-ről 139 főre csökkent. Azonban több törpefalu is (Galvács, Irota, Kány, Nagyhuta, Nemesborzova) -50% alatti értékkel szerepelt ebben az évtizedben. A legkisebb vándorlási veszteség (-6%) Pamlény és Pányok községeket érte, ahol a nyolcvanas években még többen próbálkoztak gazdálkodással és állattartással, illetve az iparba irányuló nagyobb elvándorlás már korábban lejátszódott.

Az 1990-es évtizedben 11 település tudott vándorlási nyereséget felmutatni, melyek sorából kiemelkedik Regéc (17%). Ebben nagy szerepet játszhatotta régégi vár régészeti feltárása és az ehhez kapcsolható általános fejlesztések. Viszont a nyolcvanas években még jól szerepelt Pányok (-40%) a lista végén zárt, mivel sokan felhagytak a gazdálkodással és elköltöztek.

A 2000-es évek végére a legnagyobb veszteséget a gazdasági fejlettségükben az országostól jelentősen elmaradó két régió, Észak-Magyarország és Észak-Alföld könyvelhette el (2013-ban mintegy 6000, illetve 5500 fővel csökkent a népességük a belföldi vándorlásból adódóan) (Bálint-Gödri, 2015). Az ezredforduló utáni első évtizedben már inkább csak azok a települések (Kishódos, Keresztéte) tudtak nagyobb vándorlási nyereséget elérni, ahová valószínűsíthetően roma családok költöztek be. A legkisebb falvakba (Gagyapáti, Tornakápolna) is történt odavándorlás, amely pedig már inkább a vidéki turizmusnak köszönhető. Az elvándorlás tekintetében a Gönci járásban található Arka vezeti a sort (-40%), amely természetes fogyással kiegészülve, ebben az évtizedben elvesztette népességének több, mint 40%-át.

Összegzés

A tanulmány konklúziója, hogy a legkisebb településeken a demográfiai problémák összetetten jelentkeznek és a folyamatos demográfiai erózió útjáról nem tudnak letérni. Ráadásul szoros összefüggések mutatkoznak más területekkel (pl.: jövedelmi periféria, szegregáció, marginalizáció, területi szegénység), amelyek csak erősítik a társadalmi perifériára való kiszorulást. A természetes fogyás, az elöregedés és az elvándorlás miatt tovább gyarapodhat az „igazán kicsik” listája. A falfak és városok közötti erősödő területi különbségek hatására a népességcsökkenés még intenzívebbé válhat, az elnéptelenedés folyamata térben kiterjedhet. Több településen nem élnek 14 év alatti gyermekek, nincsenek szülőképes korú nők. A roma családok beköltözésével néhány helyen jobbak ugyan a mutatók, de a romákra jellemző szociális hátrányok miatt ezek a települések sincsenek jobb helyzetben. A „legkisebbek számára” leginkább a vidéki turizmus jelenthet valami népesség-megtartó erőt és idézhet elő vándorlási nyereséget.

Ezek a törpefalfak viszont nincsenek abban a helyzetben, hogy mindezt önerőből meg tudják valósítani. Problémát jelent ugyanis az érdekérvényesítés gyengesége, az anyagi erőforrások és a humán tőke hiánya, valamint a helyi mezőgazdasági termelés átalakulása: a gépesítettség komoly munkaerő-kapacitásokat helyettesít; az állattartás és a tejbegyűjtés szinte teljesen eltűnt.

Irodalomjegyzék

1. Bajmócy Péter–Balogh András (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. In: Földrajzi Értesítő 3-4. pp. 385-405.
2. Bajmócy Péter–Józsa Klára–Pócsi Gabriella: Szélsőséges aprófalfak. Aprófalfak a településlisták végein néhány társadalmi gazdasági mutató alapján. http://www.human.geo.u-szeged.hu/files/c/pocsi_gabi/2006_aprofalfak-telepuleslistak%20vegein.pdf (Letöltve: 2016. 12. 28.)
3. Bálint Lajos–Gödri Irén (2015): Belföldi vándorlás. In Monostori Judit – Őri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré 2015. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 171-186. Beluszky Pál–Sikos T. Tamás (1982): Magyarország falutípusai. MTA FKI, Budapest
4. Baros Zoltán–Pénzes János–Tóth Tamás (2007): Demográfiai folyamatok a Csereháton a XX. század folyamán. – In.: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715-1992) (szerk. Demeter G. és

- Bagdi R.) *StudiaHistorico-DemographicaDebrecina* I., Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 170-185.
5. Dövényi Zoltán (2005): Az árvizek település- és településhálózat formáló hatása a Felső-Tisza vidéken. *Földrajzi Értesítő* 1-2. pp. 85-109.
 6. Enyedi György (1980): *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest
 7. Horváth Eszter (2013): *Kicsik között a legkisebbek – A törpefalvak sikerének kulcstényezői*. Doktori értekezés, Győr.
 8. Kemény István–Janky Béla–Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Budapest
 9. Kiss János Péter (2008): *Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben*. In.: *Kistelepülések lépéskényszerben*. Szerk.: Váradai Monika Mária, Budapest, Új Mandátum Kiadó, pp. 29-69.
 10. Kovács Katalin (1990): *Az urbanizáció alulnézetből*. – In: Tóth J. (szerk.): *Tér-Idő-Társadalom*. MTA RKK, Pécs. pp. 272-303.
 11. Kovács Tibor (2004): *Aprófalvainkról – illúziók nélkül*. *Területi Statisztika*, 7. (44.) 2. pp. 125-136.
http://rgdi.sze.hu/images/RGDI/honlapelemei/fokozatszerzesi_anyagok/horvath_eszter_disszertacio.pdf (Letöltve: 2016. 12. 27.)
 12. Makra Zsófia (2017): *A magyarországi törpefalvak népességszám változásának vizsgálata a közigazgatási önállóság tükrében*. In.: *Településföldrajzi tanulmányok* 1. pp. 76-90.
 13. Mendöl Tibor (1963): *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest
 14. Pásztor István Zoltán (2013): *Társadalomföldrajzi vizsgálatok az északkelet-magyarországi cigányság körében (létszámváltozások, önkormányzatiság, kisebbségi választások)*. PhD dolgozat, kézirat.
 15. Péntes János (2010): *Az Észak-alföldi régió periférikus térségeinek tagoló tényezői a rendszerváltás után, különös tekintettel a területi jövedelemegyenlőtlenségekre*. – Doktori (PhD) disszertáció, DE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Debrecen. 181 p.
 16. Péntes János (2015): *A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései*. *Területi Statisztika*, 3. pp. 206-232.
 17. Péntes János–István Zoltán Pásztor–Patrik Tátrai (2015): *Demographic-processes of developmentallyperipheralareas in Hungary*. *Stanovništvo*. 53/2. pp. 87-111.
 18. [www1: Lendvajakabfa népessége](http://www1.lendvajakabfa.nepesseg.com/zala/lendvajakabfa). <http://nepesseg.com/zala/lendvajakabfa> (Letöltve: 2016. 12. 28.)

19. www2: Gosztola község története. <http://www.gosztola.hu/tortenet.php> (Letöltve: 2016. 12. 28.)
20. www3: Települések a lét határán. Erősen fogyó népességű törpefalvak Magyarországon. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/fogyonep.pdf> (Letöltve: 2016. 12. 28.)
21. www4: Komlódtótfalu története. <http://www.komlodtotfalu.hu/tortenet.html> (Letöltve: 2016. 12. 28.)
22. www5: Egy apró gyöngyszem a Csereháton. <http://anotherlife2time.qwqw.hu/?modul=blog&a=95580> (Letöltve: 2017. 01. 02.)

Dr. Pásztor István

Történelem-földrajz szakos középiskolai tanár, közigazgatási szakmenedzser, PhD fokozat földtudományok. Munkahely: Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék egyetemi adjunktus.

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

A vidék változása

Ludescher Gabriella

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar

Absztrakt. A tanulmány a vidéki térségek átalakulási folyamatát mutatja be az elmúlt fél évszázad során, két kutatásra, illetve adatbázisra alapozva, melyet kiegészít más szakirodalmi és megfigyelési ismeretekkel is. Az első forrás Enyedi György (1980) *Falvaink sorsa* című írása, mely egy nagy formátumú regionalista kutatónak harminc éves falu kutatási eredményeit foglalja össze. Másik forrásként a szerző a KSH (2015) városok és falvak statisztikai adatainak elemzését használja fel. E források segítségével és másodelemzésével nyomon követhetővé és számszerűsíthetővé válik a vidéki térségek átalakulása.

Az elemzés eredményei azt igazolják, hogy a vizsgált térségek átalakulóban vannak, mind demográfiailag, mind gazdaságilag, miközben egy erős funkcióvesztést szenvednek el. Ez a változás kihat a lakosság életmódjára, gondolkodására és közösségi életére is.

Kulcsszavak: vidéki térségek, közösségek, változás, átalakulás

Abstract. The paper presents the transformation process of the rural area in the past half century. It is based on the data of two studies, completed by knowledge from other literature and observation resources. The first inspiration is Enyedi György's work (1980) *Falvaink sorsa* (The Fate of our Villages), which presents the results of a 30-year research of villages by a remarkable regionalist writer. As a second resource the author uses the data of the KSH's (Central Statistical Office 2015) analysis of towns and villages. With the help of the above listed research the changes of the rural area becomes trackable and quantifiable.

The outcome of the study confirms that the observed areas are constantly changing from both demographic and economic point of view; they also suffer a strong loss of function. This alteration affects the way of life, thinking and community life of the population.

Keywords: rural areas, communities, changes, transformation.

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/3

Bevezetés

A magyar vidék változásának vizsgálatát végezhetnénk keresztmetszeti vagy longitudinális módszerekkel egyaránt. E két módszert a jelen tanulmány egyszerre kívánja használni úgy, hogy Enyedi György (1980) *Falvaink sorsa* című könyvében megjelent, 30 év folyamatai t átfogó vizsgálati eredményeit veszi figyelembe a trendek megrajzolásához. Fontos megemlíteni, hogy már jelent meg ilyen összehasonlító írás Csatári Bálint (2012) tollából is, aki az Enyedi György által 1980-ban leírt fontos tudományos megállapításokat szembesítette az akkori magyar állapotokkal. A jelenlegi írás abban tér el az említettől, hogy a KSH (2015) adatait is felhasználja arra a célra, hogy bemutassa a vidék jelen állapotát, egyúttal a változások bemutatásához más adatokat is figyelembe vesz.

Enyedi (1980) a falvak jövőjét illetően három forгатatókönyvet tudott elképzelni. Az első, hogy a városnövekedés megáll, s ismét a falusi települések fognak gyorsabban növekedni. „A második eshetőség, hogy a falu és a város hosszú távon fennmarad, miközben belső tartalmuk, kapcsolataik jellege és egymáshoz viszonyított arányuk is megváltozik. A harmadik a falu eltűnése, a városi életforma és településforma kizárólagossá válása” (Enyedi, 1980:13-14). Enyedi a második eshetőséget látta a legvalószínűbbnek. Több mint harmincöt év elteltével vizsgáljuk meg közelebbről, hogy melyik eshetőség látszik megvalósulni.

Senki számára sem kérdéses, hogy falvaink egy állandó változáson mennek át, melyet jól nyomon követhetünk azzal, hogy ha csak végig sétálunk egy vidéki település utcáin és megnézzük a közintézményeket, boltokat, házakat és azok telkeit. Napjainkban a falvaink, vidéki térségeink lakosságának főfoglalkoztatottságát nem a mezőgazdaság adja, nem helyben dolgoznak, a fiatalok sok esetben nem helyben járnak óvodába, általános iskolába és a helyi közösségi életbe se kapcsolódnak be. Ezek a változások kihatnak a lakosság mindennapjaira, családi és közösségi életére. A vidéki térségek átalakulásának helyzete a magyar lakosság több mint felét érinti.

Fontos tisztázni, hogy a tanulmány a vidéki térségek alatt¹ nem csak a falvakat, aprófalvakat érti, hanem azon településeket is, melyek ugyan városi címet viselnek, de nem töltik be a városi szerepükből fakadó társadalmi és gazdasági funkciókat. A települések besorolását a 2015-ös KSH *Magyarországi Településhálózata 2. Városok-falvak* című írásnak megfelelően végezzük el. A településhálózat egyik nagy csoportját, a városokat nem a népességnagyság alapján osztályozták, hanem funkció szerint. Tíz fő tényezőt vettek számításba: népesség, szolgáltatások, vendéglátás, egészségügy, szociális ellátás, oktatás, kultúra, ügyintézés, munkaerő megtartás és-vonzás, gazdasági potenciál. E tényezőkhöz a jellemzésükre alkalmas mutatókat rendeltek, melyek a számítások alapját képezték és ennek megfelelően váltak csoportosíthatóvá a települések.

Hat településcsoportot alakítottak ki: főváros (településszám: 1 db), felsőfokú központ (településszám: 8 db), középfokú központ (településszám: 29 db), alsófokú központ (településszám: 308 db), falu (településszám: 1.684 db) és aprófal² (településszám: 1.124 db).

A 3154 településből 346 város és 2.808 község, melyből 118 nagyközség³. Jól látható, hogy a magyar települések többsége vidéki térséghez tartozik és a magyar lakosságból 2014-ben 5.700.000 fő vidéken élt (*1. táblázat*).

Településhierarchia	Lakosság szám kerekítve (fő)	Településszám (db)
Főváros	1.700.000	1
Felsőfokú központ	1.100.000	8
Középfokú központ	1.300.000	29
Alsófokú központ	2.800.000	308
Falu	2.600.000	1.684
Aprófal	300.000	1.124
Összesen	9.800.000	3.154

Forrás KSH (2015) alapján saját szerkesztés.

1. táblázat: Településhierarchia lakosság- és településszám szerint.

Enyedi György (1980) már említett írásában foglalja össze negyedszázados kutató munkáját a falvakkal kapcsolatban, mely a falvak és a városok között funkcionális különbségek meghatározására irányult. „A funkcionális értelmű városi települések száma Magyarországon mintegy 130-150, míg városi jogállással csak 96 település rendelkezik” (Enyedi, 1980:11). Napjainkban ez a helyzet jelentősen átala-

¹ A tanulmány a tanyák helyzetére nem tér ki.

² A 2005. évi Országos Területfejlesztési Koncepció szerint az 500 főnél alacsonyabb lélekszámú településeket tekintjük aprófalnak.

³ 2011. évi CLXXXIX törvény alapján 3000 fő is elegendő a nagyközség címhez.

kult, míg korábban a városok száma kevesebb volt, mint a városi funkciókat betöltő településeké, ez a kilencvenes évektől megváltozott, 2013-ban 346 település rendelkezett városi címmel 1990 és 2011 között a városok számának rohamos növekedése nem járt együtt a városi funkciót betöltő települések számának lényeges emelkedésével. Gondoljunk csak olyan településre, mint Pálháza (1.062 fő), Igal (1.336 fő), Zalakaros (1.764 fő), Pacsa (1.904 fő), Gönc (2.060 fő), Máriapócs (2.130) Vaja (3.515 fő) és még lehetne sorolni sok más hasonló nagyságú települést, mely városi ranggal büszkélkedhet. Jól látható, hogy a városok mennyiségének növekedése, az urbanizáció, nem jár együtt a fejlődéssel, jobb életszínvonalal és azt is el kell ismernünk, hogy Magyarország a városok nagy száma ellenére vidéki térségekben bővelkedik.

Funkcióját veszített falvaink

A rendszerváltás fő vesztesei a vidéki térségek és települések voltak. A termelőszövetkezetek szétesésével megszűntek a munkahelyek a mezőgazdaságban, az iparban való elhelyezkedési esélyek is csökkentek, azzal, hogy sok iparág megszűnt, illetve az átalakult gazdaság foglalkoztatói más típusú tudásra tartottak igényt.

1980-ban „egy átlagos magyar faluban 1.800 ember él; 57%-uknak van kereső foglalkozása (a foglalkoztatottak 40%-a a mezőgazdaságban, 37%-a az iparban dolgozik); átlagos életkoruk 37,4 év” (Enyedi, 1980:16). Több évtized elteltével a vidéki foglalkoztatottság nagyban átalakult. A foglalkoztatottság a KSH 2013-as évi adatai szerint (2. táblázat) az alsófokú központokban, azaz a kisvárosokban 46,1%, a falvakban 43,1% és az aprófalvakban 39,2%. A falvakban élő foglalkoztatottnak több mint 60%-a ingázik naponta, míg a vidéki városok munkavállalói kedvezőbb helyzetben vannak, mivel csak(!) 40%-uk ingázik (2. táblázat). A vidéki lakosság legnagyobb foglalkoztatója az önkormányzat (Perger, 2015). Természetesen ezt a helyzetet nagyban befolyásolhatja a település elhelyezkedése, mely a helyi lakosság foglalkoztatottságára erősen kihat. Egy nagyváros közelségének hatására, különösen, ha a település szuburbanizálódó környezetben található, az ipar, a szolgáltató, és az infokommunikációs szektor lehetőségei kigyűrűznek a vidéki településeken élők foglalkoztatottságára.

Főbb mutatószámok, 2013	Alsófokú központok	Falvak	Aprófalvak
Települések száma, db	308	1.684	1.124
Népesség száma, fő	2.792.018	2.632.515	290.735
Átlagos településnagyság, fő	9.065	1.563	259
Száz gyermekkorúra jutó időskorú, fő	114	109	133
1.000 lakosra jutó természetes szaporodás/fo-gyas, ezrelék ^{a)}	-3,3	-4,4	-7,7
1.000 lakosra jutó belföldi vándorlási külön-bözet, ezrelék ^{a)}	0,3	0,0	-5,5
Száz háztartásra jutó személy, fő ^{b)}	247	258	248
Legalább érettségivel rendelkezők aránya a 18 éves és idősebb népességből, % ^{b)}	44,2	33,6	25,1
Foglalkoztatási arány (a 15 éves és idősebb népességből), % ^{b)}	46,1	43,1	39,2
1.000 lakosra jutó működő vállalkozások száma, db ^{c)}	56	41	37
Naponta ingázók aránya a foglalkoztatottak-ból, % ^{b)}	40,0	61,3	66,9
Egy adófizetőre jutó személyijövedelemadó-alapot képező jövedelem, 1000 Ft	1.799	1.609	1.378
10.000 lakosra jutó épített lakás, db	27	21	15

^{a)}2001-2013. évek átlaga. ^{b)}2011. évi adat. ^{c)}2012. évi adat.

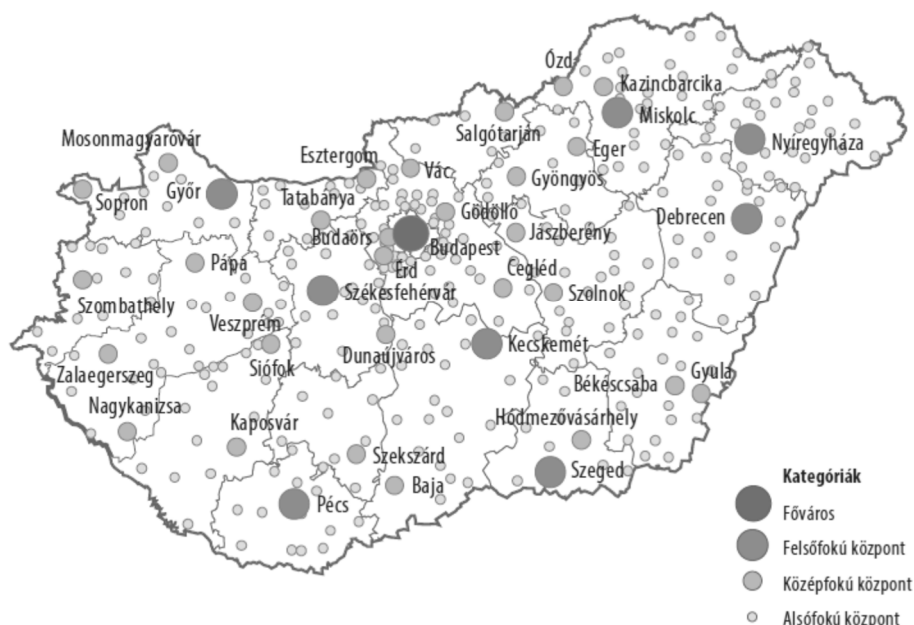
Forrás: KSH (2015) alapján saját szerkesztés.

2. táblázat: Vidéki térségek jellemzői.

Azok a vidéki települések küszködnek leginkább a munkanélküliséggel, melyek a felsőfokú és középfokú központoktól távol helyezkednek el és e központok elérése több mint 45 percet vesz igénybe tömegközlekedéssel vagy személygépkocsival. Így az ingázási lehetőségek is csökkennek. Ha az ország településeinek elhelyezkedését nézzük, akkor láthatóvá válnak a hátrányos térségeink, melyek a megyehatár vagy az északi, a keleti és a déli országhatár közvetlen környezetében helyezkednek el és az ott élők számára nehezen közelíthetők meg napi rendszeriséggel a felsőfokú vagy a középfokú központok. Faragó (2010) szerint azok a falvak lesznek képesek fejlődni, amelyek karakteres funkcióval rendelkeznek és fejlődő diverzifikáló városhoz tartoznak, melynek jó az elérhetősége.

Magyarország egyes térségei nem rendelkeznek felsőfokú központtal (*1. ábra*), mint például Nógrád, Heves, Békés, Somogy, Tolna, Vas, Zala és Komárom-Esztergom megye. A felsőfokú központok hiánya kihat az adott térség gazdasági lehetőségeire, melyet különböző mutatókkal is meg lehet ragadni. Ezekben a térsé-

gekben alacsonyabb a legalább érettségivel rendelkezők aránya, a foglalkoztatottsági ráta és a működő vállalkozók száma. Hasonló lehet annak a helyzetnek a hatása is, mikor egy megyében csak egy meghatározó felsőfokú központ található, és nincs, vagy nincsenek középfokú központi városok, mint például Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Baranya megyének.

Forrás: KSH, 2015:19.

1. ábra: Kategorizált városaink.

Az alsófokú központok az 1990-es évektől nagy számba növekedtek, a KSH (2015) alapján napjainkban 308 ilyen település található (2. táblázat). Azok a kisvárosok, melyek betöltik a városi funkciókat és emellett „képességmegtartó népességgel” rendelkeznek, a környező falvakra is gazdasági hatást fejtenek ki. Városi szerepüket azzal, töltik be, hogy a helyi lakosság, valamint a közeli falvak számára magas szintű gazdasági, közigazgatási, oktatási, egészségügyi és szociális szolgáltatást nyújtanak. Ha ezek alapján vizsgálat alá vetjük az elmúlt néhány évtizedben városi címet szerzett városok szolgáltatási palettáját, kevés kisváros látja el teljes körűen a funkcióját, valamint a területszervezésű szerepét.

Az aprófalvaink kiürülnek, míg 1970-ben a lakosság 20,7%-a (Enyedi, 1980) élt aprófalvakban, addig napjainkban a magyar lakosságnak csak 3%-a, 2000. és 2013. január 1-je közt 14%-kal csökkent a népességük, ezzel szemben a többi öt településkategóriában 1-5% volt a népességfogyás (KSH, 2015). Ezek a települések a hanyatló falusi térségek csoportját képezik. A népességfogyás hátterében az állhat, hogy nehezen érhetőek el számukra a munkahelyek, közszolgáltatási egységek, valamint a szakellátás, nincs megfelelő időben, és időközönként tömegközlekedés. Enyedi (1980) lassan négy évtizede ugyanazzal a problémával szembesült, ami ma is érvényes. Nem fogadta el, hogy „a kis lélekszámú települések fejlesztése és közlekedésének javítása nem gazdaságos. Először is nehéz a gazdaságos fogalmat társadalmi juttatásokra alkalmazni” (Enyedi, 1980:162). Napjainkban ezeknek a falvaknak több kell, mint társadalmi juttatások, gazdasági forrásokra van szükségük. Az 1970-es években a falusi lakosság jövedelmében kisebb arányba jelentek meg a társadalmi juttatások, mint a városi lakosság esetében, ez már napjainkban egyenlítődt.

A leszakadása e falvaknál fennmaradt, mivel súlyosbítja helyzetüket az, hogy Magyarországon e települések egy-egy térséget alkotnak, ilyen például: a szatmári, az ormánsági, csereháti térség, stb. ahol a társadalmi és gazdasági problémák együtt jelennek meg, gyakran pl. az elöregedéssel vagy a „gettósodással” küzdenek. A szerző ezen meglátását támasztja alá a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat (továbbiakban MTA és MNVH) együttműködése keretében 2012 és 2014 között megvalósult komplex vidékkutatási program egyik alkatatása, mely a társadalmi-térbeli marginalizációt vizsgálta a vidéki térségekben. „A társadalmi marginalizálódás és a térbeli hátrányok halmozódása nem választható el egymástól; a vidéki terek marginalizálódása az ott élő-működő egyének, csoportok marginalizálódását is eredményezi, tovább rontva a térség helyzetét” (Nagy, Timár és munkatársai, 2015:37). A leszakadó térségeinkből hiányzik, vagy kis számban van jelen egy olyan társadalmi réteg, mely tud és akar tenni a település és a közösség fennmaradásáért. Az MTA és MNVH projekt egyik eredménye az volt Perger (2015) szerint, hogy feltárták, hogy a vidéki térségek szinte mindegyikében a legnagyobb problémát a humán szféra kapacitásának kimerülése és a „helyben maradó” pénzügyi tőke hiánya okozza.

Milyen funkcióvesztések figyelhetőek meg vidéken? Az első mindenképpen a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdaságban való foglalkoztatottság visszaesése, az, hogy a helyben előállított termékek még saját fogyasztásra sem jelennek meg. Sok falu esetében a termőföldek tulajdonosai nem helyben laknak, munkaerő iránti igényüket sem helyiekkel oldják meg. A falusi lakosság kohézióját gyengíti az is, hogy a földek tulajdonjoga kevés számú egyénnél összpontosul.

„A koncentráció mértékét a 2010-es adatoknak az 1935-ös földbirtok adatokkal történő összehasonlítása is megmutatja. A két világháború közötti korszak földbirtokstruktúráját a kortársak és a mai történettudomány is torzít tartották

és külön hangsúlyozták a nagybirtokok arányának a dominanciájából eredő szerkezetproblémákat. 1935-ben a hatszáz hektáron felüli birtokok tették ki az összes birtok 0,1 százalékát, amelyek a föld 29,9 százalékát használták. Az összes birtok 43,2 százalékát jelentő 100 hektáron felüli gazdaságok, a föld 43,1 százalékát használták. 2010-ben a 100 hektáron felüli gazdaságok az összes föld 72 százalékát művelték. Az 5 hektár alatti gazdaságok 1935-ben az összes gazdaság 72,5 százalékát jelentették, amelyek a föld 10,1 százalékán termeltek. 2010-ben ugyan- ehhez a földnagyság kategóriához tartozó gazdaságok aránya 79,8 százalék az összes gazdaságon belül. Az 5 hektár alatti gazdaságok 2010-ben a föld 5,2 százalékát használták szemben az 1935-ös 10,1 százalékkal. A legnagyobb és legkisebb birtokkategóriák adatainak az összevetése is elég bizonyítékot adott annak az alátámasztására, hogy 2010-ben sokkal erőteljesebb a földhasználat koncentráció, mint 1935-ben volt” (Kovács, 2014:149).

A fenti adatok jól tükrözik, hogy a helyi lakosság nem kötődik a településhez, nincs kapcsolata helyi erőforrásokkal. A munkavégzési formák eltávolodnak a falvakra, vidékre jellemző munkáktól. A családok önfenntartása, az alapvető élelmiszerek megtermelése és feldolgozása a háztájiban⁴ eltűnőben van. 2000 és 2010 között az egyéni gazdaságok száma 40%-kal csökkent (AMÖ, 2010). 2013-ban a mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni gazdaságok száma 482.005, a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezet pedig 8.800 volt (GSZÖ, 2013). Míg 2010-ben a kisgazdaság száma 567.000 volt, jól megfigyelhető közel 15%-os csökkenés 2013-ra. A 2013-as (GSZÖ) összeírás idején mintegy 1,1 millió háztartás (ház körüli és az üdülőkhöz tartozó kertekben) végzett küszöbérték alatti mezőgazdasági tevékenységet.

Enyedi (1980) könyve alapján nem rendelkezünk pontos adatokkal arról, hogy a lakosság hány százaléka folytatott mezőgazdasági tevékenységet az általa vizsgált negyed évszázadban, de kellő információnk van arról, hogy a falvak gazdasági osztályozása a falusi népesség foglalkozási szerkezetén alapult. „...községeinknek mintegy fele minősült 1970-ben mezőgazdasági jellegűnek, 1/3-a vegyes jellegű, 10-15%-a ipari jellegű. Ezek az adatok is világosan bizonyítják, hogy a falu = mezőgazdasági település képlet milyen széles körben vált érvénytelenné” (Enyedi, 1980:68). Az 1970-es évek átmeneti állapotként jelentek meg, még ugyan erősen jelen voltak a háztáji gazdaságok, a tsz melléküzemágai és a téeszek. Az 1990-es évektől rohamosan felerősödött a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának csökkenése.

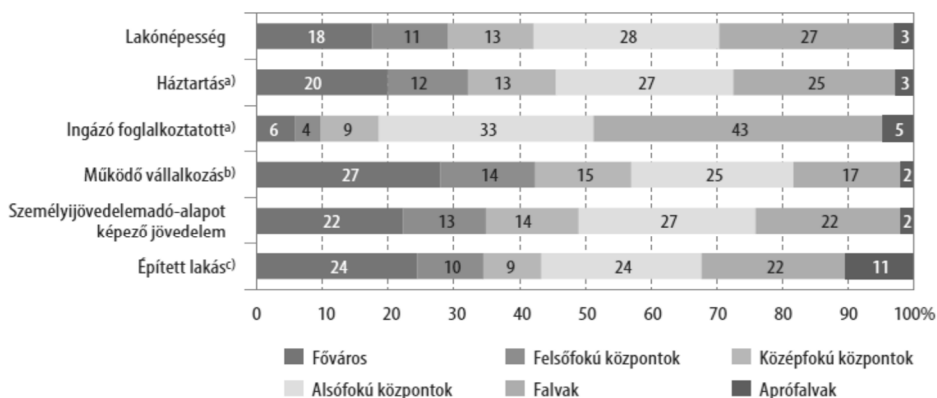
⁴ Itt a háztáji kifejezést nem az államszocializmus alatti értelmében használja a szerző (ami a téesz mellett a tagok által művelt föld volt). Hanem a ház körüli kertben és a települések körüli kertségeken termelt javakat jelenti.

A térségek közötti különbségek és a fejlődési diverzifikáció megfigyelhető, de a járásokon belüli különbségek néha még markánsabbak, mint a járások közötti. A járások között alig találunk olyanokat, amelyek gazdasági értelemben az agráriumtól függenének, ugyanakkor környezeti, földhasználati szempontból erős a mezőgazdaság dominanciája a gazdasági ágazatok között (Kovács, Farkas, Perger, 2015). Azokban a vidéki térségekben, ahol az „agrárfüggőség” erős, ott a fejlődés és a megmaradás tekintetében fontos a földhasználati koncentráció, mely kihathat a lakosság megtartására is. A felső- és középfokú városok vonzáskörzetében található falvaink lakossága számára a foglalkoztatási lehetőséget a városban kínált könnyebb munkakörülmények és a foglalkoztatási paletta bővülése jelenti, egyúttal a városi központ, valamint a vonzó városias magatartás- és életformák, a városi (agglomerációs) központok erősen hatnak a vidéki népesség mobilitására, városiasodott vidéket hozva létre egyes településekből (az agglomerációban), koptatva a hagyományos falusi funkciókat.

A vidéki életmód átalakulása

A vidék átalakulásával a falusi életmód is nagyot változott az elmúlt három-négy évtized alatt. A falusi életmódváltozás alatt Enyedi (1980) három tényezőt ért: az első a falusi gondolkodásmód, értékrend, a második az életszínvonal, jövedelem, társadalmi juttatások és a fogyasztás. A harmadik tényező az életkörülmények, mely alatt a lakóház, a falusi település infrastruktúra-színvonalát, kereskedelemi, oktatási és egészségügyi ellátást értette. A falusi gondolkodásmód és az értékrend statisztikai adatokkal nehezen kifejezhető, sokkal jobban mutatja e változást a vidéki társadalmak és közösségek önszerveződése és az életmód modernizációja. A változás, átalakulás szembevetendő még akkor is, ha csak a Kádár korszakkal (1960-1980) vesszük össze.

Az életszínvonal könnyebben mérhető. A 2. ábra alapján látható, hogy az országos személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem 22%-át a falvak és 2%-át az aprófalvak lakossága állítja elő.

a) 2011.
b) 2012.
c) 2001–2013.

Forrás: KSH, 2015:20.

1. ábra: A főbb mutatók megoszlása településhierarchia-szintek szerint, 2013.

Az aprófalvakban az egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem 1.378.000 Ft/év, a falvakban 1.609.000 Ft/év, míg a fővárosban az aprófalvak duplája, 2.628.000 Ft/év volt 2013-ban. Összehasonlítva Enyedi (1980) kutatási eredményeivel jól érzékelhető, hogy a második világháború után is nagy volt a jövedelmi különbség a falusi és a városi népesség életszínvonala között, mely csak a 1960-as évek második felétől kezdődően csökkent, a falusi jövedelmek gyorsan közeledtek a városi jövedelmekhez. „A mezőgazdasági nagyüzem átszervezésével lényegében a kisgazdák megszűntek... A nagyüzemek által biztosított háztáji (szövetkezetek), illetve illetmény (állami gazdaságok)-föld azonban lehetőséget nyújtott a kisüzemi termelésre. Ennek hivatalosan deklarált célja a rossz vidéki élelmiszerellátás miatt a családi szükségletek biztosítása, és emellett a kezdeti alacsony szövetkezeti jövedelmek miatt a kiegészítő jövedelemszerzés feltételeinek megteremtése volt (Buday-Sántha, 2001:91). Az 1960-as évek elején az állam, bár nem támogatta, de nem is korlátozta a kisgazdaságban folyó termelést, melyet már az 1960-as évek második felében felváltott a kisüzemi termelés támogatása. Ebből alakult ki az úgynevezett háztáji integrációs rendszer (Buday-Sántha, 2001). Az 1970-es években a kemizálás és a gépesített növénytermesztés általánossá válásával a munkaerő egy részének folyamatos foglalkoztatására már nem volt lehetőség.

Ezért inkább a termelés kihelyezésével, a háztáji végzett munkával oldották meg a foglalkoztatást. Az 1980-as évtizedben a központi elvonások, bérkorlátozások elől a kistermelés bővítésével tértek ki. „Családi kiegészítő gazdálkodással a

falun élő családok 80%-a foglalkozik, tehát a nem mezőgazdasági foglalkozásúak is” (Enyedi, 1980:52).

Kettős jövedelemszerzés volt a jellemző a magyar vidékre, mely napjainkban alig van jelen, melynek lényege, hogy szabadidejében a vidéki lakosság kiegészítő agrártevékenységgel foglalkozott. Statisztikai adatok alapján napjainkban 1,1 millió háztartás⁵ végez mezőgazdasági termelést a családja számára. Ez a háztáji, másodlagos gazdaság többnyire generációkról generációkra átadott tudás és öngondoskodás, mely napjainkban nagyban különbözik az 1970-1980-as évek gazdálkodásától. Többnyire gyümölcsstermesztés, kertészeti növénytermesztés, esetleg állattenyésztés formában van jelen. Azokban a falvakban jelenik ez meg nagyobb mértékben, ahol a háztáji gazdaság az 1970-es évektől nagy szerepet töltött be a családok jövedelemszerzésében és prosperálóan tudták e munkát végezni napjainkkal ellentétbe. „Ezért a falvakban található a társadalmunk legmagasabb jövedelmű rétege is, nemcsak a legalacsonyabb jövedelmű” (Enyedi, 1980:53).

A növénytermesztéshez hasonlóan az állattenyésztést is bérbe adták, és vállalkozókkal működtették az 1970-es évek második felétől. Ez a megoldás a részidős foglalkoztatásból a főállású vállalkozási konstrukcióba vezetett át (Buday-Sántha, 2001).

A mezőgazdasági termelészövetkezetek anyagi-pénzügyi helyzetének megerősödése a vidéki lakosság számára lehetővé tette a jelentős „civilizatorikus” fejlődést. Az 1980-as évtizedben megjelentek a nagyobb területű és magasabb komfortfokozatú lakások. A vidéki lakosság körében is érezhetővé vált az életszínvonal növekedése, amit a vizsgált falvak ingatlanállománya kellőképpen tükröz. A falvak lakásállománya (KSH 2015) 22%-a, az aprófalvak állománya 11%-a a magyarországi épített lakásoknak, miközben a falvakban a lakosság 27%-a és aprófalvakban 3%-a él. Az aprófalvaink esetében a százalékos arányszám -különbségek jól érzékeltetik a kiüresedett lakásingatlanok nagy számát. A többi településtípus adataival összehasonlítva megállapítható az is, hogy a legnagyobb eltérés a lakosság és a lakásállomány százalékos értéke között az aprófalvaknál figyelhető meg.

Ha tovább vizsgáljuk az elmúlt évtizedeket, akkor ismét ok-okozati kapcsolatot vélünk felfedezni a múlt és a jelen között, az 1980-as évek végén újabb fordulat következett, mely kihat a vidék mai életére. A keleti agrárexport visszaesése és az ehhez kapcsolódó támogatások csökkenése a mezőgazdaságban hatalmas bevételkiesést okozott, aminek következtében a mezőgazdasági szektorban dolgozók jövedelme is nagyot zuhant. 1989 után radikálisan megváltozott Magyarország gazdasági helyzete. Az általános és nemzetgazdasági válság fő terheit a falusi-vidéki térségeknek kellett elviselniük. Az ipari, építőipari munkahelyek megszűnésének döntő hányada is a falusi lakosságot érintette. Egyrészt először a „több pénzbe

⁵Az adat soknak tűnik akkor, ha falvainkat járjuk és a tapasztalatainkat vizsgáljuk. Jelennek meg olyan adatok is, hogy a magyar lakosság 46%-a azaz 3,6 millió termel valamit.

kerülő” ingázókat bocsátották el, így megszabadultak az utazási költségtérítéstől. Másodrészt a nagyvárosi vállalatok megrendelésének csökkenése következtében először a vidéki, falusi telephelyeiket zárták be, számolták fel. Harmadrészt ugyancsak a megrendelések csökkenése, a mezőgazdasági nagyüzemek ipari, építőipari és egyéb kiegészítő tevékenységeit is érintette (Illés, 1995). Valamint az a tény is megfigyelhető volt, hogy a „kétlaki” (ingázó) vidéki munkavállalók képzettsége, iskolázottsága sok esetben alacsonyabb volt, mint a városiaké.

Az 1980-1982-ben újból piaci reformokkal kísérletezett a magyar gazdaság és a politikai vezetés. 1982-ben megjelentek a gazdasági munkaközösségek (GMK), valamint a kisszövetkezetek. „Az újabb reform fontos mellékszála volt a félmagán és magánvállalkozások hátrányos megkülönböztetésének megszüntetése, új formáinak, a kidolgozása is... A magán kisiparban is lazult a szabályozás” (Laki, 1998:11). Az összes kisiparos száma 1975-ben 84.000, 1985-ben már 145.000 fő volt (Statisztikai Évkönyv, 1985). „A növekedés az évtized második felében is folytatódott, 1989-ben már 174.000 kisiparos tevékenykedett az országban (Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1990:192). A vállalkozásalapítások általában 1989 után kezdődtek többnyire a második gazdaságból kiindulva, agrár-, illetve kiskereskedelmi, kisipari területeken. Továbbá a korábbi „fusizók”, valamint a vállalkozásra nyitott, erős szakmai képességekkel rendelkező egyének elhagyták a munkahelyüket, annak reményében, hogy jobb kereseti lehetőséget, valamint nagyobb függetlenséget élvezhessenek tervezett vállalkozásukban. Vállalkozásuk típusa igazodott a végzettségükhöz, illetve az addigi tevékenységükhöz, tapasztalatukhoz. Azon vállalkozók, akik ez időben „céget” alapítottak, kis kockázatot vállaltak, kis pénzbeli befektetéssel (Ludescher, 2010).

„A munkahely elvesztésének növekvő esélyeivel nőtt a vállalkozás kockázata is, hiszen a korábbinál nagyobb erőfeszítést igényelt az állami állások egyidejű megtartása, illetve az állami munkahelyekre visszalépés.... Elsősorban ez a teljesítmény és légkör befolyásolhatta ebben az időben a vállalkozni szándékozók várakozásait. Sokan gondolhatták azt, hogy miközben a kisvállalkozás politikai kockázatai csökkentek, az árupiaci, munkaerő-piaci kockázatok vállalhatók” (Laki, 1998:47-48). Az 1990-es évek közepe felé kényszer hatására megjelent egy új vállalkozótípus. Ezek a vállalkozók elveszítették munkájukat, illetve a munkahelyükre való ingázás feltételei ellehetetlenítették a munkavállalásukat. A létfenntartás érdekében e társadalmi csoport önfoglalkoztatóvá válik. A vállalkozásbeli befektetés esetükben minimális, a cég működtetését a legtöbben átmenetinek gondolták. De arra is van példa, hogy később e vállalkozások működésükben túlnövik a kezdetben vele szemben támasztott igényeket (Laki, 1998; Ludescher, 2010).

Emellett megjelentek az 1990-es évek második felében az önmegvalósító vállalkozók, akiket a külföldi szakirodalom „self made man”-nek nevez. E csoportot olyan egyének alkotják, akiknek erős a belső motiváltságuk, és vállalkozásukat a

társadalmi lehetőségeket kiaknázva hozták létre. Előzetes (Ludescher, 2010) vizsgálatok azt mutatják, hogy az önmegvalósító vállalkozók kis számban jelentek meg a vidéki térségekben, ezen belül is a hátrányos térségekben. Ha a működő vállalkozók százalékos arányát tekintjük, akkor a vidéki térségekben kimagaslóan nagyobb számba működtek vállalkozások. Magyarországon a KSH (2015) adatok alapján a működő vállalkozások 27%-a a fővárosban, 14%-a a felsőfokú és 15%-a a középfokú központokban működnek, míg 44%-a a vidéki térségekben (25%-ban alsófokú, 17%-ban falvakban és 2%-ban aprófalvas településeken). Sok esetben a vállalkozás létrehozásában az játszik szerepet, hogy egyes térségekben az önfoglalkoztatás az egyetlen kiút (Kovács, Váradi, 2013). További kérdést vet fel a vállalkozások mérete, hogy köztük mennyi pl. a mikro- vállalkozások aránya.

Láthattuk az eddigiekben, hogy a vidéki életmód, a munkalehetőségek, ezzel együtt a jövedelem hogyan változott, de még nem szóltunk arról, hogy az életkörülmények milyen változásokon mentek keresztül. A KSH (2015) adatok alapján az aprófalvak lakásállománya 82,9%-a 1980 előtt épült és csupán 33,1%-a összkomfortos, 19,3%-a komfort nélküli. A falvakban az aprófalvakhoz hasonló a helyzet, annyiban tér el, hogy jóval kevesebb ház van használatban az 1945 előtti évekből (a lakások 38,4%-a 1945 előtt épült az aprófalvakban, a falvakban pedig 21,2%-a).

Az alsófokú településeken a lakások felét 1946-1980 között építették, 56,8%-uk összkomfortos, míg a falvak lakásállományának csak 45,9%-a felel meg az összkomfort fokozatnak 2013-ban (KSH, 2015). Összességként a vidék a lakhatási körülményeit tekintve továbbra is elmarad a fővárosi, felsőfokú és középfokú központokétól, az elmúlt három és fél évtized nem csökkentette a lemaradást, hanem még nagyobb kihívással állította szembe a vidéki lakosságot. Az 1946-1980 között épült lakásállományt korszerűsíteni szükséges, hogy megfeleljen a mai hőtechnológiai eljárásoknak. Említést érdemel az is, hogy a második gazdaságból való pénzkimentés céljából olyan nagy kétszintes házak épültek, hogy sok esetben a mai napig nem építették és lakták be a felső/tetőtéri szintet, nem hogy felújításra képesek lettek volna a tulajdonosaik.

A vidéki életkörülmények vizsgálatánál nagyon fontos bemutatni azt, hogy a vidéki lakosság hogyan jut egészségügyi alapellátáshoz, ezen belül is háziiorvosi és fogorvosi ellátáshoz. Az Állami Egészségügyi Központ (www/1.) adatbázisát vizsgálva egyes vidéki térségekben 2004. október 1-je óta nincs betöltve háziiorvosi vegyes vagy felnőtt praxis. A listából szemezgetve kiemelhetők azok a települések, melyekben több mint 13 éve nincs alapellátás. Ilyen település: Ibafea, Nemeske (Baranya); Izsák, Imrehegy (Bács-Kiskun); Körösnagyharsány, Magyar-dombegyháza (Békés); Ároktő, Csobaj, Felsőgagy, Hernádvécese, Putnok (Borsod-Abaúj-Zemplén), Nagylak (Csongrád); Mezősas, Újiráz (Hajdú-Bihar); Átány (Heves); Tiszabő, Mezőhék (Jász-Nagykun-Szolnok); Lenti (Zala). 2017.

november 1-ei adatok alapján 352 háziiorvosi (gyerek, felnőtt, vegyes) és 284 fogorvosi körzet nincs betöltve Magyarországon⁶. A betöltetlen körzetek többnyire hátrányos, nehezen megközelíthető településeken vannak. Ha megyék szintjén vizsgáljuk, akkor kimagasló a betöltetlen körzetek⁷ száma: Borsod-Abaúj-Zemplénben 44, Békésben 27, Bács-Kiskunban és Jász-Nagykun-Szolnokban 23, Szabolcs-Szatmár-Beregen 16 stb. A számok mögött sok tényező bújik meg, a fiatal orvosok nem akarnak olyan körzetben dolgozni, ahol sok a halmozottan hátrányos beteg, nem látnak szakmailag fejlődési lehetőséget, nem vonzó számukra, hogy helyben kevés az értelmiségi, szellemi társ. Három-négy évtizeddel ezelőtt minden körzet rendelkezett orvossal, mivel az orvosokat központilag helyezték ki, de ennek ellenére „...a falusi térségen belül még az alapellátásban is igen nagy különbségeket találunk” (Enyedi, 1980:61). A különbségek továbbra is fennmaradtak, a kisebb falvainkban élők jelentős hátrányokat szenvednek el, többek között a sok közlekedésre fordított idő miatt. A vidéki városaink szakellátásai, kórházai is küszködnek helyi szakorvos hiánnyal és emellett központilag integrálni próbálják a járási járó beteg ellátást egy-egy megyei vagy kiemelt szakellátó központhoz a gazdaságosság nevében.

A hátrányos helyzetű települések további problémája, hogy a cigány kisebbség aránya a lakosságon belül növekszik. „A megbillent demográfiai és társadalmi szerkezet nem csak a helyi erőforrások elvesztésével (pl. oktatási intézmények bezárása) járhat. A szelektív elvándorlás a gettósodás kiteljesedéséhez, mélyszegénységben élő roma népesség településen belüli arányának növekedéséhez vezet, de ott is a szegénység mélyülését eredményezi, ahol nem vagy minimális számban élnek romák” (Váradi, 2015:75). Ha a romák és a nem romák között nyílt konfliktusok nem is tapasztalhatók, a szerző előzetes kutatásai során azzal találkozott (Ludescher, 2010), hogy a nem cigány lakosság viszonyulása változik meg a településsel kapcsolatban. Így például a szülők nem kívánják olyan óvodába, iskolába járatni gyermekeiket, melyben leendő osztálytársaik cigány származásúak. A szolgáltatások minőségi különbségei (például az oktatásban) egyértelműen a térbeli egyenlőtlenségek újratermelődését, sok esetben a szegregációt erősítették a vidéki terekben is” (Nagy, Timár és munkatársai, 2015). Kialakulnak szegregált iskolák olyan településeken is, ahol a roma etnikai lakosság kisebbségben él. A nem cigány gyerekeket elviszik távolabbi iskolákba, a fiatalok elvándorolnak, és ez a nem roma lakosság fokozatos előregedéséhez vezet. E folyamat mellett meg-

⁶ A magyar kormány anyagi támogatása (hat millió vissza nem térítendő támogatás) mellett a 2016-os évben 23 háziiorvosi körzet lett betöltve, még továbbra is maradt 352 betöltetlen körzet.

⁷ Egy körzetnek általában egy településnek fel meg ez alól jelen esetünkben csak egy pár eset kivétel amelyek kisvárosok.

jelenik szociális migráció jelensége is. „A szociális migráció nemcsak a helyi el-látórendszert állítja kihívások elé, de igen erős feszültségeket, konfliktusokat gerjeszt a nem romák és a romák, illetve a tősgyökeresnek tekintett és az újonnan érkezett romák között” (Váradi, 2015:75). Kihívás az is, hogy ha a tősgyökeres lakosság nem vándorol el, csak egy másik faluban, városban talál a gyermekének iskolát. Így az új generáció nehezebben szerez a településen barátokat, idegen marad számára a helyi lakosság és környezet. Az érzelmi eltávolodás a későbbiek folyamán tovább fokozódik, a faluját csupán lakhelynek és nem otthonának tekint. A lokalitáson alapuló identitástudat a fiatal számára megszűnik.

Vidéki habitus és gondolkodás

Hogy a vidéki gondolkodásmód alatt mi érthető, nehéz meghatározni, de érezzük, hogy a vidék és a városi lakosság ebben is különbözik egymástól, valamint azt is megfigyelhető, hogy egy komoly átalakulás megy végbe ezen a területen is. A KSH (2015) adatok elemzése Enyedi (1980) kutatásával összevetve a vidék mérhető adataiban (pl. lakosság, foglalkoztatottak, ingázók, lakás állomány számában, stb.) állandó változás és fennmaradás figyelhető meg. A vidék belső tartalmi változásának kimutatása, - mint például a vidéki habitus, gondolkodásmód - sokkal nehezebb. Enyedi (1980) se részletezi, hogy ez alatt pontosan mit ért, hivatkozik arra, hogy néprajzkutatók, antropológusok, filozófusok és szociológusok szakértelme alkalmas erre a feladatra. A rendelkezésre álló szakirodalom (Szilágyi, 2008; Kovách, 2007) a vidékkel kapcsolatos gondolkodásmódot kutatják ugyan, de más-más szempontból. A néprajzkutatók vizsgálatai többnyire egy falura, vagy tájegység lakosságára szűkül le vagy esetleg a hagyományok megőrzésére. A gondolkodás leírására alkalmazzák az együttműködés, a habitus, a munkamorál, motiváció, valamint a helyi társadalom értékrendje és szolidaritás fogalmát. E tényezőknek nagy szerepük van egy falu, közösség életében, esetleges sikerességében. E tényezők segítenek abban, hogy olyan közösségek jöjjenek létre, amelyek képesek arra, hogy egyes vidéki térségekből például csökkentsék az elvándorlást.

A falusi gondolkodáson a történelem számos nyomot hagyott és állandó változásnak volt kitéve. A vidéki életében a mindennapok során jól megragadható volt az Istenbe vetett hit, az öngondoskodás, a közösségi szolidaritás és az együttműködés. A változás eredménye napjainkban abban megmutatkozik, hogy a vidéki templomaink kiürültek, a harangszók már nem hordoznak tartalmakat. Sok település esetében elhagyott kerteket, szőlő területeket, állat istállókat találunk a falvak bejárása során. Az öngondoskodás igénye eltűnően van, mert nincs igény rá és talán nem is gazdaságos. A Szilágyi Miklós (2008) által vezetett falukutatás eredményei feltár-

ták, hogy a vizsgált településeken már nem a szegény családok tartanak sertést, nyulat, baromfit vagy természetnek zöldséget és gyümölcsöt, hanem a helyi viszonyokat tekintve közepes vagy jobb anyagi helyzetben lévő családok.

Míg falvainkban az 1980-as évekig kalákában épültek a házak, addig a 21. században azt se tudják a lakosok, hogy ki a szomszédjuk és az mivel foglalkozik. A közösséget családi, rokoni viszonyok fonták össze, mára ez a kapcsolat kisebb értéket képvisel, a gyerekek tanulmányuk befejeztével nem látnak perspektívát egy hátrányos vagy csak a megyeközponttól távoli településen való letelepülésre (Kovács, 2010).

Összegzés

Összehasonlítva Enyedi György (1980) elemzését a KHS (2015) adataival és elemzéseivel megállapítható, hogy a vidéki lakosság aránya csökkent, a vidéki városok száma pedig nőtt. Továbbra is fennmaradt a szakadék a vidék és város (felsőfokú és középfokú központ) között. A vidéki térségeink között is nagy különbségek mutatathatók ki. Az aprófalvas térségeink hanyatló falusi térségé válnak.

Az életmódban és gondolkodásban nagy változás ment végbe, sok esetben hasonló a vidéki életmód a városiéhoz, de az életkörülményekben továbbra is lemaradás figyelhető meg. Alacsonyabb a továbbtanulási arány, az alapellátási és a szakellátási szolgáltatásokhoz való hozzáférést akadályozza a település nagysága és a felsőfokú központtól való távolság.

A másodelemzések megerősítik, hogy a vidéki térségeink funkcióvesztésen mennek keresztül, mely nem azonos mértékű, függ a település nagyságától, térbeli elhelyezkedésétől és társadalmi összetételétől. Egyes térségeink kisebb változáson mentek keresztül az elmúlt évtizedekben, míg mások olyan társadalmi, gazdasági átalakuláson, mely a leszakadásukat eredményezi. Jóllehet, hogy ez sok esetben előre prognosztizálható volt. A megújulás még mindig lehetséges a közösségi erő és a belső erőforrások kiaknázásával.

Összességében megállapítható, hogy az adatok, helyzetképek elemzésével a tanulmány alátámasztja, hogy Enyedi (1980) a falvak jövőjével kapcsolatos legvalószínűbb elképzelése, miszerint a falvak és a városok hosszú távon fennmaradnak, miközben belső tartalmuk, kapcsolatuk változik, több évtized elteltével is a legelképzelhetőbb scenárió.

Felhasznált irodalom

1. Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika – vidékpolitika. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
2. Csatári B. (2012): Falvaink sorsa 2012, Megjegyzések az elmúlt három évtized magyar vidéki változásaihoz, Területi Statisztika 6 évf. 552-564.
3. Enyedi Gy. (1980): Falvaink sorsa, Gyorsuló idő, Budapest.
4. Faragó L. (2010): Településfejlesztés: Vitaindító tézisek, Tér és Társadalom 24 évf. 3. szám. 209-211.
5. Illés I. (1995): Falupolitika–agrárpolitika. In. Kovács Teréz (szerk): III. Falukonferencia A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 49–57.
6. Kovách I. (2007): Vidékiek és Városiak, A tudás és imázs használat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan- MTA PTI.
7. Kovách I. (2014): A birtokrekonstrukciós módszer lehetőségei a magyar mezőgazdaság birtok- és földhasználat szerkezetének a kutatásában, Metszetek 3. szám, 148-152.
8. Kovách I. (2016): Földek és emberek Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest.
9. Kovács A. D., Farkas J. Zs., Perger É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. Tér és Társadalom 29(1), 11-34. DOI: 10.17649/TET.29.1.2674
10. Kovács K., Váradi M. M. [szerk.] (2013): Hátrányban vidéken. Argumentum, Budapest.
11. Kovács T. (2010): A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
12. Központi Statisztikai Hivatal (2010): Általános Mezőgazdasági Összeírás, Budapest.
13. Központi Statisztikai Hivatal (2013): Gazdaságszerkezeti Összeírás, Budapest
14. Központi Statisztikai Hivatal (2015): Magyarországi Településhálózata 2. Városok-falvak, Budapest.
15. Laki M. (1998): Kisvállalkozás a szocializmus után. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
16. Ludescher G. (2010): A vállalkozások és a közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában, Kiadó: Hőnyi Pál, Pécs.

17. Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat együttműködése keretében 2012 és 2014 között megvalósult komplex vidék-kutatási program.
18. Magyar Statisztikai Évkönyv (1990): Magyar Statisztikai Évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
19. Nagy E., Timár J. és munkatársai (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom* 29(1), 35-52. DOI: 10.17649/TET.29.1.2680
20. Perger É. (2015): A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat együttműködése keretében megvalósult komplex vidékkutatási programról, *Tér és Társadalom* 29(1), 3-10. DOI: 10.17649/TET.29.1.2698
21. Statisztikai Évkönyv (1985): Statisztikai évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
22. Szilágyi M. (2008): Sors és tapasztalat MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.
23. Varga A. Tamás – Vercseg Ilona (1991): Település, közösség, fejlesztés: tapasztalataink a helyi társadalmi-kulturális fejlesztésről, Országos Közművelődési Központja, Budapest.
24. Váradi M. M. (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom* 29(1), 69-96. DOI: 10.17649/TET.29.1.2678

(www/1): <http://www.oali.hu/praxiskezele-nyilvtartas/tartosan-betoltetlenkorzetek> (látogatva: 2017. november 30.)

Dr. Ludescher Gabriella

Szociológus, PhD fokozatot szerzett regionális politika és közgazdasági tudományokból. A Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar Szociális és Társadalomtudományi Intézetének adjunktusa.

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

Tanyáink sorsa az Alföld szívében

Pillanatfelvétel a Jász-Nagykun-Szolnok megyei tanyavilág állapotáról

Szarvák Tibor¹, Nagyné Varga Ilona²

¹Nemzeti Közszolgálati Egyetem

²Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítványa

Absztrakt. A Vidékfejlesztési Minisztérium pályázatának támogatásával a Gál Ferenc Főiskola 2015-ben, a Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont szakmai menedzselésével végezte el a megye komplex tanyás külterületek átfogó feltérképezését.

A múlt ismerete és az elmozdulások rögzítésének igénye tette a 2015-ben elkészített tanyafelmérést szociografikussá. A külterületek közel 80%-ának felmérése minden településére kiterjed; fejlesztésben részt vevő járások száma: 9 db. A projekt további általános „célcsoportja” kb.2500 db tanya; kb. 5600 fő állandó tanyasi lakos.

Kulcsfogalmak: vidékfejlesztés, tanya, társadalmi egyenlőtlenségek, területi különbségek, közösségfejlesztés

Abstract With the supportation of the competition of the rural development ministry and with the managing of the Ferenc Gál Collage Jasz-Nagykun-Szolnok county „Chance” Social Public Foundation Human Source Center completed the complex mapping of the so-called cottage based district in 2015.

The knowledge of the past and the recording of the developments made this survey socio-graphical. The 80 % of the rural areas expanded to every settlement. Numbers of settlements in the development: 9. The further target group of the project is about 2500 cottages and approximately 5600 permanent cottage residents.

Keywords: rural development, farm, social inequalities, territorial differences, community development

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/4

Bevezetés

Napjaink fontos folyamatára mutatott rá a téma egyik közismert kutatója, Duró Annamária: 2003-ban megjelent tanulmányának alcíme („kifelé és befelé”) hűen tükrözi a tanyák életével kapcsolatos duális értékpárt (Duró A., 2003.). Szerinte a népességmozgás irányai mellett a településhálózati kapcsolatok mutatják leginkább a tanya települési-társadalmi organikus beágyazottságát. A szerző szerint ebben a tekintetben nem volt sok változás az elmúlt évtizedekben. A tanyán élők körében továbbra is racionális tevékenységek kapcsolódnak a város meglátogatásához.

A klasszikus szerepek napjainkban történő érvényesülését nehezíti az agrárviszonyok és támogatások (ezzel kapcsolatban gyakran emlegetjük a tőkehiány kérdését) és az infrastruktúra állapota, kiszámíthatósága is fontos tényező. Mindezek mellett a tanya társadalmára rányomja bélyegét a kiilleszkedés folyamata.

Ez a fogalom a szociális kérdés olyan alakváltozása, amelyben a fő elem a társadalmi kohézió – a hálózatok és a szociális védelem – elégtelensége, esetenként hiánya (Castel R., 1998). Összességében a halmozott hátrányok (gyors elöregedés, elmagányosodás, szegénység, mélyszegénység és a tartós munkanélküliség, romló közbiztonság) jellemzik. Ez a szegénységcsapda (Kovács K.-Váradi M., 2003) komplex fejlesztési folyamatokat kíván. A megkettőzött szegregáció ezért a szociális szintű depriváció és földrajzi (térbeli) kirekesztettség között értelmezhető.

Az újratanyásodás folyamatának kereteit azzal teremthetjük meg, ha a város környéki tanyák tradíciójára, hagyományaira új módon reflektálunk és a társadalmi és gazdasági tőke hálózatainak felélénkítésére fókuszálunk. 2015-ös kérdőíves és interjú megyei felmérésünket is ez a szándék hívta életre.

Az élénkítés azért is fontos, mert - kölcsönvéve Gázsó Ferenc és munkatársai (Gázsó F. – Laki I. – Pitti Z., 2008) kötetcímét – az egykoron élénk térkapcsolati, gazdasági és közösségi potenciállal bíró tanyák, ma már társadalmi (- gazdasági) zárványokat alkotnak. Ebből a csapdából a szerzők főleg a gazdasági és foglalkoztatási feltételek javításával prognosztizálják az elmozdulást („a szegénységi csapdából való kilépést”).

Tanyakutatások Jász-Nagykun-Szolnok megyében

Az 1930-as években, amikor még az alföldi tanyarendszer Európa egyik legkiterjedtebb, térbelileg összefüggő szórványvidékét alkotta, a tanya egyszerre jelentette a lakó- és munkahely térbeli együttesét, így egy sajátos települési-tájszervező entitást, rendszerműködést (Jász-Nagykun-Szolnok megye tanyasi lakossága a megyék sorrendjében előkelő helyen volt)¹. Nagyné Molnár Melinda 1997-es tanulmányában érdekes társadalomtörténeti adatot olvashatunk. A kollektivizálás következtében felgyorsuló külterületi „településrendezés” olyan mértékű volt Jász-Nagykun-Szolnok megyében hogy a külterületi népesség országos fogyása („megtizedelődése”) a legerőteljesebben ebben a megyében volt érzékelhető (Nagyné M.M., 1997. 307.o.)

A politikai közbeszédben az Alföld és a vidék/tanya fontossága az első demokratikus választással létrejövő parlamentben viszonylag gyorsan megjelent. Dr. Tóth Albert Jász-Nagykun-Szolnok megyei képviselőnk hathatós munkája következtében fogadták el azt az országgyűlési határozatot, amely az Alföld egyes időszakos környezetvédelmi, tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéseiről szól.

Ebben a dokumentumban olvasható az, hogy az „Országgyűlés kezdeményezi, hogy e komplex program kiemelten vegye figyelembe a következőket: az alföldi mezővárosi-, falusi településszerkezet hagyományörző fejlesztését, a tanyai gazdálkodás lehetőség szerinti visszaállítását, a környezetbarát-gazdálkodás elterjesztését²”.

A fenti stratégia-alkotó mérőföldkő után elmondhatjuk, hogy az Alföld kutatások között a tanyakutatás témája fontos prioritást jelentett. A nagytértséget érintő munkák sorában idézzük Csatári Bálint ezredfordulóról származó elemzését, amelyben azt írja, hogy a Dél-Alföldön a szuburbanizációs folyamatok³ alakítják a tanyasi életteret és közösséget (Csatári B., 2000. 58.o.).

Becsei József „A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők” című, a Magyar Tudományban megjelent tanulmányában elemzi az alföldi külterületi népesség foglalkozási szerkezetében bekövetkezett változásokat; s így modellez

¹A tanyasi lakosság, főleg az alföldi vármegyékben, igen magas arányszámú: a megyék közül az 1930-as népszámlálás szerint Csongrád 47.0%, Békés 34.9%, Fejér 29.5%, Jász-Nagykun-Szolnok 29.4%. (Magyary Z., 1942).

²24/1991. (IV. 17.) OGY határozat az Alföld egyes időszakos környezetvédelmi, tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéseiről.

³Ezek a szuburbanizációs folyamatok azonban komoly szociális konfliktusokat is eredményezhetnek a települések árnyékában.

néhány térséget. Munkánkban ebből a keretből a Jász-Nagykun-Szolnok megyére vonatkozó megállapításokat emeljük ki:

1. agrártérség, ahol nagyobb létszámú külterületi népesség él (Nagykun városok);
2. a népesség foglalkozásában a szekunder és a terciér ágazatok a meghatározóak, de kicsi a külterületi lakosok aránya (Jászság, Közép-Tisza vidéke);
3. jelentős a külterületi népesség, de nem az agrártevékenység a meghatározó (Jászság nyugati része)⁴.

A külterületi társadalom néhány fontos statisztikai jellemzője (2001-2011)⁵

Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legutóbbi népszámlálás adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a külterületi népesség aránya nem éri el a 3 %-ot (ez az adat jóval kisebb, mint a régió átlaga). A KSH adatai alapján 2011-ben a külterületi lakóövezetben levő lakások száma 7.175 volt (2001-ben még 9.605 db). Ez a közel kettőezer ötszáz darabos csökkenés illeszkedik a differenciált tanyarendszer fogalmához. Mindez azt jelenti, hogy egyrészt a városból kiköltöző módosabb tulajdonosok tanyái mellett magas a rossz állapotú, elhagyott épületek száma. Az előregedés, az alacsony iskolai végzettség (ezzel együtt a foglalkozási és jövedelmi státusz) miatt sokan modern röghözkötésnek tekinthetik a tanyán élést (Koncz G., 2008).

A már idézett régiós monográfia szerint Jász-Nagykun-Szolnok megyében egyetlen népes külterület sem található, a külterületek átlagos lélekszáma jóval kisebb a régió átlagánál⁶. 2001-ben a KSH népszámlálási adatai szerint a

⁴Az elemzés pontosabb társadalomföldrajzi leírásához tovább idézzük a szerző gondolatait: a városok növekedése, a foglalkozási átrétegződés, a lakáshiány és a belterületi magas telekárak miatt a külső lakóövezet egyre jobban

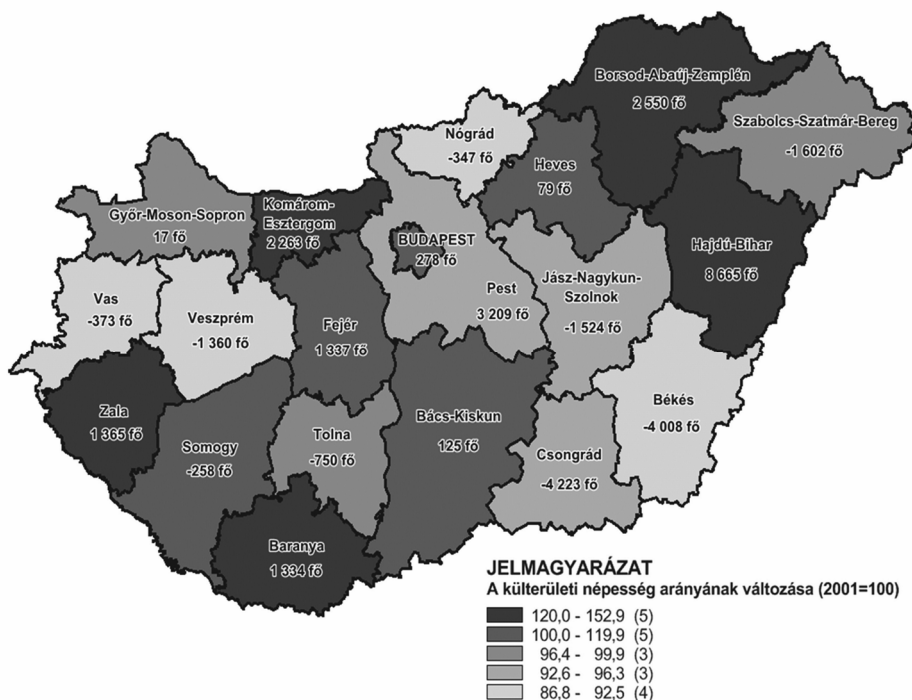
kiterjeszkedik a külterületre és elindul egy sajátos szuburbanizáció (Becsei J., 2002.)

⁵A fejezethez kapcsolódó térképeket Dr. Balcsók István készítette.

⁶A 2001-es népszámlálás alapján az Észak-alföldi Régióban nyolc településen haladta meg a külterületi népesség száma az ezer főt (Koncz G., 2008. 412.o.). Megyénkben ez a szám Jászberényben volt a legmagasabb (1.773 fő), második helyen Cibakháza (1.386 fő) és a harmadik Cserkeszőlő (1.109 fő) /a legmagasabb értéket Nyíregyházán mérték a statisztikusok, 9.012 fő/. Ezt az információt összevethetjük egy történeti adatsorral is: Karcag külterületi népességszáma 1949-ben 6.815 fő volt (ez az össznépesség 27 %-a), 1990-ben 735 fő volt (ez az össznépesség 3 %-át jelentette) (Molnár M., 1997. 307.o.)

külterületen az alföldi régiók közül a Dél-Alföldön élt közel százhuszonöt ezer ember. Az Észak-Alföldön 52.546 főt számláltak meg a kérdezőbiztosok. A megyei összehasonlítások között a legtöbben (hagyományosan) Bács-Kiskunban (66.007 fő), a legkevesebben éppen Jász-Nagykun-Szolnok megyében éltek külterületen (12.065 fő).

2011-re a Dél-Alföld külterületen élő össznépessége közel 9 ezer fővel csökkent (116.738 fő), az Észak-Alföldön viszont növekedett ez a szám (58.185 fő). A külterületi népesség leginkább Hajdú-Bihar megyében emelkedett (8.665 fős létszám-növekedés⁷). Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Csongrád és Békés megyéhez hasonlóan) csökkenést regisztrálhattunk (1.524 fő)⁸.

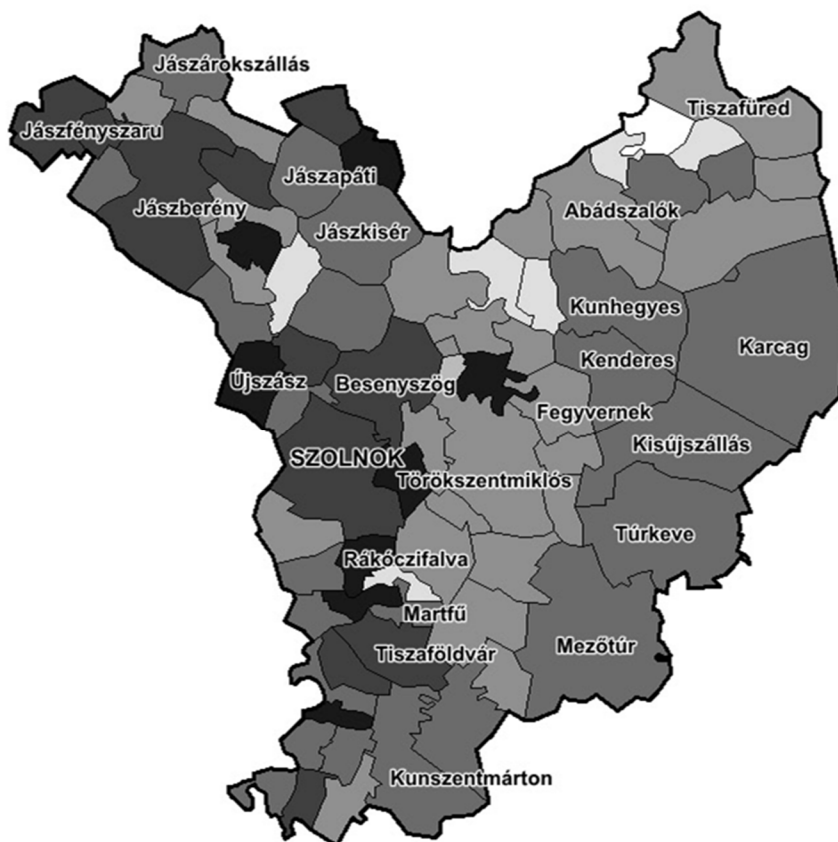

Forrás: népszámlálási adatok.

1. ábra A külterületi népesség arányának változásai hazánkban (2001-2011).

⁷Hasonló volumenű emelkedést Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya, Zala és Komárom-Esztergom megyében mérhettünk.

⁸Az alföldi megyék külterületeiről leginkább Békés és Csongrád megyéből költöztek el (4.008 – 4.223 fő).

JELMAGYARÁZAT

A külterületi népesség arányának változása (2001=100)

■	125,0 - 779,2	(8)
■	100,0 - 124,9	(11)
■	75,1 - 99,9	(25)
■	7,8 - 75,0	(26)
■	2011-ben nincs külterületi lakos	(1)
■	2011-ben nincs külterületi lakos	(6)
■	2011-ben nem önálló település	(1)

Forrás: népszámlálási adatok.

2. ábra A külterületi népesség arányának változásai Jász-Nagykun-Szolnok megyében (2001-2011).

2001-ben Jász-Nagykun-Szolnok megyében a települések közül 26-ban volt közel 3 %-nál nagyobb külterületi lakossági arány. Ezek a települések zömmel a megye földrajzi elhelyezkedését nézve az észak-dél tengely mentén

találhatóak. Tíz település Szolnoktól északra (főként a Jászságban), 14 Szolnoktól délre (Szolnoki-Mezőtúri és Kunszentmártoni járások), kettő pedig keletre volt található⁹.

A külterületi népesség 20001-2011 közötti növekedése (az általános megyei csökkenés mellett) stabilabban jelentkezett a Szolnoktól északra fekvő településeken. Ez – számításaink szerint – 10 (jászsági és egy-két Szolnoki járáshoz tartozó) települést érintett leginkább. A megyeszékhely és a Szolnoktól keletre fekvő járási központ (Törökszentmiklós) külterületén is inkább növekedést regisztrálhattunk. Szolnoktól délre, a Tisza mentén és a Kunszentmártoni járásban hét település volt érintett a növekedésben.

A 10 év népességmozgásait jelző számok azt mutatják, hogy a megye külterületi (tanyasi) társadalmának átalakulása zajlik. Már nemcsak a klasszikus nagykunsági települések jelentik a külterületi fejlesztések célterületeit, hanem figyelni kell a Jászságra is, (vagy a tájegység kapujára, Újszászra).

Az alábbi felsorolás azokat a településeket rögzíti, amelyekben 2011-ben meghaladta a 10 évvel korábbi szintet a külterületi népesség aránya: Alattyán, Besenyszög, Cibakháza, Csépa, Jászberény, Jászfényszaru, Jászivány, Jászkóhalma, Jászszentandrás, Nagykőrű, Pusztamonostor, Rákóczi falva, Szajol, Szászberek, Szolnok, Tiszaföldvár, Tiszainoka, Újszász, Vezseny.

A nagykunsági települések tanyái a kilencvenes években.

A megyénket érintő tanyakutatásoknak Nagyné Molnár Melinda munkái képezik a gerincét¹⁰. Közel 15 éve megvédett doktori disszertációjában a nagykunsági települések (Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve és Kunszentmárton) tanyavilágát mérte fel. Ismert, hogy a Nagy-kunság egy történelmileg organikus településcsoport, melytől csak Kunszentmárton különül el.

A szerző munkájából kiderül, hogy a rendszerváltás után sokan lettek tanyatulajdonossá¹¹. A tézis nem tért ki arra, hogy a tanyaszerzést mi katalizálta,

⁹2011-re annyit változott a helyzet, hogy egy-egy település (keletről és délről) „kicsúszott” a viszonylag népes külterületi arány kategóriából.

¹⁰Az interjúalanyok válaszaiból tudjuk, hogy a megyei külterületek/tanyák felmérése alapvetően helytörténeti kötetekhez, a termelőszövetkezet múltjához kapcsolódnak, illetve 2005-ig bezárólag az MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoportja településkutatásai során kitekintett (Jászberény, Szolnok, Törökszentmiklós, Kisújszállás, Kunhegyes) külterületeire is. De ezek a kérdések alapvetően a települési szolgáltatások értékelésével voltak kapcsolatban.

¹¹Főként vásárlás útján, de az örökség is szerepet játszott ebben a folyamatban. Az anyagban azt olvashatjuk, hogy főként Kunszentmárton külterületén volt példa építésre is.

de az eredmények alapján azt látjuk, hogy a vásárlók racionálisak voltak, mert a „legfőbb szempont a megközelíthetőség volt” (Nagyné M. M., 2001).

Közvetett információk alapján mégis arra következtethetünk, hogy az új tanyatulajdonosoknak vélhetően régen erősebb közük lehetett a földhöz (így a tulajdonszerzés oka a nosztalgia mellett a földdel kapcsolatos tudásátadás lehetett. A tézisek másodelemzéséből (és a társadalmi tőke elméletek alapján) megfogalmazhatjuk, hogy az időszakosan lakott tanyák tulajdonosai mai szóval mondva a klasszikus vidékfejlesztők, akik (területi és családi) kötődésük révén fantáziát láttak a tanyasi életmódban, de az urbánus környezet adta előnyöktől nem szeretnének mentesülni.

A szerző rávilágít egy, a fejlesztés szempontjából fontos problémára. A kutatásából az derült ki, hogy a tulajdonszerzés időszakában nagyon nehéz volt földhöz jutni. A tőke (és kárpótlási jegy) hiánya alapvetően meghatározta a mozgásteret. Ezért csak ismételni tudjuk a Nagyné Molnár Melinda megállapítását: a „földbirtokosok jelentős részének nincs tanyája, tanyasi gazdasága, az állandóan lakott tanyák jó része nem rendelkezik (megfelelő méretű) földdel”, ami a vizsgált területen alapvetően szántó és legelő (volt).

A mai konklúzió ezért az lehet, hogy a lehetőségek alapvetően a lakófunkció kiterjesztésére adtak teret a kilencvenes évtizedben. A földhiány (birtokszerkezet) azonban a tanyasi hagyományos és megújuló fejlődés korlátjává vált. És azóta szinte egyszerre van jelen a birtokok elaprózódása és a koncentrációja is. Mindezek szintetizálása azonban (már) inkább tulajdonjogi, mint fejlesztői kérdés.

Mivel az állattartásnak kitüntetett szerepe volt és van a Nagykunság lakóinak megélhetésében, a tanyákon is magas arányú jószágartatást jegyzett fel Nagyné Molnár Melinda.

Azonban lényeges itt is visszautalnunk: a tanyasi gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége annak is köszönhető, hogy nem tud fenntartható lenni a mezőgazdasági „termékpályán”¹².

Ehhez kapcsolódó megállapítás az, hogy a földnélküli vagy kis földterülettel rendelkező tanyákon jócskán kellett takarmánynövényt vásárolni is.

Az állattartás a nagykunsági állandóan lakott tanyákon alapvetően a disznó és tyúktartást jelentette, az időszakosan lakott tanyákon szarvasmarhával és disznótartással foglalkoztak leginkább. A fejlesztési programokhoz jó háttérinformáció az, hogy a – mindennapi fogyasztáshoz kapcsolódó – „sajt és a

¹²Azonban a tanyasi közösségek (így a vidéki társadalom) egyenlőtlenségét jól jelzi az, hogy Nagyné Molnár Melinda szerint a tanyasi mezőgazdasági munka differenciálódik. A szerző azt írja, hogy jellemző volt (már az ezredfordulón) az, hogy a tanyára cselédet fogadtak. Ebben az esetben a tulajdonos feladata a felügyelet, a mezőgazdasági munka (kvázi) ügyvezetése (Nagyné M. M., 2003. 102.o.).

tejföl értékesítése egyértelműen az állandóan lakott tanyákhoz kötődött, mint ahogy a tejkereskedelem nagyrésze is” – írja Nagyné Molnár Melinda.

Fontos kérdés volt, hogy honnan vették igénybe azokat a tevékenységeket, amelyekhez saját eszköz nem állt rendelkezésre. Azt láthatjuk, hogy főként tsz-jogutódtól, vállalkozóktól vagy ismerősöktől.

Az ilyen típusú agrár-segítségkérés alapvetően az időszakosan lakott tanyákon volt jellemző. Nagyon lényeges megállapítása Nagyné Molnár Melindának az, hogy egyes állandóan lakott tanyákon megfigyelhető volt a nem pénz alapú (a közösségi önellátást, a javak megosztását fejlesztő) együttműködés is¹³, melyben a ki-ki hozzájárult a maga eszközállományával az együttműködésben résztvevők gazdaságaiban szükséges munkák elvégzéséhez.

Az együttműködésről, a közösség fontosságáról a kunszentmártoni tanyák kapcsán olvashatunk fontos információt. A szerző a térségi táj jellegzetességeit hangsúlyozza úgy, hogy a térség földrajzi elhelyezkedésénél fogva jelentős hatása van a szomszédos megyék mezőgazdasági kultúrájának (zöldség és gyümölcsstermesztéséről ismert homoki gazdaságok). Nagyné Molnár Melinda azt írja, hogy kunszentmártoni tanyatulajdonos válaszadóknak volt a legkiterjedtebb kapcsolatrendszere. A szerző történelmi tényeket említ. Ilyen például a térségbe telepített mobilis jáász nemzetség hatása, katolikus kapcsolatok, valamint a már említett földrajzi peremhelyzet¹⁴.

Tanyakutatás Jáász-Nagykun-Szolnok megyében (2015)

A tanyasűrűség jellemzői

Jáász-Nagykun-Szolnok megyében 2015. tavaszán 3.304 tanya felmérésére került sor. A megyei települések külterülete 5.581 km². A tanyasűrűség-mutató megyei szinten: 0,59 (tanya/ km²) vagy 2 km²/tanya.

¹³A tézisekben a szerző ezt a folyamatot (főként Túrkevén és Karcagon) növekvő hatásúnak értékelte.

¹⁴ Nagyné Molnár Melinda szerint a térségben a „templomba járás is sokkal jellemzőbb volt amíg a református nagykun településeken legfeljebb a nagy egyházi ünnepekre mentek el a megkérdezettek, addig a katolikus Kunszentmártonban a nagy egyházi ünnepeken kívül is eljártak az érintett lakosok.” Az itteni tanyák lakosai között megfigyelhetőek voltak olyan spontán közösségi, családi találkozók, amelyek során megbeszéltek a gondokat, problémákat és szórakoztak (kártyáztak, zenéltek). A tanyafejlesztési programok megyei megújításában mindenképpen fontos ezért az ilyen közösségi kezdeményezések támogatása, fejlesztése/feléléstése is (akár a pasztorációs munka kiterjesztésével).

A megyei járások közül leginkább tanyás térségnek a mezőtúri és a jászberényi tekinthető. a jászberényi járás külterülete 617 km²; a tanyasűrűség mutatója: 1,65 tanya/ km². A mezőtúri járásban 725 km² külterületi nagyságra jut 1,01 tanyasűrűségi érték. A jászapáti járás az, ahol a tanya/ km² mutató még magasabb, mint a megyei átlag: 0,78 /544 km² a külterület nagysága/. Szinte alig lehet tanyás térségnek tekinteni megyénk tiszafüredi járását. Átlagosan egy tanya/km²-rel jellemezhető jászapáti járás.

Járás	Terület (km ²)	tanya, db	tanya/km ²	a tanyák aránya
Jászapáti	544,45	427	0,784	13
Jászberényi	617,01	1023	1,658	31
Karcagi	857,26	229	0,267	7
Kunhegyesi	464,59	102	0,220	3
Kunszentmártoni	576,49	171	0,297	5
Mezőtúri	725,74	739	1,018	22
Szolnoki	914,48	401	0,439	12
Tiszafüredi	417,05	61	0,146	2
Törökszentmiklósi	464,54	151	0,325	5
ÖSSZESEN	5581,61	3304	átl.: 0.592	100%

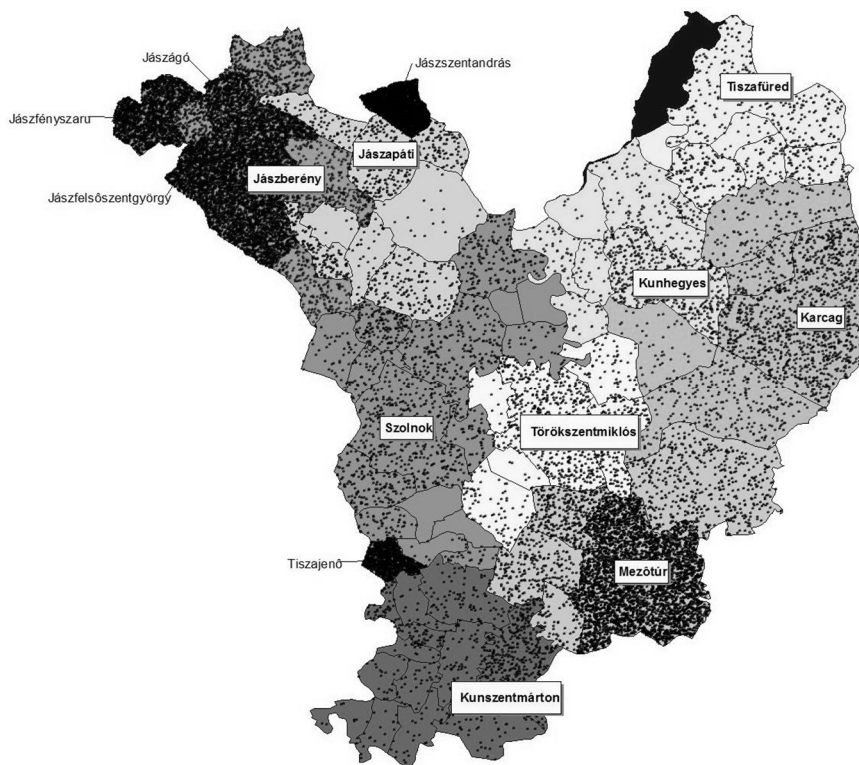
Forrás: saját kutatás.

1. táblázat. Tanyasűrűség adatok.

Összességében azt láthatjuk, hogy a Jászberényi járás kisebb területen több tanyát „tart el”, mint a mezőtúri járás. Ha a Jászságot mint tájegységet szemléljük az derül ki, hogy a megyében ez az erős KKV-hálózattal és nagyvállalatokkal rendelkező, fővárosi agglomerációhoz (jobban) vonzódó terület is joggal számíthat hatékonyabb külterület-fejlesztési tervezésre és támogatásokra.

Az alábbi térképből is kirajzolódnak azok a teretek, amelyek hasonló külterületi/tanyás térségre (erőforrásra/problémára) utalnak.

Az egykori klasszikus tanyás térség, a karcagi járás a megye egészéhez viszonyítva már nem vezető tényező, de a Tisza-tó környékén lévő járások között megőrizte elsőségét. A Jászságban található a megyei tanyák 44 %-a. A Tisza-tó környékén lévő járásokban a Jász-Nagykun-Szolnok megyében megtalálható tanyák közel ötöde lelhető fel. Ebben az almintában a karcagi járás elsősége megkérdőjelezhetetlen. A Nagykun-városok külterületéhez a megyei tanyák 8 %-a tartozik.

Forrás: saját kutatás.

3. ábra. Tanyasűrűség Jász-Nagykun-Szolnok megyében.¹⁵

	Terület (km ²)	tanya-szám (db)	tanya-sűrűség (tanya/km ²)	a tanyák aránya (%)
Kisújszállás	205	41	0,2	11
Kunmadaras	153	19	0,12	5
Karcag	368,63	150	0,40	39
Kunhegyes	148,94	68	0,45	18
Kunszentmárton	143	26	0,18	7
Túrkeve	236,52	80	0,33	21
ÖSSZESEN	1255.09	384	0,28	100%

Forrás: saját kutatás.

2. táblázat. Tanyasűrűség adatok a Nagykun városokban.

¹⁵ A térképet Dr. Nagy Tibor szerkesztette.

Ismerve más járások adatait, ez az arány megfelel a térségi átlagnak, hiszen ebből a város csoportból 3 település tartozik a karcagi járáshoz. Az adatokból jól látszik az, hogy a tanyák számában Karcag (mint a Nagykun városok közül a legnagyobb külterülettel rendelkező) az első, Túrkeve és Kunhegyes ebben a történelmi város csoportban a második és a harmadik helyen szerepel. A tanyasűrűség azonban mindenhol elmarad a megyei átlagtól.

A másik kutatási utalásunk Jászberény külterületére vonatkozott. Jászberény külterülete: 221,35 km²; 516 tanya található a külterületén; a tanyasűrűség mutatója: 2,3. Ez az 516 tanya a megye alapsokaság 16 %-át jelenti. Ez az arány azért is kiemelkedő, mert hasonló a Tisza tóhoz közeleső járások (4 db) külterületén megszámolt tanyák arányához.

A tanyasűrűség változónk alapja az, hogy mennyire tekinthető „szomszédosnak” egy tanyasi/külterületi térség. Ezt a mutatót területrendezési/fejlesztési szempontok mellett egy idealizált közösségi cél is katalizálta. Vajon mennyire tudjuk még közösségi oldalról megközelíteni ezt az élet-és közösségi teret?

Végignézve a megyei települési listát azt látjuk, hogy egy négyzetkilométerre 7 tanya két településen jutott (Tiszajenő, Jászszentandrás); három tanya 2 jársági településen volt (Jászfényszaru, Jászfelsőszentgyörgy), 2 tanya három településen (Jászágó, Jászberény, Mezőtúr) volt meg négyzetkilométerenként. Összesen tehát hét településen nagyobb az arány az 1 tanya/km² mutatónál¹⁶.

A már említett korábbi kutatásból úgy tudjuk, hogy a kunszentmártoni tanyasi közösség aktív kapcsolatokat épített egymással. A mostani adatokból azonban azt látjuk, hogy az egy tanya/négyzetkilométer értéket közelíti (de nem éri el) az öcsödi és a nagyrévi külterületi helyzet.

Az interakciók sűrűsége formailag fontos feltétele a közösségiség alakításának, így különösen érdekes az, hogy a Karcagi járás települései közül egyetlen egy helyen (Berekfürdőn) közelíti a tanya/km² mutató az egyes értéket. A Jászságban már ez három települést érint (Jászárokszállás, Pusztamonostor, Jásztelek). A Jászapáti járásban a 0,5-ös értéket közelíti Jánoshida, a többi település (7 db) messze elmarad ettől az adattól. Megjegyezzük, hogy ebben a járásban mérjük a legmagasabb tanyasűrűség értéket Jászszentandráson.

A Kunhegyesi járásban a központi település 68 felmért tanyája (149 km²-en) a 0,5-ös értéket közelíti. A mezőtúri járásban már a centrumon kívül még két település (Kétpó, Mezőhék) van, amelyek külterületén közel 1 tanya/km² arányt regisztrálhattunk. A Szolnoki járásban Tószeg és Szászberek, a Törökszentmiklósi járásban a centrum település és Örményes közelíti a 0,5-ös tanya/km² értéket.

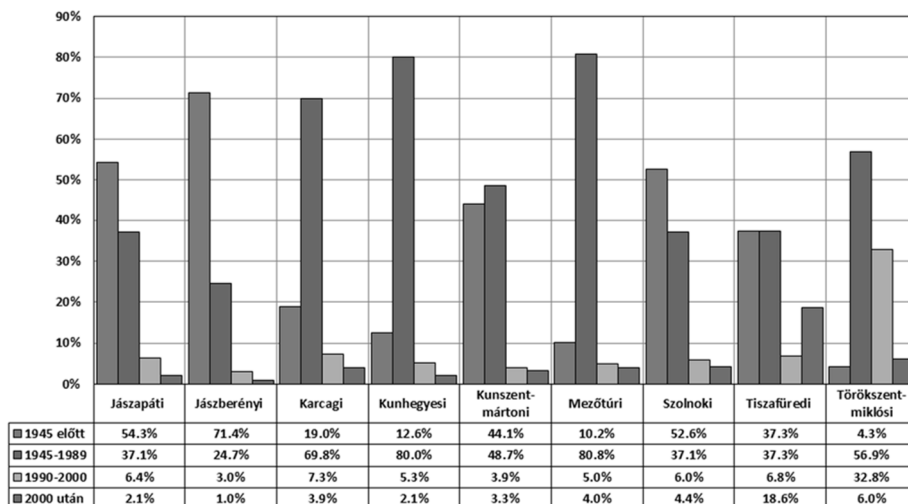
A Szolnoktól délre fekvő járások közül kimagasló eredménye a mezőtúrinak van, a Kunszentmártoni járás értékei a nagykun hagyományokat tükrözik, a

¹⁶ Összesen 78 település van a megyében.

megyeszékhely központú járás eredményei inkább a centrum pozícióból adódó kiköltözésnek köszönhető.

Ez a csoport így három tényező mentén írható le: a centrum szerep, a Tisza és a nagy külterületek meghatározzák azokat a trendeket, amelyek a tanya és a külterület-fejlesztést befolyásolhatják.

A felmért tanyák építési idejének megoszlása a Jász-Nagykun-Szolnok megyei járásokban, %
N=2313

Forrás: saját kutatás.

4. ábra A felmért tanyák építési idejének megoszlása a Jász-Nagykun-Szolnok megyei járásokban.

A tanyák építési ideje.

A tanyák életkora alapján azt látjuk, hogy a jászsági és a szolnoki tanyák tűnnek a legkorosabbnak (legalább 70 évesek). A Karcagi, a Kunhegyesi, a Mezőtúri, a Tiszafüredi és a Törökszentmiklósi járásban a tanyák a tsz-ek tágabb értelemben vett korszakához (1945-1989) kötődnek. Minden ötödik Tiszafüredi járásban felmért tanya 2000 után épült. A Törökszentmiklósi járásban minden harmadik tanya építése a kilencvenes évekhez kapcsolódik.

A tanyákon élők életkora alapján a fiatalabb korosztály a Szolnoki, a Mezőtúri, a Kunhegyesi és a Tiszafüredi járásra jellemzőbb. Az idősebbek pedig főként a Törökszentmiklósi és a Kunszentmártoni, valamint a Jászapáti

járás külterületén élnek. A korosztály több, mint fele a 18-60 éves korcsoportba tartozik

Gazdasági aktivitás és lakófunkció

Megyénk tanyáinak több, mint fele (52,4%) állandóan lakott tanya. A tanyák negyede lakatlan (24 %). 12 %-uknak azonban van gazdasági funkciója is. Tanyáink 8 %-a rekreációs célokra létrehozott hobbitanya. A megye tanyáinak 17 %-a összedőlt, romos állapotban van. A tanyák kétharmadában található valamiféle racionális tevékenység (mint egy lehetséges pályázati kategória)¹⁷. A külterületi tanyák 8 %-a azonban a szociális szolgáltatások célterülete.

A Jászapáti járásban az átlagnál magasabb a lakott tanyák aránya (47 %), de nagyobb a lakott, ám szociálisan rászorult tanyasi családok aránya is (12 %) a települések külterületén. A megyei átlagnál alacsonyabb a lakatlan tanya gazdasági funkcióval kategória (7 %), de magasabb a hobbitanya (13 %) és a „lakatlan tanya gazdasági funkció nélkül” elnevezésű tanyatípus aránya 15%. A jászapáti térségben az összedőlt, romos tanyák aránya 6 %.

A lakott, de szociális ellátott tanya-közösségeket leginkább Jászapáti és Jászszentandrás külterületén találhatunk. Ez utóbbi (nagy tanyasűrűséggel rendelkező) településen 386 tanyát mértünk fel. Ebből 5 % romos, 52 %-uk állandóan lakott. 11 % azon tanyák aránya, ahol a szociális ellátásokra szorulnak. Hobbitanyaként a jászszentandrás külterület tanyáinak 13 %-át hasznosítják.

A jászberényi térség külterületein található tanyák alapvetően lakottak (43%), minden negyedik azonban romos tanya. A hobbitanyák közel hasonló mértékben terjedtek el, mint az Alsó-Jászságban. A lakatlan tanyák közül a gazdasági funkcióval rendelkező és a gazdasági funkció nélküliek alig különböznek (a két kategória összértéke: 15%). A lakott tanyákon élők 4 %-a szorul állandó szociális ellátásra (ez a jászapáti járás adatahoz képest 8 %-kal alacsonyabb)¹⁸.

A Karcagi járásban a tanyák több, mint fele lakott tanya (51%). Nagyon fontos térségi jellemző az, hogy a járási tanyák közül minden ötödik lakatlan ugyan, de gazdasági funkciókkal rendelkezik. A térségben majdnem minden tizedik tanya romos. A hobbitanyák aránya 4 százalék, a lakott, de a szociálisan rászoruló tanyasi tulajdonosok aránya alig 1 százalék.

A Kunhegyesi járás tanyasi társadalmában 7 % azok aránya, akik szociális ellátásra szorulnak. 51 százalék a lakott tanyák aránya. Hobbitanya nincs, Egyforma (16-16 %) a lakatlan, gazdasági funkcióval rendelkező, illetve gazdasági funkció nélküli tanyák aránya. A tanyák tizede romos a járásban.

¹⁷ Ide soroltuk a lakott tanya, a hobbitanya és a lakatlan tanya, gazdasági funkcióval változókat.

¹⁸A leginkább érintett települések: Jászfelsőszentgyörgy, Jászfényszaru, Jászberény.

A Kunszentmártoni járásban a tanyák közel fele lakott (a tanyákon élők alig 2 %-a szorul szociális segítségre). A tanyák 13 %-a romos, 23 %-a „csak áll”, nincs gazdasági funkciója, nem is lakják. A hobbitanyák száma elenyésző.

A Mezőtúri járásban is azt látjuk, hogy a tanyák közel fele lakott (a szociális rászorultsági arány itt 6 %-os). A térségben közel minden ötödik tanya rendelkezik valamilyen gazdasági funkcióval, hasonló az aránya a romos tanyáknak is. A lakatlan, gazdasági funkció nélküli tanyák aránya 5%. Ez megegyezik a hobbitanyák járási elterjedtségével.

A megye centrum térségében (Szolnoki járás) a legmagasabb azok aránya, akik tanyasiként szociális segítségre szorulnak (15%). A térség romos és hobbitanyáinak aránya közel hasonló (5- 6 százalék). Az itt élők kevesebb gazdasági fantáziát látnak a tanyában, mert a gazdasági funkcióval rendelkező tanyák aránya 12 % (szemben a 17 %-os üres tanya-aránnyal).

A Tiszafüredi járásról adataink alapján a racionális tanya hasznosítás fogalma juthat eszünkbe. A gazdasági funkcióval rendelkező tanyák közel 40; a hobbitanyák aránya 15 %. A térség minden negyedik tanyája lakott (ebben a járásban nincs külterületi rászoruló közösség). A romos tanyák aránya 10%. Az üresen álló, gazdasági funkciót sem kapott tanyák aránya 9%.

A Törökszentmiklósi járásban a megyében a legmagasabb az „állandóan lakott, rendszeres szociális ellátásra szoruló lakosokkal” elnevezésű tanya-kategória (31%)¹⁹. A tanyák 5 %-ának van gazdasági szerepe, 10 százaléka romos, hat százalék hobbitanya. Nagyon magas azon tanyák aránya, amelyek csak üresen állnak (25%).

A táblázat adatai alapján a következő trendek rajzolódhatnak ki:

1. A külterületet definiálhatjuk a szociális szolgáltatások igénybevétele/hozzájutásának szempontjából fokozottan periférikusnak is. Ez a „társadalmi zárvány” definíció főként a szolnoki és a (keleti) szomszédos törökszentmiklósi járásra jellemző²⁰.
2. A lakatlan, gazdasági funkció nélküli tanyákat kétféle megközelítéssel elemezhetjük:
 - 2.1 Számuk visszatükrözi pl. a térség és a mezőgazdaság; valamint a külterület eltartó-képességét, valamint a jó gyakorlatok, a befektetési ötletek és a javak hiányát. Ez az arány a legmagasabb Törökszentmiklósi és a Kunszentmártoni járásban.

¹⁹A külterületek tanyái közül közel minden negyedik lakott.

²⁰Megjegyezzük, hogy a ki/beköltözés jelensége alapvetően a Neszűr, mint külterület kapcsán Jászberényben került reflektorfénybe, úgy látjuk, hogy a jársági térség egészében nem jelent nagy problémát. Fontos arra is utalnunk, hogy a tanyagondnoki szolgálat viszonylag kevés településen van a törökszentmiklósi járásban.

- 2.2 A lakatlan, „jövőkép /hasznosítás/ nélküli” tanyákból az évek amortizációja könnyen meghozhatja a már napjainkban is magas „romos tanya” állapotot. Ez az adat most a legmagasabb a Mezőtúri és a Jászberényi járásokban.
- 2.3 Ha ezt a két kategóriát összeadjuk, akkor a legkevésbé veszélyeztetett járásnak a Jászapáti és a Tiszafüredi tűnik (21-20 %). A tanyamentés terén leginkább problémásnak pedig a Mezőtúri (ide tartozik a megyében fellelhető tanyák 22 százaléka) és a törökszentmiklói járások tűnnek (36-35 százalék).
3. A gazdasági funkció megléte azt mutatja, hogy a tulajdonosok stabil(abb) jövőképpel rendelkeznek a tanyáik sorsát illetően. Ebben a tekintetben a Tisza-tó környéki járások vannak az élen (tisza-füredi és a karcagi járás – 39-22%), illetve a Szolnoktól délre eső mezőtúri járásnak is jó eredménye van (19%).
4. A hobbitanyák mögött is hasonló, racionális cselekvés áll. Így nem meglepő, hogy a Tisza-tó mentén fekvő Tiszafüredi járás eredményei vezetik ezt a kategóriát²¹.

5. Járás	Összedől, romos tanya	Állandóan lakott	Lakatlan tanya gazdasági funkcióval	Lakatlan tanya gazdasági funkció nélkül	Állandóan lakott, rendszeres szociális ellátásra szoruló lakosokkal	Hobbitanya a (saját célú üdülés, pihenés)
	%					
Jászapáti	6	47	7	15	12	13
Jászberényi	26	43	7	8	4	13
Karcagi	9	51	22	14	1	4
Kunhegyesi	10	51	16	16	7	0
Kunszentmártoni	13	48	12	23	2	2
Mezőtúri	20	44	19	5	6	6
Szolnoki	6	45	12	17	15	5
Tiszafüredi	11	26	39	9	0	15
Törökszentmiklói	10	23	5	25	31	6

Forrás: saját kutatás.

3. táblázat A felmért tanyák lakófunkciók szerinti megoszlása járásonként.

²¹Ha a Jászág eredményeit összeadjuk, akkor ez a 26%-os összevont tájegységi érték a legnagyobb a megyében ebben a kategóriában. Úgy gondoljuk, hogy ez a járás földrajzi elhelyezkedésének és az ebből is következő stabilabb mezőgazdasági jövőképek és középmezőnybeli vonzerejének is köszönhető.

A megyei tanyák közel fele csak saját fogyasztásra termel. Közel hasonló azok aránya, aki kizárólag értékesítenek (24%) és azon tanyasi gazdálkodóké, akik a felesleget adják el (27%). Az értékesítés szegmens a tanyák több, mint a felében szerepel.

A járások összehasonlítása alapján három markáns irány különíthető el. A Jászságban, a Szolnoki és a Kunszentmártoni járásban alapvetően a saját fogyasztásra való termelés, az értékesítés-orientáció a Karcagi és a Tiszafüredi járásban²², a „középutas” (ha marad, értékesít) tanya-gazdasági stratégia a Törökszentmiklósi és a Mezőtúri tanyákon jellemző inkább²³.

Az adatok alapján a fentiek mellett egy másik gazdálkodási „minta” is kirajzolódni látszik. A Tisza-tó által határolt járásokban (Kunhegyesi, Tiszafüredi, Karcagi) erős a tanyasi gazdálkodás terén az értékesítési mozzanat.

A mezőgazdasági művelési ágak szerint a legtöbb megyei tanyán állattenyésztéssel foglalkoznak (42%). A kertészeti kultúra és a szántóföldi növénytermesztés kultúrájának értéke közel hasonló (31-28 %).

Mindkét jársági járásban többségben van a kertészeti tevékenység²⁴. A Jászapáti járásban az állattartás gyakoribb, mint a Jászberényiben (38-31%).

Járás	Kizárólag saját fogyasztásra termel	A saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti	Elsősorban értékesítésre termel
	százalék		
Jászapáti	68	20	13
Jászberényi	59	19	22
Karcagi	30	29	41
Kunhegyesi	23	44	34
Kunszentmártoni	65	18	17
Mezőtúri	37	39	24
Szolnoki	67	18	15
Tiszafüredi	7	10	83
Törökszentmiklósi	25	52	24

Forrás: saját kutatás.

4. táblázat A felmért tanyák gazdasági funkciók szerinti megoszlása.

²²Ebben a két járásban a legmagasabb a lakatlan, de gazdasági funkcióval, szereppel rendelkező tanyák aránya.

²³A tanyamentés hipotetikusan megalkotott két célterülete.

²⁴Alacsonyabb volumenben ugyan, de a kertészeti kultúra elsősége a kunszentmártoni járásban is megfigyelhető.

Infrastrukturális és kommunikációs mutatók

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei tanyák 81 százalékában villany segíti a mindennapokat. Minden tízedik tanyában az áramot helyi energiaforrás állítja elő. Azon tanyák aránya, ahol egyáltalán nincs villany 8%. A villany bekötésének közel 90 százalékos aránya a jászapáti, a szolnoki, a kunszentmártoni, a mezőtúri és a kunhegyesi járásokban jellemző. Három járásban (jászberényi, tiszafüredi, karcagi) közel 60%-os és a törökszentmiklósi járásra viszont alig 32%-os bekötés jellemző. Az elektromos hálózat nélküli helyeken nő meg a helyi generátor szerepe az áramellátásban. A törökszentmiklósi járásban 63 százalékos, a jászberényiben 26; a tiszafürediben 16, a karcagiban 13 % a generátor tanyasi áramellátásban betöltött aránya.

Fontos megemlítenünk, hogy a tiszafüredi és a karcagi tanyák negyedében nincs villany. Ez a megyében a két legrosszabb ilyen mutató. A jászberényi, a mezőtúri és a kunszentmártoni járások külterületén ez az arány 10%.

A vezetékes villannyal nem rendelkező megyei tanyák 27 %-a állandóan lakott. Rendszeres szociális ellátásokra az ilyen tanyákon élők 14 %-a szorul. A vezetékes villany nélküli tanyák 22 %-a üres (lakatlan, gazdasági funkció nélküli). A tanyák 16 %-ának van gazdasági funkciója, de lakója nincs.

Megyénkben a 3.304 tanyából közel ötszázban nincs vezetékes villany. A megyei tanyák többségébe (54%) csak fűt kutakon keresztül jut el az ivóvíz, amelynek minőségével közel minden ötödik tanyán gond van. Vívezeték minden ötödik tanyán segíti a mindennapokat és a mezőgazdasági tevékenységet.

A megyei tanyák közel 40 %-ában található telefon (vezetékes vagy mobil). A Jászapáti és a Jászberényi járásban, illetve a kunhegyesi térségben ez az arány közel 50%. A Karcagi és a Tiszafüredi járásban, valamint a szolnoki területeken a tanyák kétharmadában van telefon.

A kunszentmártoni járásban ez az arány csak 21%, de hasonlóan alacsony (19-16%) a telefon-ellátottság a Törökszentmiklósi és a Mezőtúri járás tanyáin is.

Ezek a telefon-ellátottság adatok alapvetően azt mutatják, hogy a megyében létezik egy telekommunikációs szakadék a külterületen élők és a belterületi lakosok között. Elgondolásunk szerint ennek az egyenlőtlenségnek a csökkentése inkább technikai-technológiai kérdés. Különösen azért fontos, mert a külterületeken élők kommunikációs támogatása hozzájárul a közösség szubjektív biztonságérzetének a javulásához is. A megyei tanyák felét földúton, harmadát szilárd burkolatú úton, ötödét javított burkolatú úton lehet megközelíteni.

Külterületei helyzetkép a prominens (szakértői) válaszadók véleménye alapján

A társadalmi leszakadás „élményét” főként a megyei „nagyvárosok” (Szolnok és Jászberény) prominens válaszadói alapján érzékelhetjük. Itt alapvetően kirajzolódhat az a folyamat, amelyet a „nagyvárosi árnyék” jellemzővel definiálhatunk. Ki kell emelni azt, hogy a leszakadásban érintett korosztályt alapvetően a gyermekes családok jelentik. Itt tehát megtalálhatjuk az aktivitást, de hiányzik a tudás. A megye más tanyás térségei pedig inkább azzal a folyamattal küzdenek, hogy az elöregedés (és a foglalkozás, valamint a területi mobilitás) következtében nehezen lehet átadni a tanyasi gazdálkodás stafétáját. Így elmarad (persze ez már a XX. század második fele óta nehézségekkel küzd) a sokáig jellemző generációváltás.

A leírások alapján azt is kijelenthetjük, hogy a tanya hasznosítása meglehetősen differenciált módon valósul meg. Az innovációhoz mindig kell egy külső erő. A külső „beruházó” szerepét egyes településeken (Tisza-tó és környéke) az idegenforgalom tölti be²⁵. A megye déli részén a közösség hagyományai, valamint a Cserkeszölő által biztosított munkalehetőség (itt újra az idegenforgalomról beszélünk).

Ebben a viszonyrendszerben a centrum-periféria kategória több szempontból is érvényes. Fontos a táji-néprajzi reláció, hiszen eltérő tanya-és külterületi hasznosítás mutatkozik meg a Jászságban vagy éppen a kunok földjén, de a centrum település és külterületének kapcsolatában is²⁶.

Számos önkormányzatnál láttunk saját innovációt. Volt olyan település, amely feldolgozóipar telepítésében látja jobban kihasználni a külterületet (amelyről jegyezzük meg, hogy a megyei települések jócskán ellátottak), illetve tudunk olyan Tisza-tó menti településről is, amely saját kezdeményezésre eddig idegen növényi kultúrák telepítésével mutat példát a külterületen élők számára, illetve hangsúlyoznunk kell Jászberényt, ahol a külterületen nevelt fákat a város szépítésére, az energianádat pedig a települések fenntartható energiagazdálkodására szeretné majd felhasználni.

Természetesen az agráriumból és a hozzá kapcsolódó szektorokból elsősorban a középkorosztály tud (pályázati források bevonásával) megélni/fejleszteni. Olvashatunk sikeres magángazdák tevékenységéről, de tudunk nagy

²⁵A Tisza-tó környékén az üdülőövezetté való átminősítés gyakori, a külterületet érintő területrendezési folyamat.

²⁶A táji eltérések kapcsán fontos hangsúlyoznunk a Tisza folyó szerepét, valamint a műutat (amely mentén számos tanya felvirágzása valósulhat meg).

mezőgazdasági vállalkozásokról is (akik előbb-utóbb települési szinten tudatos gazdálkodással újragondolhatják a tsz társadalmpolitikai szerepét is).

A települési önkormányzatok szociálpolitikájának alakításában így fontos szerepe van a tanyagondnoki hálózatnak, amely ellátja/közvetíti a külterületi lakossági igényeit. Fontos ezért, hogy a társadalmi felelősségvállalást a külterületeken is fenntartsuk és az ellátásokhoz való egyenlő hozzáférés lehetőségét biztosítsuk.

A falu-és tanyagondnoki szolgáltatások száma megyénkben (2015-ben) 24 volt. Ebből túlnyomórészt önkormányzati fenntartású szolgáltatás; egy egyházi és egy egyéb (civil) működtetés jellemző. A falu-és tanyagondnoki szolgálatot működtető települések elhelyezkedése (súlyponti tengelye) észak-déli irányú. Mindez többségében azokat a településeket fedi le, ahol a tanyasűrűség az átlagnál magasabb²⁷.

A fenti, szociális ágazati terület mellett fontos típust jelent a külterületek mezőőri szolgálata. Mivel az őrszolgálat működési költségeit 50-50%-ban a földhasználók, illetve a központi költségvetés biztosítja mondhatjuk azt, hogy ahol ilyen projekt működik, ott a külterület bérlői/tulajdonosai viszonylag magasabban helyezkednek el a társadalmi szerkezetben.

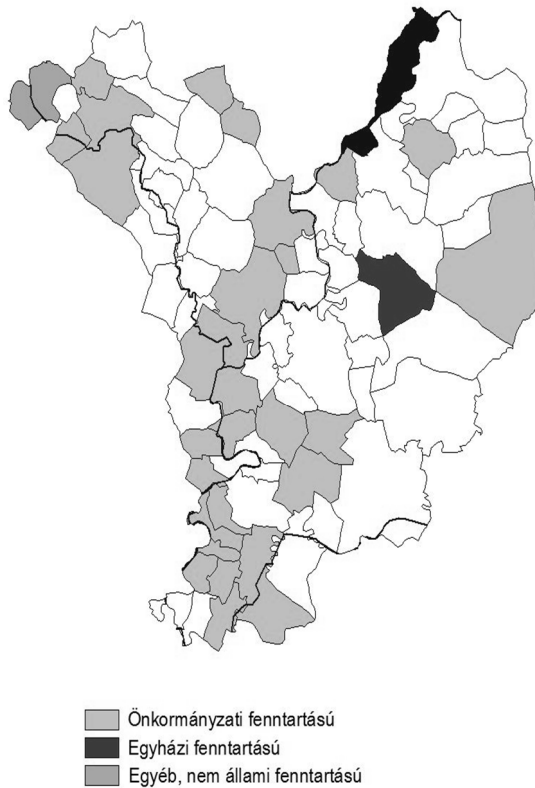
Tendencia a közfoglalkoztatásban résztvevők bevonása a tanyasi körzetek útfelújításaiba is²⁸, illetve az egyik Tisza-tó menti településen pedig elindultak a régi birtokos leszármazottjainak fejlesztési projektjei. Mindez a jövőben fontos lehet, most azonban még elszigetelt jelenség.

A folyamatok összegzésekor azt is látni kell, hogy az önellátás-piacra termelés értékpár mentén a megyei tanyák jórésében a család számára biztosíthat megélhetést (és ebben az esetben is már egy prosperáló külterületi birtokról kell beszélnünk). Így nem meglepő az az egyik településről érkezett megállapítás, amely szerint „magánfejlesztések vannak csak, azok is kisebb mértékűek, csak a saját épületeket érintik”. De vannak olyan települések, ahol komoly mezőgazdasági tevékenység zajlik, az egykori tanyaépületek ma már közművesített, a gazdálkodást segítő terekként funkcionálnak.

A külterület életében a közbiztonság és a társadalmi felelősségvállalás (a települési humán közszolgáltatások elérésének biztosítása) kérdése integrált szemléletű külterület-fejlesztést (felzárkóztatást) igényel.

²⁷Szolnoki Kistérség Többcélú Társulása négy települési centrummal (Szolnok; Tizasüly; Rákóczi falva; Besenyszög) tart fenn szolgálatot. Bevont települések, illetve településrészek: Szolnok, Tiszajenő; Tizasüly; Tiszavárkony; Dobapuszta, Fokorúpuszta, Palotás, Szórópuszta). Jászfényszaru külterületén az Emberséggel az Emberért Közhasznú Egyesület a szolgáltató, Kenderesen pedig a Baptista Szeretetszolgálat.

²⁸De előfordult még a helyi gazdálkodók, vadásztársaság bevonása is.

Forrás: saját kutatás.

5. ábra Tanyagondnoki szolgálatok Jász-Nagykun-Szolnok megye településein 2015-ben.

Összegzés

A táblák adatai alapján azt látjuk, hogy a megye minden települését érintő lakónépesség száma a 2014.01.01-es adatok alapján 383.489 fő. Ebből a megyei lakosságszámból külterületen alig 3.694 fő él (ez alig 1 %-os arány a megyében)²⁹. Felmérésünkben 3.304 tanyát regisztráltunk és mértünk fel.

Munkánk során megalkottunk egy tanyasűrűség mutatót, amely az egy négyzetkilométerre eső tanyák arányát jelenti. A megyei átlag: 0,592. (mindez

²⁹http://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=LETOLTES

5.581.61 km² külterületen található). A megyei átlagnál három járás - a jászapáti, a jászberényi és a mezőtúri - rendelkezik magasabb értékkel.

Természetesen a települési átlagok itt is jelentősen különböznek. A Jászságban igen erősnek mondható ez a mutató, de a Felső-Jászság (Jászberényi járás), Alsó-Jászság (Jászapáti járás) közötti társadalmi-gazdasági különbség a külterületek tükrében is meghúzható.

A települési külterületi különbségeket a járási átlagok érzékeltetik jobban. A Jászapáti járás esetében egy település (Jászszentandrás) maradt, a Jászberényi járás átlaga azonban olyan magas (1,65), hogy Jásztelek és Pusztamonostor már alacsony tanyasűrűségű települési külterületnek minősíthető.

A Karcagi járás átlaga alapján a centrum és Berekfürdő települése magasabb, Kisújszállás közel hasonló tanyasűrűség mutatóval bírt. A Kunhegyesi járásban a központ mellett Tomajmonostorát is besorolhatjuk a magas tanyasűrűség mutatójú települések mögé. A kunszentmártoni járásban maradt ebben a kontextusban is két település (Nagyrev, Öcsöd) a magas tanyasűrűség kategóriában. A Mezőtúri járásban a három helyett egy település (Mezőtúr) haladja meg és egy (Kétpó) éri el a magas járási átlagot (1,01). A Szolnoki járásban a járási mutató alapján két település (Szászberek és Tiszajenő) meghaladja, Szolnok és Tószeg pedig közel eléri a tanyasűrűség járási átlagát.

Az adatokkal kapcsolatos értelmezésünk az, hogy a megyei átlag alapján a tanyasűrűség, mint fogalom a települések alig harmadában definiálható. A járási átlagok figyelembevételére alapján azt látjuk, hogy egységesen magas sűrűség a Felső-Jászságban körvonalazódik, egységesen alacsony sűrűség a Tiszafüredi járásban látszik. Általában a járási centrumok külterületén magasabb a tanyasűrűség és a korábbi anyatelepülések (pl. kun mezővárosok) közül ma már inkább csak Mezőtúr az, ahol a tanyasűrűség a korábbi hagyományok létre utalhat.

A gazdasági aktivitás és a lakófunkció összefüggései fontos tanya – és külterület – fejlesztési irányokat jelölnek. Jász-Nagykun-Szolnok megye tanyáinak több, mint fele állandóan lakott tanya. Azonban ebből az arányból közel 8 % lakóit rendszeresen kell segíteni a szociális ágazatban. A tanyák negyede lakatlan, közel 10 százalékuknak azonban van gazdasági funkciója is. Hasonló az aránya a hobbitanyáknak is, azonban a megye tanyái közül közel minden ötödik összedőlt, romos.

A jászapáti járásban az átlagnál magasabb a lakott tanyák aránya, de nagyobb a lakott és szociálisan rászorult tanyasi családok aránya is. A megyei átlagnál alacsonyabb a lakatlan tanya gazdasági funkcióval kategória, de magasabb a hobbitanya és a „lakatlan tanya gazdasági funkció nélkül” elnevezésű tanyatípus. A lakott, de szociális ellátott tanyasi közösségeket leginkább Jászapáti és Jászszentandrás külterületén találhatunk. Ez utóbbi (nagy tanyasűrűséggel rendelkező) településen 386 tanyát mértünk fel. Ebből közel fele állandóan lakott.

A szolnoki járásban a legmagasabb azok aránya, akik szociális segítségre szorulnak a tanyákon (15%). Az itt élők kevesebb gazdasági fantáziát látnak a tanyában, mert a gazdasági funkcióval rendelkező tanyák aránya 12 % (szemben a 17 %-os üres tanya-aránnyal).

A tiszafüredi járásról az adatok alapján a racionális tanya hasznosítás fogalma juthat eszünkbe. A gazdasági funkcióval rendelkező tanyák közel 40; a hobbitanyák aránya 15 %. A térség minden negyedik tanyája lakott (ebben a járásban nincs külterületi rászoruló közösség).

A törökszentmiklósi járásban a megyében a legmagasabb az „állandóan lakott, rendszeres szociális ellátásra szoruló lakosokkal” elnevezésű tanya-kategória (31%). Mivel a külterületek tanyái közül közel minden negyedik lakott ez az érték elég magasnak tűnik. A tanyák 5 százalékának van gazdasági szerepe. A jövőképhiányt is jól szemléleti az, hogy minden negyedik tanya üres.

A gazdasági funkciók között kiemeljük, hogy a megyei tanyák közel fele csak saját fogyasztásra termel. Közel hasonló azok aránya, aki kizárólag értékesítenek és azon tanyasi gazdálkodók száma, akik a felesleget értékesítik. Az adatok alapján nem mondhatjuk azt, hogy a megyei tanyasi/külterületi gazdálkodás kizárólag az önellátáson alapul, mert az értékesítés szegmens a tanyák több, mint a felében szerepel. Más változók (hobbitanya, gazdasági funkció kitalálása, szélesítése) alapján ez a kategória is növekedési pályára állhat.

Járások összehasonlítása alapján 3 markáns irány különíthető el.

A Jászságban, a szolnoki és a kunszentmártoni járásban alapvetően a saját fogyasztásra való termelés, az értékesítés-orientáció a karcagi és a tiszafüredi járásban jellemző. Tudjuk, hogy ebben a két járásban a legmagasabb a lakatlan, de gazdasági funkcióval, szereppel rendelkező tanyák aránya. A „középutas” (ha marad, akkor értékesít) tanya-gazdasági stratégia a Törökszentmiklósi és a Mezőtúri járás településeinek tanyáira érvényes. Ez a két járás a „tanyamentés” hipotetikusan megalkotott két célterülete. Ne feledjük, hogy a mezőtúri térségben a központ hatalmas külterülettel és a megyei átlag feletti tanyasűrűséggel rendelkezik.

Az adatok alapján a fentiek mellett egy másik gazdálkodási „minta” is kirajzolódni látszik. A Tisza tó által határolt járásokban (Kunhegyesi, Tiszafüredi, Karcagi) erős a tanyasi gazdálkodás terén az értékesítési mozzanat.

A mezőgazdasági művelési ágak szerint a legtöbb megyei tanya állattenyésztéssel foglalkozik. A kertészeti kultúra és a szántóföldi növénytermesztés kultúrájának adatai közel hasonlóak. Mindkét járásban többségben van a kertészeti tevékenység említése. Alacsonyabb volumenben ugyan, de a kertészeti kultúra elsőse a kunszentmártoni járásban is megfigyelhető. A jászapáti járásban az állattartás gyakoribb, mint a jászberényi járásban.

A Tisza-tó által határolt járásokban (Kunhegyesi, Karcagi, Tiszafüredi) található minden második tanyán állattenyésztés folyik. A kertészeti kultúra elterjedése nem jelentős. A szántóföldi növénytermesztésre alapozott tanya-gazdasági stratégia stabil második helyet eredményezett mindegyik járás külterületi gazdaságában. A törökszentmiklósi járásban a három gazdasági irány egyike sem rendelkezik kiugró értékekkel.

Felmérésünk záró következtetésekor utalunk Erdei Ferenc, „Magyar város” című munkájára (Erdei F., 1939). Ebben a könyvben a szerző ír a közösségi tőkéről, amely fontos eleme volt az Alföldre jellemző mezővárosok alkotó korszakának. Alföldi specifikumnak tekinthető a mezővárosok iskoláztatási hagyománya, az aktív város és vidéke térkapcsolat is.

A település és külterületének komplex fejlesztése segíti a térségi társadalom alkalmazkodását, ezért a tanya / külterület-fejlesztési programnak erősítenie kell a versenyképesség speciális középvárosi társadalmi és térbeli kategóriáit, így szűkebben a megye mezővárosait (különösen a kun településeket, Mezőtúrt és Túrkevét, illetve a járszági központokat /pl. Jászberény, Jászapáti, Jászfényszaru/, valamint a nagy tanyasűrűséggel rendelkező, a hagyományokat meghonosító kistelepüléseket (pl. Tiszajenő, Jászszentandrás).

Irodalom

1. Becsei József (2002): A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők. Magyar Tudomány, 2002/9 <http://www.matud.iif.hu/02sze/becsei.html>
Letöltve: 2015. május 21.
2. Castel, Robert (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, Budapest. 1998.
3. Csatári Bálint (2000): Az Európai vidékiség és az Alföld 44-62.o. In: Alföldi Tanulmányok. Az EU és az Alföld. Nagyalföld Alapítvány. Békéscsaba 2001.
4. Duró Annamária (2003): Merre tekint a „kintvaló nép”? Települési közösségek tanyán. In: V. Falukonferencia. Integrált vidékfejlesztés. Szerk: Kovács T. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2003. 281–288. o.
5. Erdei Ferenc (1939): Magyar város. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1974. Hasonmás Kiadás.
6. Gázsó Ferenc – Laki László – Pitti Zoltán (2008): Társadalmi zárványok. A területi különbségek mérséklődése, avagy a dinamikus szintentartás. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest 2008.
7. Koncz Gábor (2008): Tanyák az Észak-Alföldön. 410-413.o. In: Észak-Alföld A Kárpát-medence régiói sorozat. Szerk. Baranyi Béla. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Dialóg Campus Kiadó.

8. Kovács Katalin – Váradi Monika Mária (2003): Hozzászólás egy nem létező tanvavitához. In: VI. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU csatlakozás előtt. Szerk: Kovács T. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 2003. 279–285. o.
9. Nagyné Molnár Melinda (2003): Területi mobilitás a nagykunsági tanyavilágban. 99-109.o. In. Alföldi tanulmányok XIX. kötet. Békéscsaba, Nagyalföld Alapítvány. 2002. Szerk: Ekéné Zamárdi Ilona – Tímár Judit.
10. Magyary Zoltán (1942): Magyar Közigazgatás - a közigazgatás szerepe a XX.. sz. államában a magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
11. Molnár Melinda (1997): „Tanakodás a tanyákról” – Helyzetkép egy feketeföldi tanya vidékről napjainkban. 307-313.o. In: A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. MTA RKK Pécs. 1997. Szerk: Kovács Teréz.
12. Molnár Melinda (2001): A nagykunsági tanyavilág rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági helyzete. Doktori értekezés tézisei. Debreceni Egyetem Természettudományi Kar Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. 2001.
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78266/tz_eredeti2150.pdf?sequence=1&isAllowed=y letöltve: 2015. május 21.

Dr. Szarvák Tibor,

Ph.D. Szociálpolitikus, szociológus, szociális munkás, szakértő, főiskolai tanár
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Dr. Nagyné Varga Ilona

Igazgató, Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítványa

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

A bokortanyák helyzete és az újabb kihívások

Bácskainé Pristyák Erika

Nyíregyházi Egyetem, Turizmus és Földrajztudományi Intézet

Abstract. The situation of ‘bokortanyák’ and the new challenges. Since the end of communism the situation of grouped farmsteads (bokortanyák) has changed in a variety of ways; they have significantly differentiated, this generally uniform type of settlement of the Great Hungarian Plain has become fragmented. The ‘bokortanya’ is a special type of settlement, some examples of these can be found west of Nyíregyháza.

Around Nyíregyháza, – within a 10 km radius, 35 bokortanya with the population of 5,200 – these extreme changes can be observed both within the bokortanyak and between them. Their relationship with Nyíregyháza ranges from dormant settlements to independent, self-sufficient ones. Economic and political factors, the attitude of their ‘mother’ city, the attitude of locals all have some influence on their development. Nowadays it is not only and homogeneously husbandry that provides the basis for a lot of families; however, cultivation of the land, keeping livestock still serves this purpose. The suburban lifestyle has become more popular as well. In addition to the unique, personal paths of life, these bokortanyak are strengthened by the communities, which have gained more importance due to the interdependent nature of the settlement.

On top of challenges presented by the peripheral characteristics of these places, there are also opportunities for recreational and touristic activities. The developments have taken many different forms; the viability of these settlements can be boosted by various factors.

Keywords: differentiation, civic organisations, challenges.

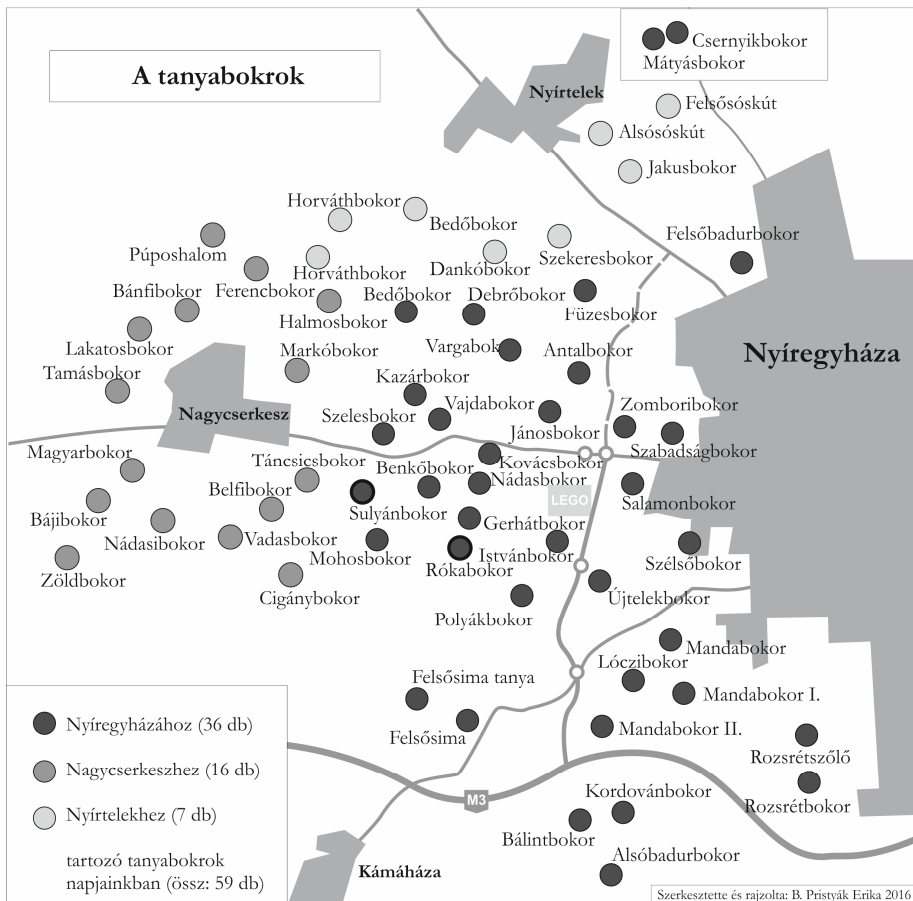
Absztrakt. A rendszerváltás óta eltelt időszakban változatosan alakult a tanyák sorsa, jelentős mértékben differenciálódtak, ez a jellegzetes egységes alföldi településtípus mozaikossá vált. Az alföldi tanyák kutatása terén a Homokhátság (Bács-Kiskun megye) a leginkább megvizsgált terület (Csatári 2005.) és ez innovatív térség is. Alapos külterületi állapotfelmérés történt Békés megyében is (Nagy, Dudás, Bodnár G., 2016.). Az alföldi tanyákon élő mintegy 200.000 fős népesség helyzete hasonló, sokféleség jellemzi, a területi különbségek mozaikosak. A nyíregyháza környéki tanyákon – mintegy 10 km-en belül, 36 bokortanyát tekintve, 5200 fős népességgel –, még inkább megfigyelhetők e szélsőséges változások, egy-egy tanyabokron belül, és a különböző tanyák között is (Pristyák, 2011). Nyíregyháza népességének 5%-a él külterületen, a városhoz való kötődésük változatos kapcsolatokat mutat, az alvó funkciótól egészen az önellátó tanyáig. A gazdasági és politikai tényezők, Nyíregyháza város hozzáállása és a helyi lakosok szemlélete, tevékenysége együttesen befolyásolják a helyzetüket. Napjainkra már nem csak a gazdálkodó tevékenység meghatározó. A tanyákat éltető erő az egyéni, családi életutak mellett a közösség ereje is, mely az egymásra utalt életmód következtében újra felértékelődik. A perifériás jelleg kihívásai mellett a rekreációs tevékenység, a turizmus lehetősége is mutatkozik. A tanyák sorsa eltérő irányokat mutat, szociológiai szempontból is szélsőséges helyzetekkel találkozhatunk, életképességüket változatos okok erősítik.

Kulcsszavak: tanyabokor, differenciálódás, civil szervezetek, kihívások

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/5

Bevezetés

A Nyíregyházától nyugatra elterülő tanyabokrok (*1. ábra*) jelentős mértékben magukon hordozzák a rendszerváltozás óta eltelt időszakban bekövetkező változásokat, településképi, szociológiai és egyéb területeken is. Előrebocsátom azt, hogy tanyák elsorvadásától (például Mohosbokor, Lakatosbokor) önálló aprófalvas jellegig (Mandabokor, Vajdabokor), vagy a városperemi kertvárosi részekkel való egybeolvadásig (Szélsőbokor, Salamonbokor) többféle fejlődési utat járnak be. Sokévi szakmai munka, lokálpatriótizmus és a média szerepe is hozzájárul, hogy napjainkra a tanyákon élő és a városban lakó tiryák leszármazottak identitástudata kialakul, megfelelő helyére kerül e jelző. A 2011. óta elérhető tanyafejlesztési programból összességében csekély mértékben részesültek. Meghatározó infrastrukturális fejlesztés az ipari terület érdekében történt.

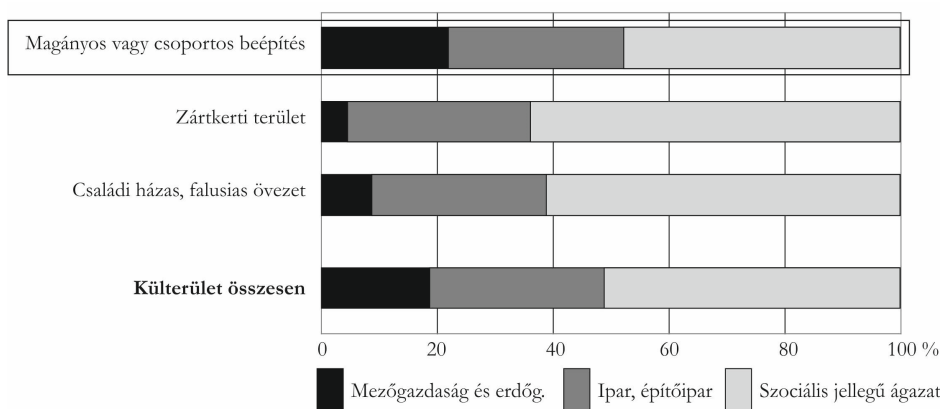

Forrás: Saját szerkesztés.

1. ábra A tanyabokrok elhelyezkedése, a fő útvonalakkal.

A földrajzi fekvés meghatározó helyzete, a göcsterületek közelsége, de nem lényegtelen a településméret sem: a városoktól a kistelepülésekig haladva egyre kedvezőtlenebb foglalkoztatási és jövedelmi helyzetről, vagyis a települési lejtő működéséről tanúskodnak adatok. Mélyülő területi, gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység, a területi és társadalmi hátrányok metszéspontján elhelyezkedő kistelepülések, kistérségek problémái hasonlóak (Kovács, Váradi szerk, 2013). Az aprófalvak sokaságát és a tanyákat érintő hasonló szakmapolitikai intézkedések, és az intézkedések hiányát is pótló spontán megnyilvánulások rajzolják ki egységesen a vidék társadalmi helyzetét. A „vidék” lehet szubjektív

kategória, amennyiben a megyeszékhelyek kiemelkedő szigetként rajzolódnak ki a különböző társadalmi jellemzőket és folyamatokat bemutató térképeken (pl: jövedelmi viszonyok, iskolázottság, fiatalok aránya, stb). Ezek az adatok elfedhetik a tanyák problémáit, hiszen „csak” külterületekről van szó, nem önálló településtípus. A KSH alapos kutatásaiban is gyakran „magányos vagy csoportos beépítésű” területként jellemzik. Az adatokból (2. ábra) egyértelműen kirajzolódik, hogy a hagyományos mezőgazdaság a lakosság ötödét érinti és a szolgáltatási jellegű ágazatokban dolgozik a foglalkoztatottak fele már ebben a településtípusban is. Mindezek összességében határozzák meg azokat a kihívásokat, amelyek napjainkban a bokortanyákat is érintik egy fejlődő, innovatív megyei jogú város közvetlen közelében.

Forrás: KSH-2016.

2. ábra A külterületen élő foglalkoztatottak összevont nemzetgazdasági ágak szerinti összetétele a lakóövezet jellege szerint, 2011.

Történeti áttekintés a tanyabokrok fejlődéséről

A bokortanyák kialakulásához, a XVIII. század közepén egy tipikus alföldi betelepítéssel találkozunk: a hosszú török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc következtében elnéptelenedett országunk ezen térsége is. Az Alföld egyéb területeihez hasonlóan Nyíregyháza földesurai is újratelepítették a határt, hosszas küzdelem árán szabadon gyakorolhatták evangélikus vallásukat is. Nem mérnökök jelölték ki a tanyák helyét, mint az Alföld más helyein, hanem a természetes felszíni adottságokat kihasználva, lehetőleg itatóhelyek körül, spontán megtelepedés útján jöttek

létre az ideiglenes szállások, ezek lettek a későbbi a településmagok. A bokortanyák ősi formája a *szállásföld*, e föld a faluban lakó gazdák tulajdona volt. Mintegy száz éven keresztül tartozéktelepülésként, kettős szálláselv szerint működtek a tanyák: a gazda a városban lakott, kint, főleg télen, csak a szolgálók maradtak. A tanyák fenntartása és fennmaradásuk elsősorban gazdasági okokra vezethetők vissza. Eleinte birtokközösségben éltek, a rokonok, nagycsaládok együtt kapták ki földjüket. Ha a kint élők nem akarták elveszíteni földjeiket, rétjeiket és járandóságaikat, akkor évről évre elő kellett teremteni a bérletek összegét. A közösséget összekovácsló, felelősségre szokató, önállósodást segítő, a takarékos megfontolt gazdálkodás hozzájárult a város fejlődéséhez (Kujbusné, 2003). A bokortanyás letelepedés formája összeegyeztette a tanyaelv és a földközösségi művelési forma, illetve a nyomásos gazdálkodás követelményeit, egyesítette mindezt, így maradt hosszútávon életképes.

A bokortanyák megerősödése a XIX. századra tehető. Az 1800-as évek első évtizedeiben a város lakossága jelentős anyagi áldozatok árán megváltotta magát a földesúri szolgáltatásoktól, a tanyák földje így a szabad parasztpolgárok magántulajdona lett, meghatározó esemény volt a jobbágyfelszabadítás: 1803-tól indult meg a kiköltözése a szállásföldekre. A XIX. század első negyedében véglegesen kiköltöző népesség teremtette meg a bokortanyák napjainkig meghatározó helyzetét. A szerkezetváltás, az intenzívebb szántó- és kertgazdálkodás az ideiglenes szállásokat az 1850-es évekre állandó lakhellyé és egyben üzemi központtá formálta át (Frisnyák, 2003). A társadalmi-gazdasági fejlődés 1753-tól az 1850-es évekig terjedő periódusában a többséget alkotó szlovák népesség gazdaság- és kultúraélénkítő szerepe alapozta meg a város növekedését és további előrehaladását. A „bokor” elnevezés a XIX. század közepétől terjedt el. Először *Sexty József*, a város főmérnöke használja a bokorszállás nevet 1823-ban, egy 1827-ben tartott összeírásban 57 tanyacsoport szerepelt. Az első betelepítéstől számított egy évszázad elteltével erősödtek meg annyira a bokortanyák, hogy tanyai iskolák megnyitását kéri a lakosság, ami meg is történik az 1860-as évektől, addig a gyerekek a városban tanultak. Kezdetben szlovák nyelvű oktatás folyt, majd 1867-68-ban elrendelik a tanyákon is a magyar nyelv tantárgyi oktatását. A bokortanyák végleges meggyökeresedése, az építkezések számának növekedése, a településforma rögzülése a következő két nemzedék alatt valósult meg. Az 1910-ben végrehajtott népszámlálás idején 50 tanyabokorban 8519 lélek élt. A lakosság nagy része végleg feladta a városi házát, teljes egészében kiköltözött a tanyákra gazdálkodni. Előzőleg még földbe mélyített házakban laktak, de a századforduló körül már többnyire vert falú házakban éltek, kalákában építkeztek.

A II. világháborút követő kényszerű lakosságcsere követő legnagyobb változások szintén felülről irányítottan jelentkeztek. Az 1950-es évektől a falu- és tanyasorvasztó településpolitika hatására összevonni igyekeztek a tanyákat. A közigazgatási átrendezés következtében 3 nagyobb község alakult ki: Nagycserkesz,

Nyírtelek, Kálmánháza. 1952-ben hozták létre Nagycserkeszt, a Nyíregyháza határában fekvő 18 tanyabokor egyesítésével, napjainkban is területének jelentős része külterület, melyet 16 bokortanya alkot. Hét bokortanyát a szintén önállóvá váló Nyírtelekhez csatoltak. Az 1970-es évektől elsősorban a város fejlődése és az infrastruktúra fejlesztésének hiánya következtében elköltözések jellemezték a tanyákat. Az időszak építkezésére jellemző kockaházakat azonban megtaláljuk a tanyákon is, többnyire egy portán a régi házzal. A leggyakoribb megoldás újra a kettős gazdálkodás volt: már a városban laktak, dolgoztak, de még megtartották a tanyasi házat és földet, ahol kiegészítő gazdálkodást folytattak, mely akkoriban jól jövedelmezett a munkahely mellett. A tanyák népessége így lassan előregedett, az épületek karbantartásával sem mindenki törődött.

A következő jelentősebb változás a bokortanyák fejlődésében a belterületté nyilvánítás kérdése volt. Az 1980-as években a négy legnagyobb, főutak menti bokortanyát kiemelték. Mandabokor, Vajdabokor, Felsősimá és Rozsrétszőlő ekkor lett belterület. Ezáltal is koncentrálták a népességet, a hatékonyabb infrastrukturális fejlesztések, szociális ellátás, iskolák összevonása miatt. Itt az építkezések száma növekedett, a beépítettségi arányok következtében falusias jellegűek lettek, Mandabokor, Rozsrétszőlő aprófalvakra emlékeztet, önálló településsé alakulás szándéka azonban nem alakult ki azóta sem, mert Nyíregyháza közelsége miatt ez nem indokolt. A rendszerváltozást követő időszakban egy évtizedes eltolódással indult meg újra kitelepülés. A környezet, a föld, a gazdálkodás felértékelődése a 2000-es évek elejére azonban már változatos, néha szélsőséges megoldásokat eredményezett. A társadalmi olló szétnyílását ekkor már a tanyák épületállományában is megfigyelhetjük, ami azóta is folytatódik.

A bokortanyák helyzete napjainkban

A tanyák társadalmi-gazdasági revitalizációjának alapja a rendszerváltozás óta eltelt évtizedek gazdasági változásai, az infrastrukturális fejlesztések lehetővé teszik az újraéledést. A tiryák hagyományok újraéledéséhez nagyban hozzájárultak a betelepítés 250. évfordulója alkalmából lezajlott rendezvények, kutatások. A 2000-es évek elején még zömében elsorvadó bokrokkal találkoztunk, mára ez megváltozott, az *1. táblázatban* láthatjuk a népességszámot és az infrastrukturális változásokat. A tanyás térségek fejlődése előtt többféle út áll. Jövőjük az önkormányzati településpolitikától, az ott élők aktív településfejlesztésétől vagy passzivitásától, lakóhelyük iránt érzett szeretetétől is függ.

A tanyákat és a várost mindig összekötötte az egymásra utaltság. Napjaink globalizált világában azonban a tanyákon élőknek nagyobb szüksége van a város

nyújtotta szolgáltatásokra, mint a városnak a tanyai gazdálkodás biztosította ellátásra. Munkába és iskolába a városba járnak a tanyai lakosok, de emellett a szabadidejüket is szívesen töltik hasonlóan, mint a belterületen lakók. Az ezekhez szükséges intézmények hiányoznak a bokortanyákról, ennek következtében a mindennapos kapcsolat törvényszerű a városi és a tanyasi lakosság között, a tanyák közötti kapcsolatok is mérséklődtek. A városból is ingáznak dolgozók a bokortanyákon található munkahelyekre.

Ezek a problémák városunk stratégiai dokumentumaiban is megjelennek: a városrész fejlesztésének célja a bokortanyák lakó- és mezőgazdasági funkciójának erősítése, intenzív bekapcsolása a város helyi élelmiszerellátásába. Az infrastrukturális és (köz) szolgáltatási ellátottság javítása, valamint közösségi összefogás erősítése révén. További cél a városrész adottságaira épülő sajátos turisztikai célpontok kialakítása, fejlesztése, illetve új ipari fejlesztési terület kialakítása.

A legjelentősebb külterületi népességszám-növekedés a belterületi besorolásba került helyeken történt: Felsősima 450, Rozsrétszőlő 1220 fő, Manda-, Vajdabokor: 263 és 314 fő, Salamon-, Alsóbadur-, és Felsőbadurbokor népessége is meghaladja a 200 főt, ezeknek a tanyáknak egy része már szinte egybeolvadt a várossal. A legkevesebb lakosú bokortanyák: Mohos-, Kordován-, István- és Nádasbokor 10-20 fő közötti, Bedő-, Debrő-, és Szelesbokor 20-30 fő közötti lakosságszámú.

Általában mérséklődött az 1990-ig tartó népességfogyás, de az átlagtól nagy eltérések adódnak, összességében stagnál a népességszám, 2011. évi népszámlálási adatok alapján 7888 fő él bokortanyákon – ez a szám az összes, Nyíregyháza-hoz, Nyírtelekhez és Nagycserkeszhez tartozó tanyákon élők száma. A Nyíregyháza-hoz tartozó bokortanyai városrészben (*ITS, Nyíregyháza*) napjainkban mintegy 5200 fő él. A népesség megoszlása megegyezik a városi átlaggal (!): a 0-14 évesek aránya 16%, 15-59 évesek aránya 65%, és az idősebb korúak, 60- x évesek aránya 20%. A város környékén – elfogadva a megyeszékhelyre becsült adatokat – hozzávetőlegesen 10 % a romák aránya (Husztai, 2001). Polyákbokorban koncentrálódik, emellett Nagycserkeszen és környékén élnek nagyobb számban.

Jellemző a tanyák népességének kutatására, hogy átfogó vizsgálatok alkalmával, mint például a Nyíregyháza ifjúsága 2015 kutatás (Husztai, Takács, Hüse, 2016). kismértékben terjed rá figyelem. Ennek oka az össznépségen belüli alacsony arányuk is lehet.

A bokortanyákon, mint ahogy a város más külterületi részén is, mozaikos kép rajzolódik ki, nagy szélsőségekkel: előregező, sorvadó tanyákat és tehetős „magánbirtokokat” is találunk. Egy átlagos népességszámú tanya lakosságszáma ma is hasonló, mint a XIX. század közepén, a kezdeti fejlődési időszakban: 35 és 188 fő közötti. A legnépesebb tanyák a városhoz vagy a fő közlekedési utakhoz közel esnek, a legkevesebb lakossal rendelkező bokrok elszórtan helyezkednek el.

Megnevezés	Népes- ség- szám	Laká- sok száma	Ivóvíz- hálózat	Gáz- háló- zat	Szenny- víz	Busz- járat	Köve- zett út	Szoc. ellá- tás	Táv. a kp.-tól (km)
Alsóbadurbokor	264	88	+	+	-	+	+	+	11
Antalbokor	71	35	+	+	-	+	+	+	6
Bálintbokor	83	49	+	+	-	+	+	+	10
Bedőbokor	28	15	+	-	-	-	-	+	11
Benkőbokor	67	29	+	+	+	+	+	+	8
Csernyikbokor	121	52	Terv	+	-	-	-	-	12
Debrőbokor	23	16	+	+	-	-	-	+	10
Felsőbadurbokor	239	141	+	-	-	-	-	-	8
Felsősima	450	158	+	+	-	+	+	+	11
Felsősima	241	103	+	+	-	-	-	+	13
Füzesbokor	53	23	+	+	-	-	-	+	6
Gerhátbokor	74	35	+	+	+	+	+	+	7
Istvánbokor	16	12	Terv	-	-	-	+	+	6
Jánosbokor	188	76	+	+	+	+	+	+	7
Kazárbokor	70	34	+	+	+	+	+	+	8
Kordovánbokor	14	16	+	-	-	+	+	+	11
Kovácsbokor	55	28	+	+	+	+	+	+	7
Lóczibokor	35	17	+	+	-	+	+	+	7
Mandabokor	263	82	+	+	+	+	+	+	8
Mandabokor I	153	64	+	+	+	-	+	+	7
Mandabokor II	67	31	+	+	+	-	-	+	10
Mátyásbokor	43	21	-	+	-	-	-	-	11
Mohosbokor	10	5	Terv	-	+	-	-	+	7
Nádasbokor	17	9	+	+	+	-	-	+	7
Polyákbokor	146	38	+	+	+	-	-	-	8
Rókabokor	40	24	+	+	+	+	+	+	9
Rozsrétszőlő	1220	407	+	+	+	+	+	+	8
Rozsrétbokor	42	13	+	-	+	-	+	+	8
Salamonbokor	218	75	+	+	+	+	+	+	5
Sulyánbokor	40	26	+	+	+	+	+	+	9
Szabadságb.	88	38	+	+	-	-	+	+	4
Szelesbokor	25	11	+	+	-	-	-	+	8
Szélsőbokor	54	26	+	+	-	+	+	-	5
Újtelekbokor	106	47	+	+	+	+	+	+	6
Vajdabokor	314	97	+	+	+	+	+	+	7
Vargabokor	128	63	+	+	+	+	+	+	8
Zomboribokor	67	33	+	+	+	+	+	+	5
Összesen:	5133	2037	32	30		21	25	30	-

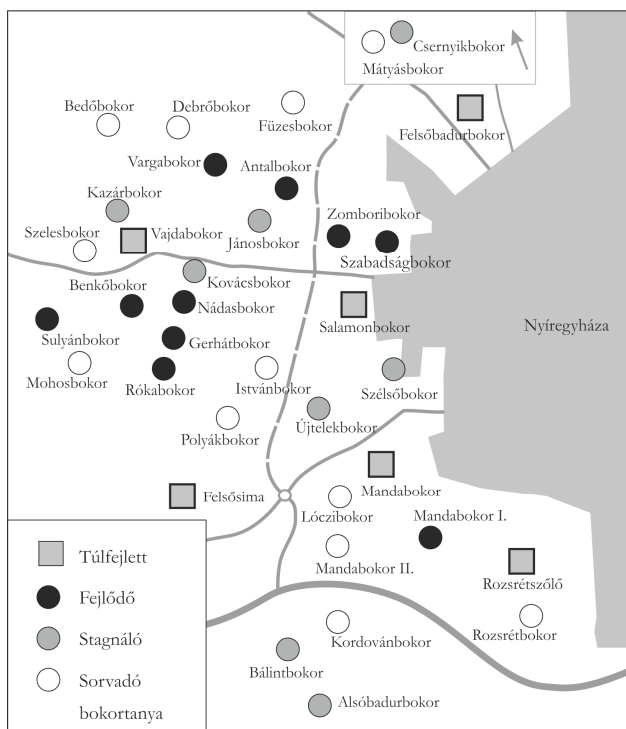
Forrás: Saját adatgyűjtés és szerkesztés.

1. táblázat A nyíregyházi bokortanyák népességszáma, infrastrukturális jellemzői.

A 3. ábrán a bokortanyák állapotát mutatom be, túlfejlett, azaz a kertvárossal összeszenőtt, vagy falusias jellegű bokroktól az elsorvadó, kiüresedő tanyákig minden állapotot megfigyelhetünk.

Az iskolai végzettség és foglalkoztatás elmarad a városi átlagtól, de sokkal kedvezőbb képet mutat, mint a megelőző évtizedben. Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül még mindig magas: 15% (a városi átlag 8%). A városba járnak régóta a gyerekek, két autó jellemző a családokra (inkább két régebbi, mint egy új). A rozsréti iskolán kívül elsősorban a városi iskolákba járnak a gyerekek, ezt a szabad iskolaválasztás lehetővé teszi. Különóra, sportra, szórakozásra és egyéb tevékenységekre járás a család anyagi helyzetétől függ, nem pedig attól hogy hol laknak.

Általános Iskola Roszsrétszőlőn 8 évfolyamon, 140 fővel működik. Az óvodai felügyelet nagyobb tanyaközpontokban van biztosítva: Mandabokor, Felsősimán, Rozsrétbokor, Felsősimán, a kihasználtság megközelíti a 100%-ot. A gyermekek szállításához tömegközlekedést is igénybe lehet venni.

Forrás: Saját szerkesztés.

3. ábra A nyíregyházi bokortanyák állapotának egyszerűsített ábrázolása.

A foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességen belül 48% (a városi átlag 56%), a gazdaságilag nem aktív népesség aránya lakónépességen belül 56% (a városi átlag 52%, *ITS*). Többségében a városban dolgoznak a tanyán élők, emellett egyéni gazdálkodás, vállalkozás a jellemző. Napjainkra elterjedtebb, hogy egyik tanyáról a másikra mennek dolgozni, főleg idénymunkák, tavaszi ültetések, kapálások, szüretetek, betakarítások alkalmával, de állandó foglalkoztatás is megfigyelhető így. A munkanélküliek aránya közelítőleg 20%.

A tanyás térségekben a házak komfortossága rosszabb, mint a városban. A szennyvízhálózat kiépítése erre is megoldást kínál, bár sok esetben nem gazdaságos. Az ingatlanok többsége házi ülepítőt használt a csatornázás előtt. A külterületi településrészek több mint 2/3-ában szervezett szemétyűjtés és szállítás történik.

A szuburbanizációs folyamatok vonatkozásában is meghatározó terület. A Nyíregyházát körülvevő településgyűrű túlságosan távolinak bizonyult – különösen nyugati, déli és délkeleti irányban – így a városhoz közelebb, igazgatási határain belül alakult ki az a szuburbia, mely szervesen kapcsolódik a város magterületéhez (Kókai, Pristyák, 2012).

A kiköltözések oka többféle lehet. Nagy Zsuzsa, a Debreceni Egyetem hallgatója szakdolgozatában vizsgálta 2014-ben ezt a kérdést. Az első helyen a családi érzelmi kötődés áll, az ő esetükben feltételezhetően az ott élő rokonok, barátok miatt történik a költözés. A kertés házas környezet, a jó levegő, mint vonzó tényező a második helyen áll 33%-al. A megkérdezettek 15%-a azért költözött lakóhelyére, hogy mezőgazdasági termelő tevékenységbe kezdjen. Napjainkban azt tapasztalom, hogy a családok kezdik újra felfedezni a földművelésben rejlő lehetőségeket, és a városvezetés is támogatja a családi gazdaságok működését. Sokan azért költöznek ki a tanyai térségbe, mert ott olcsóbb a megélhetés, mint a városokban. A válaszadók 13%-a ilyen okból választotta a bokortanyákat. Az egyéb választ adók indoka házasságkötés miatt a párjuk lakhelyére költözés volt (Nagy, 2014). A város számára jelentős lakóterületi tartalékokat jelentenek a bokortanyák.

Az elmúlt évtized legjelentősebb szociális területű változása a tanyagondnoki szolgálat bevezetése volt, mely mára szervesen hozzátartozik a kint élők mindennapjaikhoz, a rászorulókat és igényelők megszerették ezt a szolgáltatást. Az ellátás 2000 óta jól kiépült, jelentős szerepe volt ebben az evangélikus egyháznak. A tanyagondnoki szolgáltatás a legjobb ellátási forma. Jelenleg 34 tanyát érint a szolgáltatás, négy fő tanyagondnok tevékenykedik.

Civil és egyházi szervezetek jelentősége a tanyákon

Kutatásaim előtt azt gondoltam, hogy a tanyák lakossága még jobban összetartó közösség, mint egy-egy városi kisebb lakóközösség, de már itt is eltérő tapasztalataim vannak. A védelmi funkció még erős, figyelik az idegeneket, szólnak egymásnak, de egyéb közös tevékenység ritka. Elsősorban egy-egy személyhez, vagy családnak kötődik, ahol van tanai élet, közös együttlétek, emellett a civil és egyházi szervezetek hozzák össze a lakosokat. Helyi szerveződésű „tanyaport” is tartanak (Mandabokor, Rozsrét, Sulyánbokor, Magyarbokor), vagy valamilyen cél, érdek miatt jönnek össze a „tanyasi” emberek.

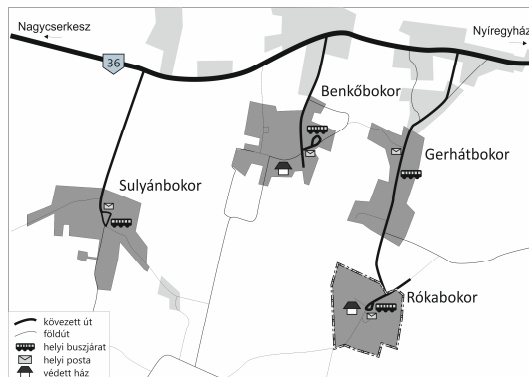
A civil kezdeményezések célja az is, hogy segítse a helyi termelők és fogyasztók közötti kapcsolatot, ezáltal növelje a helyben előállított élelmiszerek fogyasztását. Nem a tanyákhoz kapcsolódik, de segíti az ott élők munkáját is. Egyre több tanyáról kapcsolódnak be ebbe: Újtelek-, Sulyán-, Mohos-, Salamon-, Manda-, Bedőbokor, kínálják kisállataikat, késztermékeiket, zöldség- és gyümölcs termékeiket. Több tevékenysége jelentős a terület természeti értékeinek (Szigetvári, 2015) és a természeti értékkel összehangolt gazdálkodás erősítésében.

Az evangélikus egyház tevékenysége jelenleg is meghatározó a közösség összetartozásában. A város vallási összetételéből jól kitűnik, hogy napjainkra az evangélikusok aránya nagyon alacsony lett: 7% (KSH, 2011). A legnagyobb csökkenést az evangélikusok számában: a XIX. századi asszimiláció, a háborúk okozta változások, a vegyes házasságok nagy száma és a szocializmus időszakában történtek, ismert okok miatt. A vallási összetétel ma már a bokortanyákon élők körében is vegyes, az evangélikusok aránya hozzávetőlegesen 60-80 %. A bokortanyák két egyházközösségbe tartoznak. Mandabokorban az új evangélikus többfunkciós közösségi házat 2013. tavaszán vette használatba a gyülekezet, melyet folyamatosan megtöltötenek, egyebek mellett ifjúsági órákkal, rendezvényekkel. Alapítványuk a *Segítség háza a tírják utódokért* a fiatalokat fogja össze. A nyugatra eső városrészt és tizenhat tanyabokrot, valamint szórványait a Nyíregyháza-Kertvárosi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház látja, mely 1992-ben önállósult a nyíregyházi gyülekezetből. Istentiszteletet rendszeresen van emellett Vajda- Benkő- Salamon- és Rókabokorban, Rozsrétszőlőn. Csendesnapokat, családi napokat, aratási hálaadó napokat is rendszeresen tartanak. Az egyházak vallási tevékenysége mellett napjainkra a szociális ellátás és a közösség összetartása területén is meghatározó.

Néhány tanya közelebről

Néhány, egymás közelében elhelyezkedő tanyát: Sulyán-, Benkő-, Gerhát- és Rókabokort, elsősorban a lakosság összetételét és részben a településszerkezetét részletesebben vizsgáltam. A helyszíni munka mellett a helyi tanyagondnokok is segítségemre voltak a kutatásban.

A négy tanya bevezető utakon jól megközelíthetően, a városközponttól 6-9 km távolságban helyezkedik el (3. ábra). Ezek a tanyák is a XVIII. század közepén a Károlyi-féle újjátelepítés során jöttek létre, eredetileg szállásföldek voltak, majd elsősorban a gazdálkodásban és életformában bekövetkezett változások miatt megerősödtek, iskolákat az 1860-as évektől indított az evangélikus egyház. Népeség számuk a két világháború között és a hatvanas években volt a legnagyobb, együttesen mintegy 550 fő (2. táblázat). A szocializmus időszakának intézkedései ellenére fennmaradtak a bokortanyák, az elmúlt évtizedben revitalizáció jellemzi őket. Napjainkban népeség számuk alacsonyabb, egyenként 40 fő körüli, összesen mintegy 150 fő. Az 1960-as években elért maximális népeség számhoz képest közel negyedére esett vissza a lakosság száma, azonban a rendszerváltás környékén bekövetkező mélypontból újra növekedésnek indultak. Sulyán- és Gerhátbokor fiatalodó lakossága is bizonyítja, hogy a szuburbanizációba intenzíven bekapcsolódnak a tanyák. Az infrastruktúra fejlődése (Benkőbokorban működő szociális intézmény, szennyvízcsatorna, szelektív hulladékgyűjtés, mozgó könyvtár) is jelzi, hogy nemcsak szociális kényszerből költöznek ki a tanyákra. Sulyán- és Rókabokor szép, védett tanyaszerkezete további turisztikai fejlődést is magában rejt. A bokortanyákon a megközelíthetőség és a körülmények javulása és a gazdálkodók, vállalkozók száma biztosítja, hogy újra többé váljanak ezek a tanyák, mint városkörnyéki alvótelepülés.

Forrás: Saját szerkesztés.

3. ábra Sulyán-, Benkő-, Gerhát- és Rókabokor elhelyezkedése.

	Sulyán- bokor	Benkő- bokor	Gerhát- bokor	Róka- bokor	Összesen (4 tanya)
0-14 év	9	5	13	1	28
15-25 év	1	4	3	1	9
26-45 év	12	7	6	5	30
46-62 év	9	13	17	6	45
63 év felett	8	13	6	10	37
Össz. 2015	39	42	45	23	149
2011	40	72	97	40	249
1991	58	70	63	46	237
1960	149	129	148	122	548
1920	177	131	135	101	554

Forrás: KSH és saját gyűjtésalapján.

2. táblázat Sulyán-, Benkő-, Gerhát- és Rókabokor népességszáma (fő) korösszetétel alapján 2015-ben, összlakosság 1920-, 1960-, 1991-, 2011- és 2015-ben.

A bokortanyákat érintő legújabb kihívások

A tanyabokrok funkciója részben megváltozott, a kint élők életmódja nagy eltéréseket mutat, jelentősen differenciálódtak a tanyák. Kutatásaim alapján négy alap-típusba sorolom a nyíregyházi bokortanyákat: túlfejlett tanya, fejlődő, stagnáló és sorvadó bokortanyák (2. ábra), ezek nagyjából egyenletes arányban oszlanak el a területen és szám szerint is hasonló arányban vannak, de szélsőséges, mozaikos tanyaképekkel találkozunk. A népességszám a városhoz közeli, vagy gyorsan, jól megközelíthető egykori tanyabokrokban növekszik, mely ma már inkább falusias vagy kertvárosias tanyaképet mutat.

A tanyákat éltető erő napjainkban az egyéni, családi életutak mellett a közösség ereje is, mely napjainkban egyre inkább felértékelődik.

Néhány jellemző eset:

- a múlt, a hagyomány ereje, (pl. Sulyánbokorban),
- a tanyai életmód szeretete (pl. Gerhátbokorban),
- a gazdasági viszonyok és a családi gazdálkodás jelentősége (pl. Vargabokor),
- az infrastruktúra javulásával a belvárostól eltérő, de kényelmes lakókörnyezetet igénylők szándéka megvalósulhat: városi lakosként kellemes természeti környezetben élhetnek, közel a „nagyvárosi” szolgáltatásokhoz. (pl. Salamon-, Antalbokor),
- a helyi közösség ereje, a civil szerveződések akarata, lehetőségei meghatározóak (pl. Magyarbokor),

- az egyházak szociális tevékenysége a hagyományos lelkeszi irányítású ösztetartó erőn túl (pl. Benkőbokor).

Napjaink szükségszerűen bekövetkező kihívásai a tanyák számára:

- a nem mezőgazdasági jellegű vállalkozások megjelenése, bővülése,
- a szabadidős, turisztikai, rekreációs szolgáltatások elszigetelt jelenségek maradnak,
- érdekütközések, pl: városszéli kertváros vagy még tanya,
- megfelelő méretű földterület, telephely, de még közös telken a lakóházzal,
- farm vagy tanya típusú gazdálkodás,
- szélsőséges környezeti, építészeti megoldások találkozása.

A tanyák sorsát külső és belső tényezők alakítják. A tanyáktól független tényezők, a társadalmi, politikai, gazdasági tényezők távol esnek az érdekérvényesítő lehetőségektől. Nyíregyháza város hozzáállása, és az adott helyi tényezők együttesen alakítják egy-egy porta és így egy-egy tanyabokor életét. A tanyák elrendeződése változatos, az azonban kirajzolódik, hogy a város közelsége, a fő közlekedési utak és az infrastruktúra fejlettsége meghatározó a tanyák fejlődésében. A tipizálás azért is veszélyes, mert felgyorsult, mobilis életünkben évről évre is változik a helyzet. Pusztuló és innovatív tanyákkal is találkozunk, mindazonáltal a tanyabokrok fennmaradása és fenntartása nem lehet kétséges.

Felhasznált irodalom

1. Bánszki H. (2012): A csehszlovák-magyar lakosságcsere előkészítése Nyíregyházán. In: Buhály A. – Reszler G. –Szoboszlai Gy. (szerk) Falak és választóvonalak a történelemben. Terminus könyvek 1. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete, pp 241-253.
2. B. Pristyák E (2011): A bokortanyák differenciálódása az elmúlt 20 évben, In: Geográfiai folyamatok térben és időben. Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére, szerkesztette: Kókai S. Nyíregyháza, pp. 45-61.
3. Bácskainé Pristyák E. (2014): Életképes bokortanyák, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola p132
4. Csatári B. (2004): Tanyai kaleidoszkóp. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét p192.
5. Csatári B. (2004): Homokhátság 2004. Szembesítés, lehetőségek, teendők. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kutatási jelentések 1.

- füzet. A tanyás térségek környezete. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete., 6–14. o.
6. Duró A. (2005): A tanyai társadalom. In: Tanyakutatás, 2005. Kutatási jelentések, 3. füzet.
 7. A homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 2005. 2–16. o.
 8. Csatári B.- Farkas J.- Kovács A. (2016): Egy alföldi tanyás mezőváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján. http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/1175/1/csatari_alfoldi_2016.pdf
 9. Kovács K. –Váradi M. (2013): Hátrányban, vidéken. Argumentum kiadó, p384.
 10. Frisnyák S. (2003): A szlovák telepések kultúrtáj- és gazdaságfejlesztő tevékenysége, Nyíregyházán (18-19. század). In. Nyíregyháza, Előadások a város újratelepítésének 250. évfordulóján. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza pp 87-100.
 11. Huszti É. (2001): A Nyíregyháza környéki tanyavilág az ezredfordulón. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 36:(2) pp. 153-165.
 12. Huszti É. – Takács P. – Hüse L. (2016): A "Nyíregyháza Ifjúsága 2015" kutatás módszertana, ACTA MEDICINAE ET SOCIOLOGICA 7:(20-21) pp. 211-256. (2016)
 13. Kókai S.– B. Pristyák E. (2012): Az agglomerálódás és az szuburbanizáció jellemzői a Nyíregyházi településegyüttesben. In: Településföldrajzi tanulmányok 2012/2, szerk. Csapó T., Kiadja a Nyugat-magyarországi Egyetem, Szombathely, pp. 87-103.
 14. A külterületen élők társadalmi gazdasági jellemzői, KSH 2016. p 60.
 15. Kujbusné Mecsei É. (2003): Nyíregyháza önkormányzata (1753-1848). Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, II. közlemények 28. Nyíregyháza 2003 p. 324.
 16. Nagy Zs. (2014): A nyíregyházi bokortanyák társadalmi - gazdasági helyzetének bemutatása, jövőjének vizsgálata geoinformatikai eszközök segítségével. Debreceni Egyetem TTTK, Földtudományi Intézet diplomamunka p54.
 17. Nagy G.–Dudás G.–Bodnár G. (2016): „Mégfogyva bár...” Egy tanyafelmérés tanulságai Békés megyében. In: Tér és társadalom. 30. évfolyam 1. szám. pp. 93-111. doi:10.17649/TET.30.1.2721
 18. Szigetvári Cs. (2015): Barátságos bokortanyák – Kalauz a Nyíregyháza környéki bokortanyás és tanyás térség természeti értékeihez, térképmelléklettel. E-misszió Természet- és Környezetvédelmi Egyesület kiadványa. Nyíregyháza p 24.
 19. Interjúk, terepbejárás.

Bácskainé Dr. Pristyák Erika

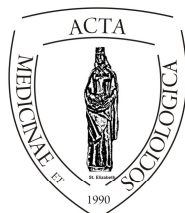
Ph.D. Nyíregyházi Egyetem, Turizmus és Földrajztudományi Intézet főiskolai docense

4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.

pristyak.erika@nye.hu

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

„Maradók” és „szociális menekülők” – a tanyahasználat alakulásának és változásának egyes tendenciái Kiskunhalason és környékén az elmúlt két évtizedben

Mester Sándor

Halasi Többcélú Kistérségi Társulás Család és Gyermekejöléti Központja

Absztrakt. A szerző saját tapasztalataira építve bemutatja az ország egyik jelentős tanyás térségének szociális jelenségeit. Egy rövid történelmi alapvetés után, az MTA RKK ATI 2005-ös átfogó, a homokhátsági tanyás térség átfogó adataiból kiindulva megfogalmazza azokat a kiinduló problémákat, amiket az elmúlt két évtized tapasztalatai alapján különösen súlyosnak érez. Egy általa 2013-ban Kiskunhalas-Füzespuszta-Inoka térségében indított, és azóta folyamatosan karbantartott terepmunka tapasztalatait felhasználva két, szociális szempontból peremhelyzetben lévő társadalmi csoportot körvonalaz: a „tanyán maradók” azaz az esetenként már generációk óta hagyományosan tanyán élők csoportját, és a „szociális menekülők” csoportját. Vannak közös gondjaik: távolság a köves úttól, alacsony közművesítettség, és vannak sajátos problémáik. Az első csoport leginkább idős, esetenként magára maradó embereket jelöl, akik küzdenek az életkori hátrányokkal, a magára-maradottsággal, de „megtanulták” ismerik azokat a gyakorlati fogásokat, nehézségeket, és alkalmanként előnyöket is, amik segítik a megélhetést „messze a várostól”. A második csoportba azok tartoznak, akik valamilyen válsághelyzet – eladósodás, mun-

kanélküliség – miatt átmenetinek gondolják a tanyára való kiköltözést. Magas gyerek-szám, rossz, vagy leromló állapotú tanyai lakásba költözés jellemzi őket. Nem mérik fel a korábban megszokott települési életvitel és a külterületi, tanyai életmód közötti különbséget. Nem ismerik azokat a technikákat, amik szükségesek ahhoz, hogy valaki – főként kisgyerekkel – meg tudja teremteni a maga és a családja megélhetéséhez szükséges javakat, feltételeket. Mind a két társadalmi csoportra jellemző, hogy nem, vagy csak korlátozott mértékben tudják megfogalmazni, vagy érvényesíteni érdekeiket, ez tovább erősíti perifériára sodródásukat, miközben a második – szociális menekülő – csoport számaránya folyamatosan nő. A szerző gyakorlati szociális munkásként fogalmazza meg tapasztalatait, benyomásait és – a probléma kezeletlensége esetén egyre súlyosabbá váló – aggályait.

Kulcsszavak: tanya (Magyar specifikum), "maradók", "szociális menekültek", szociális problémák, társadalom perifériája

Abstract: „Stayers” and „social runaways” – the emergence and change of tanya (Hungarian specificity) life style, and tendencies at Kiskunhalas and the surroundings in the last two decades. The author presents the sociological phenomenon of one of the most important areas with numerous tanyas in Hungary. After a short historical overview, based on his twenty years of experiences and the data from MTA RKK ATI report investigation of the tanya areas in Hungary from 2005, he identifies the most important problems he will examine in his work. Based on a continuously refreshed fieldwork report dated in 2013 in the region of Kiskunhalas-Füzespuszta- Inoka by the author, he draw up the two sociological groups. These are the „stayers”, who live for generations at the tanyas, and the newly identified „social runaways” group. They have common problems as living far away from the hard road, low availability of the public utilities, but they have their own challenges, too. The first group includes mostly the older generation, who were let alone by their family. They face many challenges including disadvantages arise from their age and loneliness, but at least they “learnt” how to handle those practical things and challenges, and sometimes the benefits, which can help them to live “far from the city”. The second group of people includes those who have decided to move out from the city as a temporary solution for their crises’ like indebtedness or unemployment. Their common characteristics are having many children, and finding bad or deteriorate tanyas as new home for the family. They usually forget to think about the huge differences between the lifestyle in a city or at the rural areas, like living at a tanya. They do not know those practices, which would be necessary for create the conditions of living at a tanya for their family (especially with small children) or for themselves only. Both groups have difficulties formulate or enforce their interests in public, which is just even strengthen their drift to the periphery of the society. The increasing number of the second group, “social runaways” - is a result of this, too. The author highlight his experiences, feeling, impressions and concerns regarding the featured problems, which can be even worse if the not managed on time, from the point of view of a practicing social worker.

Keywords: tanya (Hungarian specificity), „stayers”, „social runaways”, social problems, periphery of the society

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/6

Korábbi munkahelyemnek köszönhetően rálátásom volt arra a kutatásra, amely 2005-2006 között zajlott a Duna-Tisza közén, és így Kiskunhalason is. Most, terepen dolgozó családgondozóként heti rendszerességgel adódik úgy, hogy egy eset kapcsán találkozom ott élő emberekkel, gyerekekkel, idősekkel. Gyakran megyek ki magam is a területre. Egyre inkább úgy érzem, hogy az eseti ügyek mellett vannak periodikusan ismétlődő, bizonyos értelemben tipizálható jelenségek, problémák.

Amennyiben a szociális problémát a maga komplexitásában akarjuk megismerni, diagnosztizálni és esetleg kezelni, akkor az azt körülvevő környezeti jelenséget minél jobban meg kell ismerni. Ez a megismerési szándék indokolta téma-választásomat, melynek során 2013-14-ben – és azt követően úgy két évente – megvizsgáltam, illetve folyamatosan szemmel követem a város környékén élők szociális, gazdasági és társadalmi helyzetének alakulását. Az átfogó empirikus adatfelvételre 2013-14-ben került sor.

Kiskunhalas városa és a járás az ország egyik legnagyobb tanyás területtel rendelkező térsége.

Jelen tanulmányomban az elmúlt két évtizedben lezajlott változásokat szeretném bemutatni, azonban azt nem tehetem meg egy rövid történeti bemutatás nélkül. A történeti kép felvázolása után azokat az alapfogalmakat, felvetéseket fogom bemutatni, melyek az előző, de mindmáig még ható, uniós stratégiai tervezési ciklusban 2007-2013 között meghatározták, illetve bizonyos értelemben vezérelték a „vidékfejlesztésnek” ezt a területét.¹

A stratégiai elképzelések kialakításban nagy szerepet játszott az az átfogó felmérés, melyet 2005-2006-ban végzett az MTA Regionális Kutatások Központja Intézetének Alföldi Tudományos Intézete kecskeméti osztálya, és melynek Kiskunhalas városra vonatkozó anyaga számomra hozzáférhető volt. A felmérés, és az ennek kapcsán, a VÁTI Kht. (akkor még, később majd Kft.) közreműködésével elkészült munkaanyagok jelentették, jelentik a hivatkozási alapot a most is.² Értelemszerűen az én kutatási kiindulópontom is ez volt.

A szakirodalom és az általam hozzáférhető kutatási jelentések, időközben kiadásra került KSH elemzések³ bemutatása után családinterjúk segítségével fogom bemutatni a „tanya használatából” adódó szociális helyzet hátrányainak mibenlétét.

A terep. A Kiskunhalasi járás (2013.január 1-től) – korábban „Halasi Többcélú Kistérségi Társulás” -területét: Kiskunhalas és Tompa városok, Kelebia, Kisszállás, Kunfehértó, Balotaszállás, Pirtó, Harkakötöny és Zsana községek alkotják.

A járás területe 826 km², 46250 lakossal, ebből Kiskunhalas: 29 231 fő. (2017-es KSH adat) területe 227,68 km². A város valamikor kiterjedt pusztával rendelkezett, benne jelentős tanyavilággal. A puszták egy része benépesülés után, illetve a tanyák egy csoportjának a hatvanas évek végének „tanyaközpontosítása” következtében önálló településsé vált. Ilyen tanyaközponti település például Harkakötöny, illetve három uradalmi birtok egyesüléséből jött létre Kisszállás (Máda,

Ivánka és Kis-szállás). A városhoz közel lévő területek mind a mai napig szerves egységet alkotnak.

Kiskunhalas jellegzetes tanyás külterületei:

1) Felsőszállás – 2) Alsószállás – 3) Göbolyjárás – 4) Füzespuszta – 5) Inoka – 6) Alsókistelek – 7) Felsőkistelek – 8) Rekettye – Volt „Öregszőlők, ma: 9) Alsőöregszőlők /déli rész/ – 10) Felsőöregszőlők /északi rész/

Hipotézisek megfogalmazása. A fejlesztési elképzelések átvizsgálása és a személyes tapasztalatok alapján úgy látom, hogy tévesek voltak azok a korábban, főként a hetvenes években prognosztizált „tanyafejlődési tendenciák”, mely szerint a *„tanyák egy része, amely nem képes fejlődésre, az elöregszik (kihal), közép-távon megszűnik, a másik része pedig vagy gazdasági központ lesz, vagy modernizálódik, de mind a két utóbbi esetben megteremti a fejlődéséhez szükséges feltételeket.”* Becsei (2002)

Mára egyre világosabban érzékelhető, hogy **olyan komoly szociális problémák maradtak – egyes területeken erősödtek fel – a tanyákon élők körében, melyeknek a kezelése hosszú távú feladatot jelent.** A „fejlesztési prioritások” között megfogalmazódik a szociális jelenségek problémaként való érzékelése ugyan, de érzésem szerint továbbra sem a teljes súlyának, jelentőségének megfelelően. Kimondható, hogy **ez a réteg – ti. az egyre nagyobb szociális hátrányokkal küzdő tanyán élők – nem képesek érdekeik megfogalmazására, képviselőre és akár egyéni, akár kollektív érvényesítésére.** Ezt én alapproblémának vélem. **Nem artikulálódik – vagy csak részben- az a tünet együttes, ami a „tanyán élést” jellemzően nehezíti.** A „kilátogató” – kutató, aktivista, döntéshozó, oktatási, szociális szakember, vagy akár altruista stb. – szükségszerűen csóllátással érkezik, és gyakran úgy is távozik.

A „tanya” mindig is küzdött a fennmaradásért, a tanyai életmód soha nem volt könnyű. **Az elmúlt évtizedekben felgyorsulni látszik az a folyamat, amely a tanyahasználat alakulása, átalakulása során, a tanyát lakóhelyként használókat – akik ráadásul egyre nagyobb, növekvő csoportot jelentenek⁴ - kiemelten hátrányos élethelyzetűvé teszi, sőt oda is rögzíti.**

Két társadalmi csoportot sorolok ide előfeltevésem alapján:

- az egyik a hagyományosan **„tanyán maradók”**, akik életüket, akár már generációk óta ott élik le, váltásra képtelenek voltak, demográfiai (előregedés), gazdasági (tőkehiány) vagy életviteli okok miatt, és napjainkra többségük gazdaságilag és életmódban egyaránt leszakad;
- a másik az ún. **„szociális menekülők”⁵** akik, kihasználva a jelentősen alacsonyabb ingatlanárakat kiköltöznek a közeli városból, vagy odaköltöznek

más településről (tudomásul véve az alacsonyabb komfortfokozatot, de), lakóhelyváltásukat átmenetinek tekintik, de valójában hosszú távon, jórésük véglegesen ott is marad.⁶

Dolgozatomban döntően Kiskunhalas közigazgatási területére koncentrálok, azonban a viszonyítási alap értelemszerűen az a Homokhátságot⁷ érintő felmérés – melynek részese volt Kiskunhalas is – melyet 2005-2006-ban végzett el a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete (röv. RKK ATI).

A tanya használata, a tanyahasználat

A tanya a történelmi múltban. A tanyákkal a kezdetektől „baj van”. Történetünk több mint 250 éves. Talán célszerű a keletkezés és a korai fejlődés körülményeit kissé részletesebben megismerni, hiszen több olyan – máig ható – tanulság levonható a kronológiai adatokból mely segít megfogalmazni annak a „gyanakvásnak”, kétségtelenül folyamatosan meglévő ambivalens érzésnek és hozzáállásnak, mely a tanyákat, az ott élőket mindig is övezte.

Az alábbiakban Kiskunhalas történeti kronológiájából átvett szemelvényeket mutatok be⁸:

Halason 1756 telén történik először említés „tanyákról”, mikor is „*Német János csikós és bujtárja havas fergeteges időnek alkalmatosságával.. ménesével ... Dora Mihálynak Tanyájára beérkezett...*”⁹ A tanyán élő pásztorok, szolgáltók gyakran kerülnek összeütközésbe a törvénnyel, ezért: „*1776 május 14. A balotai rész tanyabíróát választ, mivel a pásztorok fékteleenné váltak.*” 1786-87-es népszámláláskor Halas városában 1039, a határban 92 házat írtak össze, ebből 87 volt „tanyai ház”. Tíz évvel később (1798) a magisztrátus megtárgyalja és a tanyán élők ügyét. A tanács megtiltja a tanyára való kiköltözést. A gazdacsaládok tanyára költözésének tiltását három indokkal magyarázza: „*1) kivonják magukat a forspont, a katonatartás és más közterhek alól; 2) „a kinnlakásból rossz emberekkel és tolvajokkal való cimboráskodásra, ez illetően cselekedeteknek eltitkolására nyújtatik alkalmatosság”; 3) „az állandó kinn lakással az gyermekek a pusztán kinn rosszul nevelkedvén azokból jó hazafiakat, Törvényhez és parancsolathoz engedelmesekeket várni nem lehetne”.*

Amint a fenti idézetekből látjuk, a „tanyák” esetében már a kezdetektől merülnek fel bizonyos „szociális” problémák: „rossz emberekkel... cimboráskodás” és „az gyermekek ... rosszul nevelkedvén”. A tiltásnak akkor – sem – volt foganatja. A tanács 1802-ben és 1804-ben megintette a tanyán még mindig kinnlakó gazdákat, de mivel ennek nem volt érdemi hatása, 1805-ben négy, már megintett gazdát 24

órai áristommal büntetett, és elhatározta, akik két héten belül „*familiástól, házi mobiliáikkal és igavonó jószágaikkal a városba be nem költöznek*”, azokat a piac-téren 25 pálcaütéssel fenyíti, ha pedig az sem használna, „*vasra verve*” tömlőccel bünteti.” Ez sem volt valódi visszatartó erő. Nem is volt várható érdemi változás, hiszen – ahogyan az elmúlt kétszázötven év mutatja – a tanya egyrészt gazdasági szükségszerűség, másrészt életformává vált. 1811-ben megállapítja a tanács, hogy: „*nemhogy fogyott volna a Tanyákon kint Lakó és Concivilitással bíró Emberek száma, inkább szembetűnképpen meg szaporodott.*” Ebben az évben már: 229 „szállási kéményes házat” vettek számba (a városban, belterületen 1489 db. volt). Ettől kezdve átlag tíz évente új és új rendeletet hoznak, melynek célja hogy „*azokat a már ki szabott és minden héten meg újjítandó büntetésnek terhe alatt, a Városba lejendő bé költözködésre, a legfoganatosabb módokkal, minden kivétel nélkül kötelezze.*” Végül 1824-ben – a Jászkun kerületek javaslatára –, közel hetven évvel az első tanya megjelenése után úgy dönt a tanács, hogy a pusztán lakás: „*a közszolgálatoknak is elég tétessen, de a mezei gazdálkodás is nagyobb szorgalommal, gondadal és takarékossgal menjen, megengedhető.*”

Azt hiszem a fenti adatok tényszerűen mutatják, hogy a mindenkori „hatalom” szinte folyamatosan azok, mármint tanyák megszüntetésére törekedett, és mindig némi gyanakvással figyelte az ott élőket. Gyanakvással, és nem segítő szándékkal közeledett feléjük.

Ennek nyomai néha ma is fellelhetők. A kezdetektől éltek a pusztán cselédek, béresek és nagygazdák egymás mellett, egymásra utalva. Már az első – Halas környéki - összeírásból is kiderül. „*1791-ben a főbíró és a tanács bizottságot küldött ki a tanyák felmérésére. A június 25-ei jelentés szerint: Mindegyik – 98 darab – tanyán volt lakóház. 58 háznak a tagolódását is följegyezték: 45 ház szobakonyha-kamara beosztású, 5-ben szoba-konyha-istálló volt található, 3 szobakonyha, 3 ház két szoba-konyha, 2 ház két szoba-konyha-kamara tagolású volt.*¹⁰” A többi esetben az előbbieknél kisebb, egy-két helyiségű hajlékok lehettek.

A közelmúlt. A jelentős vagyoni különbségek megmaradtak. A tanyán élők maguk is érezték, hogy a gyerekekről gondoskodni kell. A XIX. század közepétől már vannak feljegyzések arról, hogy a téli időszakban – akkor nem volt mezei munka – felfogadtak egy, egy írástudót aki, gyakran valamelyik nagygazda tanyáján tanította írni, olvasni a gyerekeket. Felgyorsul – és törvényi háttérrel is kap – ez a folyamat az 1868-as népiskolai törvény megjelenésével, majd a két világháború közötti „Klebersbergi iskolaépítési programmal”, ez utóbbinak külön része volt a tanyai iskolák szisztematikus építése.¹¹ Erre épül majd rá a tanyai/külterületi iskolák rendszere a II. világháború után, mely egészen az 1960-as évekig megmarad. Kiskunhalason 1971-ben zár be az utolsó, Rekettye II. külterületi Általános Iskola. Természetesen a „tanya fogalom” is állandóan változott, módosult. Erdei Ferenc kísérletet tesz a fogalom szintetizálására. A tanyát földrajzi értelemben: „*várossal*

vagy faluval összetartozó tartozéktelepülésnek” nevezik; a statisztika „külterületi lakott helynek” hívja; a gazdaság „termelőhelyi mezőgazdasági üzemnek” jelöli (azaz olyan helynek, ahol a gazda lakásával együtt a termelőhelyre települt); a néprajz „nomád állattartáson alapuló és felépülő mezőgazdasági rendszer természetes kialakulását” érti alatta; Erdei (1976) 22-37.old.

Kis túlzással – hiszen azért a történelmi viharok átvonultak rajta, de – egészen az 1940-es évek végéig zajlott valamiféle szerves fejlődés a tanyákon. A második világháború utáni időszak azonban, főként a kollektivizálás gyökeresen átalakította a tanyák világát. A tagosításnak útjában volt a tanya, vele párhuzamosan a gépesített mezőgazdaságnak akadálya volt, amire az iparnak szüksége volt: az a tanyán élő – leendő - munkaerő. „Az eredeti tanyák, a hagyományos alföldi tanya-rendszer sorsa lényegében a második világháború utáni erőszakos politikai-hatalmi beavatkozások nyomán megpecsételődött. A tanyák sokaságának a volt mezővárosokról való leválasztása, a tanya-községésítés, a szocialista nagyüzemi kollektivizálás, az általános külterületi építési tilalom, vagy a tanyavidékek infrastruktúrájának a fokozatos lemaradása mind a tanyák megszűnését generálták. E több évtizedes erőteljes kényszerpályán való haladás következményeként a tanyai népesség ötven év alatt a negyedére csökkent. Egyedül azokban a térségekben maradt fent viszonylag nagyobb arányban, ahol a különleges természeti és termelési adottságok, illetve a sajátos szocialista üzemforma lehetőségek (a szakszövetkezet), vagy a megyei politika „tűrése” ezt részben biztosította, elsősorban a Dél-Alföldön, leginkább a Duna-Tisza közén.” (Csatári-Kiss, 2004. 4., old.)

Fontosnak tartom a fenti idézetben hivatkozott „politikai tűrés” kiemelését. Bács-Kiskunnak, és így talán a régióknak is „szerencséje volt”, hogy az akkori központi hatalom képviselője, az MSZMP Bács-Kiskun megyei első titkára az a Romány Pál, akinek mind gyakorlata, mind felkészültsége – és persze a megfelelő politikai hátszele – lehetővé tette, azt kimondani hogy itt, a tanya esetében egy, a magyar gazdaságba szervesen beépült jelenséggel találkozunk. Ugyancsak az ő idejéhez köthető az 1973-as „Mi lesz a tanyákkal” címen megrendezett konferencia, melynek anyaga írásban megjelent, és ha nem is a „támogatott”, de a „tűrt” kategóriába került a tanya Magyarországon. Ugyanakkor folytatni kell Csatári Bálint szavait is: „A tanya helyzete az 1990-es rendszerváltozás után sem változott érdemben. Bár a kárpótlási törvény kedvezményezte az egykori tanya körüli földterületek visszaszerzését, a mezőgazdaság tartós válsága, a termelési integrátor szerepét betöltő nagyüzemek szétesése vagy megszűnése, a külterületeik érdemi fejlesztéséhez pénzeszközökkel alig rendelkező önkormányzatok miatt lényegében csak az egykor tanyán élők vagy a mostanság oda települők egyéni-családi erőfeszítései jelzik, hogy ismét átalakulóban van a tanyavilág.” Csatári-Kiss (uo.) Több okból fontos a fenti idézet. Csatári Bálint az alábbi, 1. számú ábrával szemlélteti a „tanyát” mint elemenként változó intenzitású, de szerves egységet alkotó ökológiai – gazdálkodási – települési – társadalmi rendszert. Véleménye szerint a

virágkorban szerves egységet alkotott mind a négy alrendszer. Az ötvenes években sem az ökológiai rendszer (szemlélet), sem a sajátosan tanyai gazdálkodás rendszere nem létezett (a tanyás-gazda „kulák” volt). A rendszerváltáskor döntően társadalmi és ökológiai kérdés, illetve növekvő gazdasági és lakóhelyi (települési súly) jellemezte a tanyákat. Csatári egyre erősödő gazdálkodási rendszert prognosztizál – megfelelő pályázati háttér biztosítása esetén –, ugyanakkor nem számít a települési funkciók rövidtávon történő jelentős erősödésére.

Virágkor: 1+2+3+4

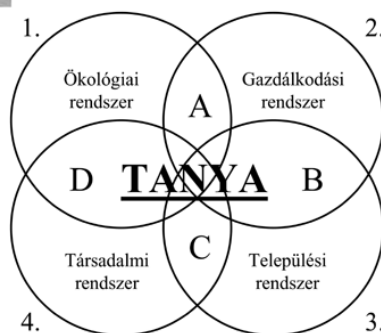
1920: 0-2+3+4

1950: 0+0-3+4

1980: $\frac{1}{2}+\frac{1}{2}+\frac{1}{2}-4$

1990: $1+\frac{1}{2}-\frac{1}{2}-4$

A tanya, mint rendszer

Forrás: <http://www.alfoldinfo.hu/tanyakollegium/>

1. ábra A tanya rendszer szintű megközelítése

Tanyahasználat a változó időben

Fogalmi tisztázás. Nézzük meg a fentieket a „tanyahasználat” szempontjából: *Álláspontom szerint azok a tanyahasználók, akiknek az életmódjukban meghatározó, hogy napi szinten kötődnek a tanyaához. Ez alapján tanyahasználónak tartom azt is, aki nem folyamatosan él a tanyán, de élete szerves részeként jelenik meg az, vagy mint gazdasági vállalkozás (telephely, idegenforgalom, szállásadás), vagy mint a regenerálódás, szabadidő-eltöltés része (üdüdő-, hobby- tanya). Kiemelendő, hogy vannak, akik több generáció óta ott élnek – oda születtek -, élet-helyzetük, jelenlegi társadalmi és gazdasági szerepük meghatározásában jelentős szerepet játszik a tanya.*

Tanyahasználati szakaszok. Követve Csatári Bálint feljebb jelzett „Tanya, mint rendszer” ábrájának tipizálását, kiegészítve azt Erdei Ferenc történeti elemzésével

Erdei (1976.) és Romány Pál összefoglalójával ROMÁNY (2000.), valamint a 2005-ös felmérésben Petrás Ede által megfogalmazott funkcionális megközelítéssel /RKK ATI8/ és szükségszerűen nagy történeti ugrásokkal, mely együtt jár bizonyos szimplifikálással, az alábbi tanyahasználati szakaszokat különböztetném meg (természetesen a Duna-Tisza közti „szórt tanyás” településekre, típusokra vonatkoztatva):

I. „Virágkor” – kezdetektől az 1920-as évekig:

A.) Kétlakiság: 1) parasztgazdák és cselédek patriarchális jellegű korszaka;

B.) Tanyásodás (XIX sz. közepétől kb. századforduló): 1) Nagygazda tanyák – 2) Zsellérek, cselédek – 3) Kisgazda tanyák;

C) Tanyabirtokok kialakulása (századfordulótól az 1920-as évekig): 1) Tanyásgazdák (családi gazdálkodók és foglalkoztatók) – 2) Zsellérek, cselédek.

II. „Extenzív szakasz”: Az 1920-as évektől: 1) Tanyásgazdák – 2) Cselédek, nap-számosok – 3) Zsellérek (kicsi, kertes, megélhetést nem biztosító saját tanyán).

III. „Törés”: Az 1950-es évektől

1) 1970-ig kb.: 1) Tanyán lakók (lakóhely, minimális kert-, szőlő-, gyümölcs-termelés, megélhetés fő forrása nem oda köti);

2) 1970-1980 között: 1) Tanyán lakók – 2) Gazdálkodók (háztáji, részesművelő, saját földön – állat, növénytermesztés - árutermelő) – 3) „Tanyán maradók” (önellátó, minimális árutermelők – piacozás – idősek, alkalmi munkások)

IV. „Újraszerveződő” szakasz: Az 1980-as évek: 1) Gazdálkodók – 2) Tanyán lakók – 3) Tanyán maradók – 4) Kijárók (hobby-tanya).

V. „Átalakulás” szakasza: Az 1990-es évektől: 1) Gazdálkodók (jelentős differenciálódás kezdete!) – 2) Tanyán maradók – 3) Kijárók – 4) „Újtanyásodás” (településről, vagy az ország, környék más részéből költöző, kiköltöző „szerencsét próbáló”, szociális gondokkal küzdők – 5) Életformaváltók (üdülő, tudatos lakóhely váltás).

VI. „Intenzív” szakasz 2000-től folyamatosan: 1) Tanyán maradók (ún. „hagyományos” tanyák) – 2) Gazdálkodók (Farmszerűen gazdálkodók) – 3) Szociális menekültek (leromló állapotú tanyák, leszakadó életmód) – 4) Modernizálók, nem termelők (települések elit, felső közép, külföldiek kiköltözése) – 5) Hobbi- és üdülő céllal – 6) Városszéli, agglomerációt választók (alvóhely, közel a településhez, jó infrastruktúrával)¹²

Az alábbiakban ezt, a VI. korszakot, és annak szereplői kívánom közlelről megvizsgálni.

A Homokhátsági tanya-kataszter. 2005-2006-ban lezajlott az az átfogó felmérés melyet a VÁTI és az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete végzett. Ennek a gyorselemzése az alábbiakat rögzítette. (Összefoglaló, 2005). Megjegyzés: A felmérésben nem a megyehatárokat vették figyelembe, hanem az ún. „Homokhátság” településeit egységesen, közigazgatási hovatartozástól függetlenül vizsgálták. Ezek a következők voltak: Nagykőrös (és 21 település), Kecskemét (és 26 település), Mórahalom (és 22 település), Kiskunhalas (és 18 település) valamint Kiskőrös (és 17 település), azaz összesen 104 települést vontak be a tételes felmérésbe. Ekkora és ilyen átfogó felmérésre még nem volt példa, nem véletlenül kiindulópont, hivatkozási alap mind a mai napig.

A „népszámlálási adatokban szereplő külterületi háztartások mintegy tizedéről, 4.808 tanyáról, a Homokhátságon regisztrált külterületi háztartások kis híján 10 %-áról készítettünk adatlapot. Ezek az adatlapok általános információkat tartalmaznak a tanyák bizonyos adottságairól, ill. ezeknek a közelmúltban bekövetkezett változásairól.... A kutatásban részt vevő tanyák kiválasztása rétegzett, véletlenszerű mintavétellel történt, figyelembe véve az egyes megyék és településtípusok népességének arányát. A fentiek alapján adataink reprezentatívnak tekinthetők a homokhátsági tanyás területre. Az adatlapok kitöltését a helyi viszonyokat jól ismerő tanyagondnokok, mezőőrök és szociális segítők közreműködésével valósítottuk meg.” (RKK ATI 8.)

Az összesen 53.696 darab létező tanyát jelezték az előkészítés során elkészített légi-felvételek, és az azok alapján korrigált térképészeti adatok. Közülük felmérték: 31.901 db tanyát (Összefoglaló 2005. 17. old.):

Az adatok összevetéséből látható, hogy Kiskunhalas és környéke¹³ leképezi a „homokhátsági átlagot”, lényeges eltérés, kiugró adat nincs.

Így amikor a vizsgált területen túlmutató, érvényesnek vélt következtetéseket vonunk le kutatási jelentések¹⁴ adataiból akkor az elfogadhatónak tekinthető.

Tünetek. Az adatok alapján a kutatást végzők összeállítottak egy táblázatot, amelyben típusba sorolták a tanyákat

- állapotuk, fekvésük, és
- funkciójuk, társadalmi, gazdasági jellemzőik metszeteiben:

Megszűnt/összedőlt tanya:	4 328 db	14%
Létező tanya:	27 573 db	86%
<i>melyből:</i>		
Lakatlan tanya:	6 059 db	22%
Gazdasági funkciójú tanya:	7 649 db	28%
Lakófunkciójú tanya:	13 865 db	50%
Kiskunhalas esetében ez a következőket jelenti:		
Összes tanya:	708 db	100%
ebből összedőlt:	21 db	3%
Létező tanya:	687 db	97%
<i>melyből:</i>		
Lakatlan:	135 db	19%
Állandóan lakott:	552 db	81%
<i>ebből:</i>		
Gazdasági funkció is (kis és nagytermelők!)	167 db	-24%

1. táblázat: Az RRK ATI által elvégzett felmérés és a Kiskunhalas környéki tanyák állapota a 2005-ös adatok szerint.

Számomra itt most, elsődlegesen a szociális problémák jelentkezése volt a fő vizsgálati szempont. Ezek döntően a „leromló állapotú” tanyák esetében, illetve a „hagyományos tanyák” egy részénél érhetők tetten.

A tizenegy évvel ezelőtti vizsgálat külön jelentésben foglalkozik a tanyás térségek társadalmával és szociális problémáival. (RKK ATI 3.; RKK ATI 8.)

A kutatás jelentőségét az adta, hogy erre támaszkodva készült el először az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013 (ÚMVP). 2009-ben jött létre a Magyar Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózat (MNVP).

Ezeket követte a kormányváltás után megszülető 81/2011. (VIII. 11.) VM rendelet a Tanyafejlesztési Program előirányzatáról, erre épülve a fejlesztési programok indítása (éves, vagy átnyúló, alkalmanként eltérő megnevezéssel megjelenő „tanyafejlesztési programok”), kezelése, a pályázati rendszer működtetése ez alapján történt, történik.

A homokhátsági tanyák néhány jellemzője:	lakó-funkció	gazdálkodási	mg. termékek értékesítése	szociális problémák	fejlesztőképesség	hagyományos tanyai életforma
„Hagyományos” tanyák	I	I	I	(I)	N	I
Farmszerűen gazdálkodó	I	I	I	N	I	N
Leromló állapotú	I	(I)	N	I	N	N
Modernizált, nem termelő	I	(I)	N	N	I	N
Hobby- és üdülő	N	N	N	N	I	N
Városszéli, agromelálódó	I	N	N	N	I	N

I= Igen (van)/N= Nem (nincs)

Forrás: RKK ATI 8. 63. oldal

2. táblázat: A homokhátsági tanyák pár jellemzője állapotuk, fekvésük és funkciójuk alapján.

Mi a „hátrány” és mekkora? Kiemelek pár jellemző adatot a még mindig meglévő különbségek, a leszakadás, a lemaradás bemutatására¹⁵.

A felmérés alapján a kiskunhalasi kistérségben – ma járás – 8 450 fő, azaz a lakosság 8,44%-a él külterületen¹⁶. Ezzel ötödik legnagyobb a vizsgálatba bevont 15 kistérség közül. A lakott tanyákból összkomfortos 38,9 %, félkomfortos 12,6 %, ezzel párhuzamosan komfort nélküli és szükséglakás 48,5. Tehát az összlakásállománynak közel a fele. Ez nagyon magas arány, főként, ha figyelembe vesszük, hogy a lakosságnak mintegy 5 %-át érinti. Előrelépést jelent, hogy a vízvétel már legalább fűrott kútról történik (bár a felmérésben utalás van rá, hogy több helyen még ásott kút is működik.). A tanyák 7,3 %-ban nincs bevezetve a villany a Homokhátságon. Meg kell jegyezni, hogy ez az arány a kiskunhalasi területen: 15%-os érték, ami kiugróan magas. A tanyák 23,2 %-nál jelezte a felmérés, hogy „szociális és megélhetési gondokkal terhelt” (RKK ATI 8. 6. oldal). Kiskunhalason 36 % jelzett valamely megélhetési vagy szociális problémát!

Szociális ügyben a két legkiszolgáltatottabb réteg a gyerekek és az idősek. A jelentés megállapítja, hogy a külterületi népesség 18,7 %-a 14 év alatti, és 20,63 % 60 feletti. (RKK ATI 3. 29. old.). **Összesen tehát 39,33 %-a a tanyán élőknek ebbe a kategóriába esik.** Ami az időseket illeti, a tanyák 43,6 %-ban él idős (60 év feletti) ember. Majdnem minden másodikban. Értelemszerűen a belső szerkezet

jelentős eltéréseket mutathat élethelyzettől függően, aszerint, hogy milyen a lakóhely állapota, felszereltsége, a családi együttélés (vagy annak a hiánya!). Megoszlásuk alapján ezeknek a tanyáknak 23,6 %-ában él legalább egy idős ember, két idős 15,7 %, három vagy annál több idős ember található 4,3 %-ban. Kiskunhalason a tanyák 31 %-át lakják idősek. Ez számukra a jelenlegi közlekedési viszonyok, a szolgáltatások megközelíthetősége szempontjából komoly kihívást jelent.

Gyerekek (14 év alattiak) száma a következőképpen alakul: 29.5 %-ban él gyerekek valamelyik tanyai háztartásban. Ez a tanyák egyharmadát jelöli. Egy gyermek: 10,5 %, két gyermek 11,7 %, három gyermek 3,8 % és négy vagy több gyermek 3,5 %. Azaz, a tanyán élő gyermekek közel harmada nagycsaládban él, ami önmagában is nehéz élethelyzetet eredményez, hát még, ha ehhez hozzáadódik a lakóhely adottságaiból adódó hátrány.

Az életminőséghez hozzátartozik sok tényező. Mivel a tanyák nagyon erős szálal kötődnek a közeli településhez, ezért főleg az ott élő idősek (orvosi ellátás, bevásárlás), valamint gyerekek (iskola, kulturális szolgáltatások, orvos) esetében nem lehet közömbös a megközelíthetőség. Ha összegezzük ebből a szempontból az adatokat, akkor azt látjuk, hogy kiépített út vezet a tanyák 16,4%-hoz, jó földút 23,8 %-hoz, ugyanakkor ún. „járható földút” és „rossz földút” minőségű út visz több mint a feléhez, (46,6 % és 11,4 %), ez a mai viszonyok között már alig elfogadható. Főként, ha összevetjük Bibó 1973-ban írt, de ma is nagyon aktuális tanulmányának f) és c) pontjával: „*a tanyai lakosság falvakba költözésének eröltetése helyett tervszerűen fejleszteni és elősegíteni /szükséges/.... a bejáró közlekedés megjavított és jól megszervezett formáit*”¹⁷. Miközben, a tanyák 41,2 %-a egy kilométernél távolabb (ebből 9,6 % három kilométernél is messzebb) fekszik az országúttól.

Elterjedt vélelem, hogy a tanyán megtermelhető minden, ami a megélhetéshez kell, Az általam ismert „újra tanyásodók”, akik valamilyen megélhetési probléma miatt költöztek ki a tanyára, maguk is gyakran mondják, hogy: „*Beállítunk pár malacot, pár tyúkot, egy kis kertet és ennyivel is olcsóbb az élet!*” A felmérések azonban jórészt mást mutatnak. A tanyán élők 21,5 %-a nem folytat semmilyen gazdasági tevékenységet. A gazdasági tevékenységet folytatók közül is 40,7%-nak nem jövedelemforrás, a háztartást látja el. Kiskunhalason a nem gazdálkodók aránya 38,8 %. Jóval magasabb az alapmintánál! A „stratégia tervek között” a biogazdálkodás, mint kitörési pont fogalmazódik meg viszonylag gyakran. A hat évvel ezelőtti állapot szerint ugyanakkor mindössze a tanyák 1,7 %-a (42 tanya) folytat ilyen tevékenységet (A javaslat „súlyát” valószínűleg az adja, hogy Mórahalom is része volt ennek az adatfelvételnek, mely település a biokultúra egyik magyar központja, úgy tűnik, ez a fajta tevékenység főként erre a területre koncentrálódik).

Szociális problémák – a vizsgálat és a helyi felmérés adatai szerint egyaránt – a „leromló állapotú” és a „hagyományos” tanyákon jelentkeznek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a tanyák 46,5 %-a szerepel ebben a kategóriában. (RKK AT18. 63-70. oldal).

Az adatlap a felmért tanyák 73,8 %-a esetében, a környezet és a tanya állapotának elmúlt 10 évben bekövetkezett rohamos romlását rögzítette! Ebből is látható, az alapproblémák megmaradtak, sőt újakkal gyarapodtak:

- A – tanyához – közeli településeken eladósodottak egy része menekülési útvonalnak tekintve a tanyát átmeneti megoldásként kiköltözik, de többségük véglegesen ott is marad.
- A gazdálkodást választóknak csak egy része rendelkezik megfelelő eszközparkkal, szakmai tudással – tőke hiányában – érdemben pályázni sem tud fejlesztési forrásokra.
- Jelentős számú idős ember él tanyákon, ellátásuk gondot okoz.
- Új típusú tanyák jelennek meg, jönnek létre: üdülő-tanyák, pihenő-tanyák, gyakran külföldiek által lakott, birtokolt épületek.
- Nő a biztonsági kockázat (betörések, lopások, erőszakos bűncselekmények).
- Szociális problémák „exportálódása”, nehezebb nyomon-követése, segítése.
- Nincs, vagy minimális az érdekérvényesítés lehetősége.
- Jelentős negatív környezeti hatások érvényesülése.

Közel-nézet. Az előzőekben megfogalmazottak alapján a tanyahasználatot célja és tartalma szerint az alábbi kategóriákra bontom:

- A tanyafejlődés jelenleg ún. „Intenzív” szakasza 2000-től folyamatosan tart, az alábbi típus (élet)helyzetek különíthetők el:
 - 1) *Tanyán maradók (ún. „hagyományos” tanyák),*
 - 2) *Gazdálkodók (farmszerűen, modernizált, és /vagy nagyüzemi gazdálkodók),*
 - 3) *Szociális menekülők (leromló állapotú tanyák, leszakadó életmód),*
 - 4) *Modernizálók, nem termelők (települések elit, felső közép, külföldiek kiköltözése),*
 - 5) *Hobby- és üdülő céllal,*
 - 6) *Városszéli, agglomerációt választók (alvóhely, közel a településhez, jó infrastruktúrával).*

Ebből a téma szempontjából fontos kettőt emelek ki: 1) Tanyán maradók (ún. „hagyományos” tanyák) és a 3) Szociális menekülők (leromló állapotú tanyák, leszakadó életmód) empirikus vizsgálatát.

Tanyán lakni, tanyára menekülni – empirikus tapasztalatok

A minta. A statisztikai és felmérési adatok áttekintése után úgy döntöttem, hogy húsz tanya kiválasztásával megkísérlem pontosítani a „hagyományos tanyán” és a „leromló tanyán” élés mibenlétét. (Ez közel 20 %-t jelent, hiszen adataim szerint, amit a rendelkezésünkre álló helyrajzi számos kataszteri kivonat alapján pontosítottam, 270-280 közötti azon tanyák száma, melyek a fenti körbe tartoznak. A kis elemszám miatt a feldolgozásánál természetesen nem alkottam külön mutatókat, hiszen egy család 5 %, tehát nagyon torz lett volna.)

A kiválasztott terep: Kiskunhalas várostól dél-nyugatra eső: Kistelek és Füzes pusztarészek – melyek földrajzilag átkötődnek a tanyagondnoki vizsgálódásba bevont kisszállási határhoz – Keceli út – Jánoshalmi út – Balotaszállási út közötti terület, viszonylag összefüggő, homogén területen, de mind a két típus jelentkezik, párhuzamosan egymás mellett él. Kérdőíves adatrögzítést végeztem az alapadatokról, amit kiegészített helyszíni interjú a tanya tulajdonosával (vagy kizárólagos bérlőjével, lakójával).

42 „tanyán maradó” (az 1-10.sz. családok tagjai) és 56 „szociális menekülő” (11-20. sz. családok tagjai) személlyel léptem kapcsolatba.

Az épületek állapota, fekvése. A kérdőív 12/5-ös kérdése kérdezett rá az épület állagára:

Ezek alapján „újszerű, rendezett” lakást nem találtunk. „Használt rendezett” típusba tartozott 10 lakás, amelyből 8 régen tanyán maradó és egy szociális menekülő családé volt. „Használt lelakott” állapotú kettő lakás (egy, egy mind a két kategóriából). Az „erősen lelakott” megítélés alá kettő, a „lakhatásra korlátozottan alkalmas” típusba egy család lakása sorolódott, értelemszerűen ezek mind a szociális menekülést szolgáló lakások voltak. „Lakhatatlan”-nak minősítettet nem találtunk, de a mezőőrök tájékoztatás – és a személyes tapasztalataim alapján is – vannak ilyenben élők (korábban nem lakás célját szolgáló: fészerek, fa víkendházak, csőszházak toldalékolásával kialakított „lakások”) is. Látható tehát, hogy azok akik „átmenetinek” tartják a tanyára való kiköltözést, egyrészt nem fordítanak akkora figyelmet a lakásválasztásnál, illetve annak karbantartásánál tartós használat szempontjára, másrészt értelemszerűen eleve a lelakottabb, elhanyagoltabb lakások azok, melyek anyagilag elérhetőbbek ennek a csoportnak. A régóta tanyán élők átlagban több, mint tíz éve élnek ott – négyen eleve „ott is születtek” (környékbeli tanyán), egyikőjük „másik tanyáról” (más tanyakörzetről) költözött ide, ahol most él –, jobban a sajátjuknak érzik. A menekülők között öten vannak, akik öt évnél régebben laknak tanyán, a többiek alig pár éve (két fő, a közelmúlt óta).

„Meddig tervezi, hogy itt él?” kérdés szoros kapcsolatot mutat ezzel, hiszen az életvitelszerűen élők közül mindenki hosszabb távra tervez, fontos tehát számára saját épített környezete. A kiköltözők mindössze három családban fogadják el ezt a helyzetet („nem tervezi” és „nem lát lehetőséget”), a többiek úgy érzik „átutazók” mindössze. Úgy gondolják 1-3 éven belül megoldódnak gondjaik, és visszaköltöznek belterületre. Heten tulajdonosok, egy ember a tulajdonos rokona – gyermeke –, és mindössze kettő bérlő található a „régiek” között. A menekülők esetében mindössze egy tulajdonost találunk – érdekes módon azt, aki nem régen költözött ki –, a többiek vagy bérlők (2), vagy szívességi lakáshasználók (gyanítható itt is valamiféle bérleti díj), két család már lakott családok átmeneti otthonában is.

A bérllet azonban egy sajátos formát jelent: mind a ketten azt mondták, hogy a bérllet, valójában egy hosszú részletfizetés, azaz beköltöztek, és éveket (általában 1-3) kaptak arra, hogy egy magas foglaló után (100-150 000 ft.) kifizessék a teljes vételárat.

A „szívességi lakáshasználat” is érdekesen alakul. Egyre több olyan hirdetés olvasható a helyi újságokban, hogy „felügyeletért – esetleg munkáért: kertgondozás, jószágnevelés stb. – cserében otthlakást biztosítok”. Tanya mellett, az utóbbi időben, már településen lévő ingatlan esetében is megjelenik ez a forma (Jánoshalma, Mélykút pl.)

A tanyák közül hat fekszik közvetlenül betonút mellett, négy 500 méteren belül, és tíz olyan van, ahol a betonút megközelíthetősége több mint 500 méter. Egy esetében több mint két kilométer – ők „itt születtek”, négyen vannak, idős emberek, 2 házaspár - akik viszonylag komoly gazdálkodási tevékenységet folytatnak, élnek és szervezik az életüket.

A távolság nem lenne nagyon nagy, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy hat olyan család van amelyik – igaz ugyan, hogy - jó időben járható, széles dűlőút¹⁸ mellett fekszik, de ez az alap nélküli, alkalmanként maximum géderezett út az, amely télen, eső után gyakran járhatatlan, ebből négy régi tanyalakó („megszervezzük az életünket” - mondják).

Mindössze két lakás nevezhető összkomfortosnak. Mind a kettő betonút mellett fekszik, egyik egy régi tsz-major szomszédságában, így vezetékes gáz kivételével gyakorlatilag mindennel rendelkezik, a másik városközei, zárkerti ingatlanokkal határos. Mind a kettőben többgenerációs család él együtt, hosszú távra rendezkedtek be, bár a családfenntartó a városban dolgozik, fontos szerepet játszik a gazdaság (gyümölcsösük van).

A megvizsgáltak közül három lakásban nincs villany, mind a három messze van a kövesúttól, a villanyvezetéktől is. Közülük az egyikben – az idős házaspár által lakott tanyában - aggregátor működik rásegítő szélkerékkel. A fűtés és a főzés egyaránt hagyományos módon történik (fa, szén). Tizenhat lakásban fűtött kút adja vizet – mind mélyfűrésű „csőkút”, fele hydroforral, egy esetében a kövesút mellett elhaladó vezetékes víznek van udvari csapja. A részletesebb elemzés azt

mutatja, hogy a szociális okból kiköltözők lakásainak komfortfokozata nem marad el jelentősen a régiekétől.

Az épületek között szigetelttel nem találkoztunk. A falazat általában helyi régi mészhomok téglá (ami hiányos alapozás esetén erősen salétromosodik!), illetve salakbeton. Egy vályogfalú épületet mértünk fel, ami egy korábbi csőszház lakássá történő átalakítása után lett a falazat fő jellemzője (egyik nyilatkozó család, ahol most „rokon” lakik, mondta el, hogy közösen építették meg a toldalékot, így lett „lakás” a kissé romos épületből).

Ami a külső vakolatot érinti rákérdeztünk, mert ezt szigetelés és komfortérzet szempontjából egyaránt fontos tényezőnek éreztem. Ebből a szempontból: „*új-szerű állapotban*” találtunk két lakást, „*régi, de összefüggő vakolatú*” hat, és „*régi, hiányos*” négy – három régi lakos, egyik kiköltöző –, „*erősen hiányos*” hat, és „*nincs vakolata*” egy lakásnak. Ez utóbbi két kategóriát „szociális okokból kiköltözők” lakják!

A „tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság” részletes összegzése kapcsán kiemelhetők az alábbiak:

Kerékpárral mindegyik család rendelkezik, általában a felnőttek és az iskolába járó gyermekek számának megfelelő mennyiségben. Továbbra is ez a fő közlekedési eszköz a halasi külterületen élők esetében, ezért – is – nem lehet eléggé fontos a megközelíthetőség, az utak állapota. Hat családnak van személygépkocsija, mind tíz évnél öregebb, alacsony kategóriás. Két esetben munkába járásra, ugyan csak két esetben piacozás, bevásárlás volt a fő használati cél, egy esetben pedig „*van, de nem jó, nincs pénz a javítására*” – írta az adatközlő. Számítógép – internet kapcsolattal - egy családnál van. Mind a tizenhat villannyal rendelkező, plusz az aggregátoros tanya el van látva televíziókészülékkel. DVD lejátszó 12 családnál van, ebből 8 a szociális menekülő csoportba tartozik. Újságot a régóta tanyán lakók járatnak, három esetben utaltak rá konkrétan, könyvet is jelentősebb számban (30, vagy az fölött) ott találtunk. A menekülő-kiköltöző családoknál nem láttunk könyvet.

Iskolázottság, munkahely. Az iskolai végzettség alapján – és ahogyan majd lájuk a foglalkozási státusz esetében és jövedelem típusánál – egyértelműen rosszabbak a szociális okokból kiköltözöttek mutatói. Nyolc általánosnál kevesebb iskolai végzettséggel rendelkezik a megkeresett felnőttek több mint harmada, de amíg ebbe a kategóriába a régi tanyai lakosok közül mindössze hatan tartoznak (két idős ember), a szociálisan menekülők közül tizennégyen, akikből kilencen aktív korúak! Viszonylag magas az iskolába járók száma: 26 fő, akiknek többsége – 18 fő – a szociális okokból kiköltözők családjából kerül ki. A 13 szakmunkás végzettségűből 8 a régi lakók, 5 az újtanyai családok közé tartozik. Állandó munkahellyel mindössze négy család esetében találkozunk. Ugyanakkor a gazdálkodást, mint megélhetési és/vagy bevételi forrást a régi tanyai lakosok közül öt család

említette, a másik csoportban mindössze egy esetben jelenik ez meg (ott is lótar-tás, illetve a lovaskocsival vállalt kisebb fuvarok).

Munkanélkülit nem találunk a régi tanyán lakó aktív korúak között, hat főt igen a szociális okokból kiköltözők között. Ha ehhez hozzávesszük, hogy további nyolc fő alkalmi, napszám és közhasznú munkából szerzi jövedelmét, akkor még rosszabb a kép. Rendszeres szociális jellegű támogatást kap egy család a régiiek közül (unokáját nevelő idős asszony), a menekülők közül hét családnál jelenik meg ez mint a jövedelemforrás egyik eleme. Hasonló az arány az eseti szociális juttatásoknál is. A régóta tanyán élők közül egy jelölte, hogy kapcsolatban volt már a szociális ellátó rendszerrel a szociális menekülők közül mindenki.

Megélhetés, életviszonyok. Szociális sérülékenység szempontjából vannak különösen veszélyeztetett helyzetben lévők. Fogyatékossgal élőt nem találtunk.

Roma család a szociális menekülők közül 6 volt, régen ott élők között nem fordultak elő. Rögzíthető, hogy - ebben a felmérésben - a vizsgálat szempontjából az eltérés nem a „roma” és a „nem roma” családok életvitele, élethelyzete között húzódtott.

Mindegyik család esetében jelentkezik valamilyen megélhetési, szociális probléma. Anyagi gondokkal küzdenek mindannyian, ebből 14 esetben „*a napi megélhetés is gondot okoz*”, további két esetben is ez a helyzet „*gyakran előfordul*”. Három családban tartós betegség, négyenél munkanélküliség okoz folyamatos kihívást. Ez utóbbihoz jön még hozzá négy „*csak alkalmi, eseti munkalehetőség*” válasz. Egyik tanyán egy idős nagymama neveli unokáját (a szülők elváltak, utána a volt apa meghalt, lánya nem törődik a gyermekkel, Szegeden él nem is jár haza, hét éve a mama neveli unokáját, árvasági ellátást is kapnak).

Viszonylag magas a gyerekek esetében az iskolai mulasztások miatti hivatalos jelzések száma, ez szinte minden tanyára kimenekülő családnál és egy régi tanyai lakos családnál fordult már elő.

Kölcsöntörlesztése minden szociális menekülő családnak van – közülük négynek jelentős az elmaradása is –, és egy régi kint élő jelezte, de elmaradása nincs. További három család – mind kiköltöző – mondta el, hogy folyamatosan tartoznak magánszemélynek, az egyiket kifizetik, jön a másik (az uzsora szinte mindennapos). A tanyán rezi-közmű díj tartozása – mivel jelentősebb közműellátás nincs is – mindössze kettő, szociális okokból ott élő családnak van: villany, de azt mindenképpen kifizetik, mert arra megteremtik a fedezetet. Ugyanakkor az öt évnél kevesebb ideje kint élők egyöntetűen jelentős felhalmozott, és ki nem fizetett közüzemi tartozásról beszéltek. Valamiféle gazdálkodásra – minimum baromfitar-tásra és konyhakert kialakítására – minden tanyán van lehetőség. Van ahol ez jövedelemforrásként jelenik meg, van, ahol kiegészíti a megélhetési költségeket, legalább az önellátás szintjén. Ez a „régén tanyán élők” esetében meg is jelenik

valamilyen formában. Egy család – két idős házaspár – esetében jelent meg a „piacozás”, ahogyan ők fogalmaztak: „*egészen kicsi kistermelők*”, gyümölcs és zöldség, kevés tejtermék, tojás eladásból egészítik ki jövedelmüket, de legalább ennyire fontos a kapocs, ami ezzel a városhoz köti őket, és az, hogy a maguk urainak érezhetik magukat. A saját kisgazdaságuk a méretéhez mérten fel is van szerelve – természetesen jóval elmarad attól, ami fejlettnak, korszerűnek mondható, de az elmúlt évtizedek kis tanyái esetében lezajló „felhalmozási” lehetőségeknek megfelelő. Egy régi, de piacozásra alkalmas autó, csettegő, a kézi munkát segítő rotációs kapa elég arra, hogy a szállításokat és az apróbb gépi munkákat megoldják, a nagyobb feladatra – tárcsázás, aláfordítás - egyik szomszédot szokták megbízni. Ami miatt aggódnak, az az, hogy gépeik régiek, egy komoly meghibásodás esetén nincs olyan tartalékuk, amivel fel tudnák újítani, kicserélni azokat. Az előzményekkel rendelkező tanyai életmód kialakította mindenütt a legalább kiegészítő, önellátó – gazdálkodás valamilyen formáját. Baromfi, konyhakert, kiskert és az azok műveléséhez szükséges kéziszerszám mindenütt van. Gyümölcs is megteremhat felmért tanyánál. Érdekes, hogy a korábban kiterjedt szőlőművelés mindössze két helyen kerül említésre, valószínűleg jelentős élőkommunka igénye miatt esett vissza. A szociális okokból kiköltöző családok egyike sem folytat semmilyen tartós gazdálkodási tevékenységet. Egy helyen van pár tyúk egy másik helyen – levágás előtt álló – sertés, és egy tanyában ló (hozzá egy hold kaszáló).

Védtelenül? A gyermekek és az idősök szociális helyzete a tanyavilágban. Mielőtt ennek az egységnek a tárgyalásához kezdek, egy rövid kis kitérőt kell tennem. Ezen a területen Kiskunhalas és környéke országos hírnévre tett szert az 1970-es években. Akinek ez köszönhető volt, az Lakatos Vince. A dokumentumfilm rendező¹⁹ ikonikus alakja Kiskunhalas szellemi kulturális örökségének. Neve – sajnos – napjainkra kikopik az országos köztudatból, pedig egyike volt azon keveseknek, aki a művészet, a képi megjelenítés eszközeinek alkalmazásával a „maga korában” közvetlen hatást tudott gyakorolni a korabeli szociálpolitikára. Készített egy portréfilmet, ami bemutatásakor jószerevével hatás nélkül maradt – bár kétségtelenül több elismerést kapott a filmes, dokumentumfilmes szakmától – az 1969-es Magányt. Rá közel tíz évre – 1978-ban - készült egy filmsorozat, mely három és fél részből állt: Naplemente címmel, ami viszont egy országot mozgósított, ébresztett rá egy jelentős társadalmi réteg, a tanyán élő, magukra maradt öregek hétköznapi életében tragikus sorsára. Hatására felgyorsult az a folyamat, melynek eredményeként a szociális otthoni hálózatban megjelent a „tanyai idősök otthona”, az egyik legelső pontosan Kiskunhalas mellett az ún. Baky-kastélyban. Akkor – hiszen ez esett egybe a kor felfogásával – az intézményi elhelyezést preferálták. Ugyancsak Lakatos dokumentumfilmes munkái irányították rá a figyelmet – többek között – a tanyai gyerekekre, különösen az iskolásokra. A megoldás

itt is – hiszen a hetvenes években a tanyák középtávon történő megszűnését prognosztizálták – a gyermekek hétközi elhelyezésének terve volt. Így létre is hozták a tanyai kollégiumok hálózatát, közülük is az elsők között a kiskunhalasi Tanyai Diákothont, mai nevén Bernáth Lajos Kollégiumot. A három és fél évtizeddel ezelőtti megoldási koncepció tehát az intézményi ellátás felé terelte mind a tanyán élő idősök, mind a gyermekek sajátos problémáinak megoldását. Ideig, óráig – ellenérvek és ellenérzések ellenére - működőképesnek is tűnt ez a megoldás. Ugyan akkor már a kezdetektől kezdve volt egy érezhető, komoly idegenkedés a tanyai idősellátás intézményesítésével szemben: aki tágas térben, viszonylagos magányban, vagy párjával élte élete nagy részét, nehezen szokta meg, vagy nem akarta elfogadni az intézmény sajátos rendjét, a többágyas elhelyezést. A gyerekek pedig a családtól való távolságot viselték nehezen. A kétségtelenül jó szándékú intézményesített megoldási kísérletek átmenetileg, bár csak tüneti szinten, de elfedték a problémát, de a lényegét – a tanyán élők életminőségének javítása – érintetlenül hagyták, és ma már látható, hogy megindult egy sajátos „újratermelődési folyamat”, mely párosulva a szociális problémák deprimáló hatásával egyre nehezebb, adott esetben kezelhetetlenné váló helyzetet jelent.

Adalékok az idősök helyzetének alakulásához a vizsgált területen. Az eredendően tanyai lakosok 30%-a tartozik ebbe a csoportba (ez megfelel a teljes mintának is, azzal a kitételrel, hogy ott az összes tanya 30%-át idős ember, vagy idős emberek lakják kizárólag). Az általam felkeresett családok esetében az kettőt egy-egy házaspár alkotja – más nem is lakik velük – és egy idős asszony lakik az unokájával. Minden családban van legalább egy idős családtag, aki együtt él velük. A szociális menekülők esetében nem éri el a 20%-t az arányuk az összlétszámon belül, és mindössze négy családban találunk egy vagy két idős embert. Viszont, és ez kétségtelenül pozitívum, mindannyian rendelkeztek jogszerző idővel, így részesülnek nyugdíjban is. Szociális szolgáltatás rendszeres igénybevételéről két esetben szolgáltatott adalékot mindössze. Az egyik idős házaspár jelezte, hogy be vannak kapcsolva a Közösségi Segélyhívó Rendszerbe, a férj akut magas vérnyomása, és a biztonságérzetük miatt. Három család esetében volt adatolható, hogy havonta legalább egyszer kapnak segítséget a mezőöri szolgálattól (főleg gyógyszer „ügyintézés”), mind a három a régen tanyán élők közül került ki. A többi idős ember családban él, a család kezeli a felmerülő problémáikat. A négy „régén tanyán élő” család - ahol két esetben egy-egy még magabíró, gazdálkodó házaspár, a harmadikban az unokáját nevelő asszony él - ugyanakkor elmondta, hogy félnek attól, mi lesz, ha nem bírják majd magukat, illetve ha az unoka, aki most nyolcadikos elmegy tanulni és hét közben nem lesz hazajárós?

Az orvosi ügyek intézése és a bevásárlás ad okot a legnagyobb aggodalomra. A két házaspár úgy nyilatkozott, hogy megszokták már, a heti egyszeri – jó időben kétszeri – piacozást, amikor találkoznak másokkal, megtudják, milyen hírek vannak

a városban, el tudnak intézni egyes ügyeket. Nem tudják mi lesz később. „*A családdal nem igazán jó a kapcsolatunk, a fiunk Bajára nősült, ott élnek, de ritkán jönnek haza, a menyünk nem szeret ott lenni náluk, az unokákat is úgy nevelte. Sokat küzdünk azzal a kis rossz homokkal, kevés a nyugdíj, de kis gyümölcsöt, tojást, pár zöldséget hordunk a piacra, abból bejön pár forint, de a nélkül nehezen élnénk meg, mert sok a gyógyszer is. Nem akarunk elmenni a tanyáról, nem hisszük, hogy otthonban meg tudnánk szokni. Ami itt van az miénk! Nekünk nem szól senki, mi is békén hagyunk mindenkit!*”²⁰ A szociális menekülők esetében a már korábban is a családokkal élő szülők, vagy szülő költözött együtt a családdal ki a tanyára.

A gyermek a tanyán. A családok közül 8 volt ún. nagycsaládos, azaz háromnál több gyermeket nevelő. Az nyolcból hat a szociális menekülő kategóriába tartozik.

Tíz családnál él kisgyerek, aki még nem jár iskolába, közülük nyolcan a „kiköltözött” családoknál.

Az iskolába járók közül öt család gyermekei kollégisták, mind az öt szociális menekülő család, a régóta tanyán élő családok gyermekei bejárók. Ez utóbbiak megoldják a bejárást, bár van, akinél a járatos busz messze van az otthontól, de rossz idő miatt nem maradnak otthon (kivéve a szélsőséges időjárást). Közülük mindössze egyik család kapott figyelmeztetést mulasztás miatt, de csak, mint kiderült a betegség miatti igazolást későn adták le. A többi család esetében rendszeres a késés, mulasztás. Döntően a rossz időre hivatkoztak – kollégiumi/iskolai beérkezést is elmulasztva akár ez miatt -, illetve arra, hogy „*vigyázni kellett a kisebb gyerekekre, amíg a szülők dolgoztak, ügyeket intéztek*”. Az orvosi ellátás nem jelentett különös problémát, ahol gyermek volt, ott betegség esetén megoldották a vizsgálat elvégzését, a gyógyszerkiváltásban voltak - anyagi okok miatt – késések, főleg a kimenekülő nagycsaládoknál, de megoldották, ha máshogyan nem sikerült, akkor uzsorástól vettek fel kölcsönt. A tanyán maradók rendszerint megoldják a rendelőbe való bejutást, csak nagyon súlyos esetben hívják ki az ügyeletet házhoz, a szociális menekülők – elmondásuk szerint – gyakrabban élnek a kihívás lehetőségével: „*annyira beteg volt*”, „*rossz útban/időben csak nem vihettek be*”, „*azért van autójuk, ki tudnak jönni*” (ez egyébiránt a felnőttek betegsége esetében is igaz). A tanulás feltételei – hely, felszerelés, idő – a régen tanyán élők esetében többnyire biztosított, bár a gyereket jobban befogják a ház körüli munkába. A másik csoport nem tulajdonít ennek nagyobb jelentőséget, aki kollégista ott megtanul mindent és segítséget is kap, a többi gyerek pedig szabadon éli életét. Évisméltésre minden kiköltöző család (hat iskolás gyermeket nevelő) esetében találtunk utalást összesen nyolc tanuló esetében Súlyos elhanyagolást nem észleltünk, higiénés problémákat hét – mind szociális menekülő - családnál azonban igen. Meleg víz hiánya (körülmenyes melegíteni, nincs megfelelő méretű mosdó), nem jó a mosógép, „*mondtam neki, de nem mosakodott meg*”, „*más is jár napközben piszkosan, a tanyán nem olyan egyszerű ez*” - volt a sokféle hivatkozási alap.

A vizsgálat tapasztalatainak rövid összefoglalása. Összességében kijelenthető, hogy a régóta tanyán élő családoknak eléggé természetes ez az adott élethelyzet, a gyerekek is ebben nőnek fel, megvannak a problémakezelési technikák, ami a másik csoport esetében nem mondható el.

Az összes kérdés részletes feldolgozása jóval meghaladná jelen tanulmány kereteit, itt most kiemeltem azokat a tényezőket melyek adott esetben egy alaposabba kidolgozható, árnyaltabb „tanyai helyi cselekvési programhoz” adalékkal szolgálhatnak.

Nem vártam, nem is kaptam „megdöbbenően új adalékokat”. A 2005-6-os felmérést sem eszközeiben, sem teljességében meghaladni nem lehet, de az ott megfogalmazottak megerősítése, a személyes tapasztalatok megfogalmazása hozzájárulhat egy objektívebb kép kidolgozásához.

Hogyan tovább? ..és kikkel?

Úgy gondolom az előzőekben sikerült azt bemutatnom, hogy a régi, klasszikus „tanyán maradók” – „hagyományos tanyákon²¹” élők - csoportjával még hosszú ideig kell számolnunk. Mellettük az elmúlt egy évtizedben főként megjelentek - és egyre nagyobb számban jelennek meg - a „szociális menekülők”. Ők többnyire az eleve „leromló állapotú tanyában” élők, akik, a jelen gazdasági és társadalmi helyzetben várhatóan egyre nagyobb tömeget fognak jelenteni, folyamatos utánpótlással, és – részleteiben ma talán még nem is pontosan körülhatárolható – halmozódó szociális problémacsoporttal.

Egyre inkább érzem, hogy a tanyán élőknek kisebb az érdekérvényesítési képessége és esélye.

Valószínűleg ezen a téren is vannak komoly adósságok. A „régii tanyai emberek” (a második világháború előtt) tartották egymással a kapcsolatot, piacokon, vásárban rendszeresen találkoztak, összefogtak, ha úgy alakult, volt közösségi tér is. Hiszen a tanyai iskola az nem csak az oktatás, hanem az ünnepi és közösségi események, istentiszteletek, de gyerekkoromban is még ismeretterjesztő előadások, filmvetítések helyszíne is volt.

Ma erről már nem beszélhetünk. A tanyai lakosság jelentős része atomizálódott. Sem készítése, sem helye, módja nincs arra, hogy közös problémák – vagy, jó esetben pozitív események, ügyek – miatt találkozzon, összefoghasson, hallassa szavát. Két ember tudta pontosan az országgyűlési képviselője nevét, három a helyi önkormányzati képviselőjét. Kilencen nevezték meg a jelenlegi polgármestert (hét nem tudta, négy az előzőt nevezte meg. Ugyanakkor mindenki ismerte az orvosát, gyermeke orvosát és a mezőőrt, aki a területet járja.

A sok, sok „fejlesztési stratégia” fontos szerepet tulajdonít például a tanácsadói szolgálatnak és a non-profit szervezeteknek. Számba veszi a kulturális, öntevékeny és szociális szervezeteket. Támogatni javasolja ezeket: „Honlap-fejlesztéssel” és „Közös kiadvány” megjelentetésével. Ezek kétségtelenül fontos és jó kezdeményezések, de ugyanakkor kétséges, mennyire érik el a tanyákat, az ott élőket?

Miközben például sorra pusztulnak a volt tanyai iskolák, illetve mennek át jelentős funkcióváltáson, ahelyett, hogy például bizonyos közösségi decentrumok – és ezzel szolgáltatás kitelepítés, fórum megteremtésének a lehetősége – jöhetne létre²².

Mezőőri szolgálat – egy sajátos modell Kiskunhalason²³. Feltűnt, hogy ahol jártunk Kiskunhalas környékén mindenütt szóba került a mezőőrség, mint segítő, támogató szervezet. Először meglepőnek tartottam, azonban amikor végiggondoltam rájöttem, hogy gyakorlatilag az egyetlen olyan hivatalos szerv amelyik, naponta megjelenik a tanyákon, elérhető, felkeresi az ott élőket. Jellemzően adódóan ellát egyes hatósági feladatokat, de mégsem hatóság.

Két fontos területet emelhetünk ki:

Segítő feladatok: A közösségi riasztórendszer működtetéséről már esett szó, de ezen felül napi gyakorlat, hogy az „elesettekről” (idős, tartós beteg vagy ágyhoz kötött beteg) gondoskodnak. Ez jelenthet bevásárlástól kezdve, gyógyszerkiváltáson át a „napi egyszeri ajtónyitás”-ig mindent. Az elmúlt (2012-es) évben egy – gazdálkodó kezdeményezésére - tanyai lakosokból és városi önkéntesekből álló csoport hozzá fogott GPS koordináták alapján azonosítani a tanyákat. Két terület az Alsó-öregszőlők és a Felső-öregszőlők elkészült (ez kb. negyede Halas tanyás térségének), de a többire még nem jutott idő, energia, pedig nagy segítség lenne, hiszen a mentők, rendőrök, orvosi ügyelet, hivatal egyaránt rendelkezik GPS vevővel.

Tanyavédelem: A mezőőrség létrehozásának eredeti célja ez volt. Úgy vélik ennek a funkciójának egyre teljesebben meg tud felelni. Fő feladatuknak a megelőzést tartják. Jelen vannak, visszatartanak. Sokan már várják őket „*megnyugtató, hogy erre jártok Tibikém, azóta nem csavarognak erre...*”.

Végkövetkeztetések

A magyar, benne a homokhátsági, abban a kiskunhalas tanyavilág alakult – fejlődött – és át – alakult – új tényezők jelentek meg a tanyák használatában. Ezek egy része prognosztizálható volt (*agglomeráció, gazdaság-fejlesztés, az uniónak köszönhetően: külföldiek tulajdonszerzése*), másik része „konstatálható” (*előrege-dés*), harmadik része viszonylag új jelenség (*a szociális menekülők*). A két utóbbi

– kiegészülve a régen tanyán lakók általános és egyedi problémáival - szociális bombaként ketyeg.

Úgy érzem, ez a tünet-együttes hosszú távon fenn fog maradni és újra fog termelődni. Különösen két csoport, „tanyahasználói típus” az akikre oda kell – az eddigieknél jobban- figyelni:

- **A „tanyán maradók”** (az RKK ATI megfogalmazása szerint „hagyományos” tanyák).

Ott lakik, ott is lakott. Naponta megéli a tanyai élet előnyeit és hátrányait. Ez az a csoport, aki életmódjával, hagyományaival, ezer szállal kötődik a tanyához. Oda született, oda szocializálódott és ott is akar maradni. Előnye (?), hogy ehhez az életmódhoz szokott hozzá. A tanyai életmód technikáit ismeri. Nem érzi magát elesettnek – ha igen azt csakis az életkor és egészségi állapota miatt -, elfogadja a segítséget, de valószínűleg nem kérné. Nem kérné öntudatból, és mert úgy érzi, ha kell, meg tudja oldani a problémáit. Ezt a csoportot évtizedek óta „eltűnőnek” vélték: a tanyák elöregednek, kihalnak, ez a fajta „klasszikus” tanyai életmód majd eltűnik. És így vélik sokan ma is. Az én tapasztalataim és az elvégzett vizsgálatok nem ezt prognosztizálják. Legalábbis nem annyira rövidtávon, hogy ne kellene számolni a „tanyán lakók” problémáival: úthálózat fejlesztése, villamosítás, tanyavédelmi programok, szolgáltatások helybevitel, vagy elérhetőségének megteremtése.

- **„Szociális menekülők”** (Az RKK ATI felmérésére támaszkodva, szerintem a „leromló állapotú tanyák”-ban élők), vagy más megfogalmazás szerint „szociális kiköltözők” (LENNER és mások 2014/).

Természetesen a két - általam korábban 1. és 3. kategóriában jelzett - csoport között vannak átfedések is, de ez az utóbbi mutat olyan sajátosságokat, melyek alapján úgy vélem külön elemzést illetve sajátos problémakezelést igényelnek.

Általában nem ide születtek, nem itt nőttek fel. Másképpen szocializálódtak. Tanyára történő költözésüket átmenetinek gondolják, nem „fektetnek be” a környezetükbe, nem adaptálódnak az ottani életmódhoz. Korábbi élethelyzetükből adódóan már többnyire találkoztak a szociális ellátó rendszer valamely elemével, ismerik, bizonyos értelemben használják is azt. Páran már felismerték, hogy az átmenetinek gondolt kiköltözés várhatóan hosszú távú, esetleg végleges.

Ez a két tanyahasználó csoport – tanyán maradók és szociális kimenekülők – politikailag általában nem aktívak. Szavazóként „nem fontosak”, így a politikai döntéshozók sem fejtenek ki különösebb aktivitást irányukban. Képviselőjük a szét-szórtság és a távolság miatt nem megoldott. Érdekeik megfogalmazására nem, vagy csak korlátozott mértékben – egy egy kiugró konfliktus esetén – képesek és képesek. Sem szervező erővel, sem megfelelő eszközökkel nem rendelkeznek ehhez. A korábban még meglévő – tanyai iskolák, majd tsz- esetleg más gazdasági-központok

– „közösségi találkozó pontok” teljesen eltűntek, azok pótlására sem erő, sem gazdasági háttér nincs. „Önszerveződésről” nem beszélhetünk, „közösséggé szervezés” pedig ma nem aktuális érdeke egyik döntéshozatalban érintet erőnek sem. Jelenleg nem érzékelek hosszú távú, akár ciklusokon átnyúló, közmegegyezésen alapuló koncepciót. Amikkel találkoztam, ami van, az véleményem szerint, már középtávon is kevésnek fog bizonyulni²⁴. A társadalom tudomásul veszi: *Szegények voltak, tovább szegényedtek, vettek, vagy béreltek egy olcsó tanyát, elvesznek ezután is.* „Nincsenek szem előtt.” Gondjaik: egészségügyi problémák, egészségtelen élet és lakásviszonyok, iskolai mulasztás, munkanélküliség, elzártság és a többi besorolódik a „nagy átlagba”, azt nem rontja, nem javítja.

A csekély infrastrukturális fejlesztésen túl, **a szolgáltatás helybevitel** – tanyagondnoki szolgálat – **jelenleg az egyetlen működőképesnek tűnő koncepció**, amely szisztematikusan foglalkozik a tanyák problémájával, eléri az ott élőket. Tapasztalatai, eredményei jók. Ehhez hasonló feladatokat vállal fel több helyen – kénytelen kellen, de más megoldás hiányában – a mezőri szolgálat, mely komoly, valójában alapfeladatot lát el a tanyavédelem terén is.

2013-ban úgy véltem ez a két valódi megoldás áll rendelkezésre, most azonban úgy érzem, **amennyiben nem történik meg valós feltárása, és valós probléma-kezelése a tanyán élő, leszakadó társadalmi csoportnak, akkor komoly társadalmi konfliktus eszkalálódása várható.**

A tanyán maradó réteg látszólag „belesimult” – de nem biztos, hogy belenyugodott - az ottani élethelyzetbe, de a „szociális menekülők” esetében számítani lehet már rövidtávon is ütközésre. Ennek két forrása lehet: Egyrészt az egy, egy családot körülvevő közvetlen környezet részéről (már megindult a folyamat: „ők azok, akik miatt...” „nem igaz, hogy tudnak így élni...” „ez a pár család oka itt minden bajnak...”) megnyilvánulhat egy szembenállás, mely kölcsönössé válhat, másrészt a fokozódó elszegényedés miatt fejlődhet, akár elviselhetetlenségig a konfliktus.

Ennek megelőzése, illetve az ahhoz vezető út egyik első lépése pedig – úgy gondolom – egy pontos, és folyamatosan karbantartott diagnózis felvétele lehet.

Vannak kétségtelenül jó kezdeményezések. A problematika szisztematikus kezelésére törekvő „tanyaprogramok”, jogszabályi rendelkezések, párra magam is utaltam.

Ugyanakkor továbbra is megmaradnak bizonyos romantikus elképzelések a „tanyai élet régi jó szabadságáról”, előítélet az ott élőkről „részben maguk is tehetnek róla, hogy olyanok amilyenek, miért nem dolgoznak, kijöttek ide a csavargók, lumpen elemek”, jelen van a paternalista szemlélet a „biztosítjuk, felkaroljuk, támogatjuk, tudjuk mi azt” gondolatkör mentén.

DE!

A tanyák története az elmúlt két és fél évszázadban azt mutatta meg, azt mutatta be, hogy az ott élőkéről, az ott élők bevonása nélkül nem lehet, nem szabad dönteni, gondolkodni, beszélgetni. Még akkor sem, ha kétségtelenül alig, vagy esetenként egyáltalán nem képesek felismerni sem, főként megfogalmazni saját érdekeiket, hát még az annak képviselőjére alkalmas – civil, politikai, érdekvédelmi – formációkat létrehozni, működtetni.

Felhasznált irodalom

1. A dél-alföldi régió vidékfejlesztési stratégiái - A dél-alföldi régió 14 LEADER Helyi Akciócsoportjának vidékfejlesztési stratégiái .ppt formátumban. - <http://umvp.eu/?q=a-del-alfoldi-regio-videkfejlesztési-strategiai#attachments>
2. A homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái (tanulmányok) – Tanyakutatás 2005 (Kutatási jelentések 3. füzet) – Rövid: RKK ATI 3.
3. A homokhátsági tanyák jellemzői az adatlapok alapján Tanyakutatás 2005-2006 (Kutatási jelentések 8. füzet) - MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét - Rövid: RKK ATI 8.
4. B/38. számú, JELENTÉS a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről szóló 49/2009. (V. 27.) OGY határozatban foglaltak 2011. és 2012. évi végrehajtásáról” - elérhető: <http://www.parlament.hu/irom40/00038/00038.pdf> rövid: /B38/
5. Becsei József: A tanyarendszer jövőbeni alakulására ható tényezők - in. Magyar Tudomány 2002. szeptember - Rövid: Becsei 2002.
6. Bibó István: A tanyakérdés vitájának újjáéledése és erdei ferenc tanyakoncepciója 1973 (Bibó István válogatott tanulmányok IV. kötet) <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/432.html> - Rövid: Bibó 1973.
7. Dr. Csatári Bálint és Kiss Attila (Szerk.): Tanyai kaleidoszkóp - A 2002–2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei – MTA RKK Kecskemét, 2004. – Rövid: Csatári-Kiss 2004
8. Erdei Ferenc: Magyar tanyák – Akadémia K. Budapest 1976 - Rövid: Erdei 1976.
9. Hornyák Sándor és Korom Annamária: A tanyavilág fenntartható fejlesztésének keretei Szentes példáján (in. VI. Magyar Földrajzi Konferencia tanulmánykötete Szerkesztette: Nyári Diána – Szeged 2012. 406-416. oldal)
10. Fejlesztési projektek - A vizsgált időszakban futó vidékfejlesztési projektek a térség vonatkozásában:
11. (Budapest, 2009 November 26) <http://umvp.eu/?q=a-del-alfoldi-regio-videkfejlesztési-strategiai#attachments> :

- i. Kiskunok Vidéke, a tanyás térség jövője - Helyi Vidékfejlesztési Stratégia – Kiskunok Vidékéért Egyesület
 - ii. A térség fenntartható fejlődésének biztosítása, a lakosság életminőségének javítása - Helyi Vidékfejlesztési Stratégia – Homokhátság VE
12. Jogszabályok:
- a. 49/2009. (V. 27.) OGY határozat „a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről”
 - b. 97/2005. (XII. 25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról. Az Országgyűlés a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. Tv. Alapján
 - c. Tanyafejlesztési Program előirányzat keretében nyújtott támogatás igénybevételeinek feltételeiről szóló 81/2011. (VIII. 11.) VM rendelet
 - d. A Tanyafejlesztési Program a Nemzeti Vidékstratégia végrehajtásával összefüggő feladatokról szóló 1074/2012. (III. 28.) Korm. határozattal [a továbbiakban: 1074/2012. (III. 28.) Korm. határozat] elfogadott Nemzeti Vidékstratégia kiemelt térségi komplex vidékfejlesztési nemzeti programja
 - e. 35/2015. (VI. 30.) FM rendelet - a „Tanyafejlesztési Program előirányzat keretében nyújtott támogatás 2015. évi igénybevételeinek feltételeiről”
 - f. „20/2017. (IV. 26.) FM rendelet a Tanyafejlesztési Program előirányzat keretében nyújtott támogatás 2017. évi igénybevételeinek feltételeiről”
 - g. 188/1999. (XII. 16.) Kormányrendelet a falugondnoki szolgálat működésének engedélyezéséről, továbbá a szociális vállalkozás engedélyezéséről
 - h. 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról - Rövidítés: SZT
13. Kiskunhalas város polgármesterének előterjesztése a képviselő-testület 2012. április 25-i ülésére: Beszámoló a Rendészeti Csoport (Városi Rendészet) 2011-ben végzett tevékenységéről – Rövidítés: Mezőőrjel.2012.
14. Lennert József –Kovács András Donát – Farkas Jenő Zsolt – Bódi Ferenc: Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban – in. Esély 2014. 6. szám.
15. Magyar Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózat – Rövidítés: MNVH
<http://www.mnvh.eu/hirek/114/20090407/europai-konferencia-vidékfejlesztésrol>
16. Mi lesz a tanyákkal? – Hazafias Népfront Országos Tanácsa 1973.
17. Népszámlálás 2011-20. Külterületen élők társadalmi, gazdasági jellemzői – KSH. 2016. július – 60 oldal - Rövidítés: KSH 2016.
18. Összefoglaló az MTA RKK ATI és a VÁTI Kht. Által „Átfogó fejlesztési program a tanyás térségek helyzetének a javítására, különös tekintettel a tanyavillamosítási feladatokra” címmel végzett munkáról - VÁTI Magyar Re-

- gionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság és az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet - Budapest - Kecskemét, 2005. augusztus - Rövid: ÖSSZEFG 2005.
19. Rácz István: A tanyarendszer kialakulása (in: Pölöskei Ferenc – Szabad György: A magyar tanyarendszer múltja – Akadémiai kiadó, Budapest 1980. 97-149. oldal)
 20. Romány Pál: Az agrárpolitika és a tanyák a mai Magyarországon – in. Magyar Tudomány 2000. év április – Rövid: ROMÁNY2000
 21. Tanyák fejlesztése - Faggyas Szabolcs, természet és környezetvédelmi ügyintéző jelentése 2005. november 9. – kézirat: Kiskunhalas, Polgármesteri Hivatal, Városfejlesztési osztály - Rövid: Faggyas 2005
 22. Tanyakutatás 2005 - 2006 (Kutatási jelentések 1-11. füzet) - MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét
<http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatasi/> - Rövid: RKK ATI
 23. Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013 – Rövid: ÚMVP
<http://umvp.eu/?q=category/23&page=4>

Jegyzetek:

¹ „Tetten érhető” a jelenlegi szabályozási koncepcióban is, nevezetesen a 35/2015. (VI. 30.) FM rendelet

a „Tanyafejlesztési Program előirányzat keretében nyújtott támogatás 2015. évi igénybevételének feltételeiről” – c. jogszabályban

² Ebből a szempontból megfelelő kiindulóalapot jelentett, jelenthet a B/38. számú „JELENTÉS a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről szóló 49/2009. (V. 27.) OGY határozatban foglaltak 2011. és 2012. évi végrehajtásáról” – amely anyag, a hivatkozott intézkedésekkel egyetemben szintén a 2005-ös átfogó - Homokhátsági vizsgálatra hivatkozik, illetve annak egy adott részegységét megismétlő, kibővítő eredményeit vette alapul. – elérhető: <http://www.parlament.hu/irom40/00038/00038.pdf>

³ Népszámlálás 2011-20. Külterületen élők társadalmi, gazdasági jellemzői – KSH.2016. július

⁴ A 2001-es népszámlálást követően országosan is emelkedett a külterületi (természetesen ez a KSH fogalomhasználatában nem „csak” a tanyát jelent!) lakosság száma. 2011-ben az ország területén 306 ezer fő él külterületen, ez 2,3 %-kal több, mint 10 évvel korábban. (KSH 2016. 8.p.)

⁵ „Szociális kiköltözők” - A szakirodalom egy része, köztük Lennert József–Kovács András Donát – Farkas Jenő Zsolt – Bódi Ferenc: Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban – in. Esély 2014. 6. szám. 15.p. is ezt a fogalmat használja.

⁶ Megjegyzés: a Tanyakutatás 2005-2006. (MTA RKK ATI) a „szociális kiköltözők” kifejezést használja. A „kiköltözés” az számomra valamiféle feltételezett döntési, válsztási lehetőséget sugall, a „menekülés” inkább a kényszer elemet hangsúlyozza, véleményem szerint ez erősebben van jelen, így én inkább a „szociális menekülők” meghatározást használom.

⁷ A Duna–Tisza közti homokhátság kiterjedése megközelítőleg 10 000 négyzetkilométer. Nagyrészt a Duna–Tisza köze síkvidéki kistájakat fedi le, de velük nem teljesen azonos. Gyakran említik a Duna–Tisza köze vagy a Kiskunság részeként, azonban mivel Magyarország természeti tájainak rendszertani felosztásában e módon nem szerepel, a homokhátság nem illeszthető egyik klasszikus tájbeosztási kategóriába sem. A térség közigazgatásilag sem határolható le egyértelműen, hiszen bár jó része Bács-Kiskun megyében található, lényeges részei nyúlnak át Pest és Csongrád megyébe is. (forrás: wikipedia)

⁸ Az itteni és a következő kronológiai hivatkozások: Mester Sándor: Kiskunhalas város helytörténeti kronológiája a kezdetektől - 1800-ig (Kézirat, Martonosi Pál Városi Könyvtár, Kiskunhalas – megjelenés alatt)

⁹ Tanya szavunk eredeti „halászó hely”, majd „halászkunyhó” jelentése változott meg úgy, hogy a 18. század első felében és közepén sok alföldi településen a gulyások, csikósok szállását jelölte, később használták paraszti gazdasági telephely értelmében. Kovács György földmérő 1761-ben készült határtérképe és Balla Antal 1772. évi színes másolata alapján a hely pontosíthatóvá vált később.

¹⁰ A 2.1. fejezetben lévő XVIII-XIX századi hivatkozások „Kiskunhalas helytörténeti kronológiája” kézirat alapján.

¹¹ Magyar Néprajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-399.html>

¹² Elfogadva az RKK ATI8. jelentésben használt terminus technicust a A homokhátsági tanyák jellemzői az adatlapok alapján 63-65- oldal Megj: A VI. tanyahasználati szakaszt, a tartalmi jellemzők alapján, Petrás Imre funkcionális besorolása felhasználásával alakítottam ki.

¹³ Forrás: Faggyas Szabolcs, természet és környezetvédelmi ügyintéző jelentése 2005. november 9. – kézirat: Kiskunhalas, Polgármesteri Hivatal, Városfejlesztési osztály

¹⁴ Tanyakutatás 2005 - 2006 (Kutatási jelentések 1-11. füzet) - MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét <http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatás/>

¹⁵ A most következő statisztikai adatok az RKK ATI3 és az RKK ATI8 alapján készültek,

¹⁶ A KSH természetesen a saját fogalomhasználatában „azt a területet tekinti külterületi népességrésznek, ahol legalább egy személyt összeírtak, vagy ahol legalább együ res (nem lakott), de egyébként használható lakás van. a külterületi lakothelyek különböző csoportjaiba soroljuk. lehet például órház, egymagában álló tanya, vagy csoportos tanyák, üzemi lakótelep, faluszerű utcás település stb.” /KSH 2016. 3.p./

¹⁷ <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/432.html> (3-127.)

¹⁸ *dűlőút, dűllőút. dűllő* - a határbeli szántóföldek megközelítését szolgáló helyi jelentőségű szekérút. Tanyás területeken nagy szerepe van a tanyák megközelítésében is. Általában szántóföldi táblákat („dűlőket”), határrészeket választ el egymástól. Legtöbbször országútból vagy két falut összekötő jelentősebb útból ágazik ki. Rendezetlen határrészekeken és változó térszintű területeken a dűlőutak sokszor kanyargósak, természeti környezethez igazodó irányúak, tagosított hatásokban vagy parcellázással kiosztott tanyás pusztákon

azonban legtöbbször párhuzamosak, szabályos elrendeződésűek és azonos méretű „dülő-hosszak” után következnek Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982 <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/index.htm>

¹⁹ Életrajzi adatai: <http://www.halaszgaleria.hu/index.php?ugrik=lakatos-vince> Lakatos Vince (1907. jan. 21. –1978. febr. 20.): filmrendező, író, érdemes művész) Szegeden jogot végzett (1931). 1933-tól 1944-ig újságíróként dolgozott, 1941–1943 között a Nemzeti Újság, 1943-tól az Esti Újság és a Függetlenség munkatársa volt. Írt novellákat, regényeket. A II. világháború után kezdett filmezni, először a Földművelésügyi Min. számára, 1946-tól kezdve a Híradó és Dokumentumfilmgyár, majd az ebből alakult Budapesti Filmstúdió, mai nevén Népszerű Tudományos és Oktatóstúdió rendezőjeként. Filmjei főként az alföldi tájat és népet mutatták be. Több mint 200 rövidfilmet forgatott, amely nagy szakmai és közönségsikert ért el. Okos szerkezetek c. filmjét a Tamperei Filmfesztiválon nagydíjjal jutalmazták.

²⁰ B.A. 65 éves férfi, felesége 61.

²¹ RKK ATI terminusa szerinti fogalom, csakúgy, mint a „leromló állapotú tanyák”

²² Hasonló megállapításokat és ebből következő javaslatokat fogalmaz meg Hornyák Sándor és Korom Annamária (VI. Magyar Földrajzi Konferencia tanulmánykötete 414-415. oldal)

²³ Időközben, 2016-ban Kiskunhalason is létrejött előbb egy majd még egy tanyagondnoki szolgálat, ezzel a meglévő négy tanyakörzet 50 %-a „lefedésre került”, hatását még nem elemeztük.

²⁴ 2011. évi Tanyafejlesztési Program keretében elkészített és benyújtott kistérségi tanyás települések felméréseinek, fejlesztési programjainak összefoglalója alapján /B38/ Kiskunhalas az első körből kimaradt. A jelenleg hatályos kiírás „20/2017. (IV. 26.) FM rendelet a Tanyafejlesztési Program előirányzat keretében nyújtott támogatás 2017. évi igénybevételének feltételeiről” – 2017. május 20-án nyílt meg.

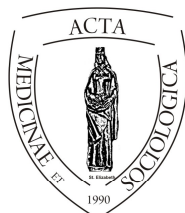
Mester Sándor

1981-ben szerzett diplomát a KLTE történelem – népművelés szakán, majd 1990.-ben az ELTE-n szociológus, 2013.-ban a Wesley János Főiskolán általános szociális munkás diplomát szerzett.

Volt népművelő, pedagógus, dolgozott a közigazgatásban, jelenleg esztendőzser a Halasi Többcélú Kistérségi Társulás Család és Gyermekejélési Központjában, Kiskunhalason.

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSoc
VOLUME 8.
2017

Well-being and work engagement: teachers' professional advancement and how to manage it over time

Renata Socha, Marzanna Farnicka, Inetta Nowosad

Wydział Pedagogiki, Psychologii i Socjologii, Uniwersytet Zielonogórski

Abstract. The topic of the manuscripts focused on wellbeing connected with work area. Authors discusses the process of work and commitment as categories, which may be used in personal growth of teachers management. Paper theoretically is based on organizational positive psychology and raises a subject of well-being in the hedonistic and eudaimonistic subject of matter and professional commitment category (at organization and work) as a source of life satisfaction.

In order to examine relationships between the wellbeing, the commitment to work or the organization and the professional development the study was conducted. The study group consist of 129 teachers , and following tools were used: An UWES Questionnaire was used for examinations (Utrecht Work Engagement Scale, Schaufelie and Bakker, 2010), Questionnaire of the Welfare in the work situation (KDSP) and Affective Continuance, and Normative Commitment Scales (Bańka, Bazińska, Wołowska, 2002).

Results showed a positive connection between the welfare at work and with engagement at work and the organization and it is not linked with the duration of the professional career. Moreover research showed positive connection between the commitment to work and the commitment to the organization and it is not linked with the length of the work at the given institution. Results of research can be used in planning education operations for the forming developmental worldwide society.

Key words: well-being, satisfaction, commitment at work, commitment at organization

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/7

Introduction

The article is concerns on the relation between well-being at work, work engagement and affective commitment and their relation between the length of career in the group of teachers. This group was chosen because it is very important group in society. They are responded not only for the level of education the future generation, but they have a big impact on their identity and emotional development. So the optimisation of their professional life is the important aim in every societies. The results of the study confirm the positive role of organizational factors like work climate on the level of wellbeing and engagement of the teachers.

Defining and re-defining well-being

A rather ambiguous construct, well-being has been variously defined as life satisfaction, affective experience, good relationships, and feelings of meaning (Linley and Joseph, 2007). According to Seligman, as many as five measures need to be taken into account to define this unique mental state of an individual. They are positive emotion, engagement, meaning and purpose, positive relationships, and accomplishment (Seligman, 2011). None of these elements alone defines well-being, but each significantly contributes to it. This kind of operationalisation fails to describe the concept exhaustively because – due to certain philosophical differences on how meaning and purpose or happiness should be understood (Szymańska, 1997, Shusterman, 2005) – two separate lines of research have emerged: hedonic and eudaimonic.

Two theoretical frameworks exist into which most hedonic concepts of happiness can be fitted. The two perspectives are called ‘bottom-up’ and ‘top-down’ (Czapiński, 2012). The assumption in the bottom-up model is that the better our situation is objectively (for example, the better off we are financially or the better relationships we have with other people), the more satisfied and happier we are. In the top-down perspective, the reverse is true: the happier we are, the more rose-coloured the view we take of our situation (financial, social, etc.). It is therefore an overall satisfaction with life or a sense of happiness which determine how much satisfaction we get from specific experiences and situations. In this line of research, the focus is on how to measure well-being (and, more generally, pleasure). The question is whether we should treat pleasure quantitatively (what

matters here is how many happy events there are in life) or qualitatively (what matters are the kinds and categories of experiences). Both research traditions are present in the current studies of well-being, the quantitative approach to pleasure putting researchers closer to the eudaimonic view of happiness (Bujacz and Hornowska, 2012).

The previous research showed that wellbeing is an important construct in human development and activity. The literature mentions three major eudaimonic theories of happiness (Bujacz, Hornowska, 2012). They are: Martin Seligman's theory of authentic happiness (2005). Research into well-being must make it clear how the concept is understood and approached. When operationalising the phenomenon, it is important to indicate the origin of the terms used. Hedonism and eudaimonism are two immensely significant perspectives in positive psychology, and well-being will be defined differently depending on which of them is adopted.

In the eudaimonic tradition of well-being studies, well-being is not a simple attainment of pleasure but a reward one gets for giving due meaning and purpose to one's life, for having lived a good life (Urry et al., 2004). The hedonic perspective pegs well-being as a positive psychological state, described in terms of satisfaction with life and positive and negative feelings, and attainable when a person is highly satisfied with his or her life and has a high level of positive affect and a low level of negative affect (Carr, 2004). This line of research includes the work of Cierpialkowska and Sęk (2002), Cieślińska (2013)

Satisfaction with work as an expression of hedonic well-being. Job satisfaction is usually understood in terms of a person's positive attitudes and feelings towards his or her working environment and professional duties (Staples, Higgins, 1998). Job satisfaction depends on the balance between what one invests in the job (such as time or engagement) and what one receives in return (promotion, pay, development opportunities, relationships with colleagues). Dissatisfaction is implied when an employee's substantial job investment brings little in return (Schulz, Schulz, 2002). Satisfaction also depends on the extent to which a job satisfies one's needs (Czajka, Szumski, 1987) and is in line with one's expectations.

Job satisfaction as an expression of hedonic well-being places importance on workplace experiences and their interpretation. Managers should be able to plan and arrange events and employees' experiences and through that somewhat influence the perceived job satisfaction. As such, well-being can stem from certain positive organizational engineering (Lindley, Alex, 2007; Lerner, 2010).

Traditionally, the factors affecting job satisfaction are divided into four areas: (1) Economic (pay; financial rewards; insurance); (2) Working environment (physical safety; noise; temperature; lighting; workstation set-up; car; phone); (3)

Interpersonal relationships (quality of relationships with supervisors and other employees; work atmosphere – competition vs. cooperation; management culture); and (4) Tasks and activities (responsibility; independence; attractiveness; monotony, Bajcar, Borkowska, Czerw, Gąsiorowska, 2011). The positive psychology view of management emphasises the importance of internal factors which affect an employee's job satisfaction, such as personality traits, which bring about job satisfaction, or the employee's unique emotional make-up. Usually, four groups of internal factors are mentioned, namely: (1) Professed values (independence; prosocial behaviour; self-fulfilment; responsibility; recognition; fair treatment in work; honesty; safety at work; drive for prosperity); (2) Information processing (synthetic thinking; analytical thinking; creativity; tendency to plan ahead; cognitive styles); (3) Emotional make-up (optimism, emotional intelligence; dominant emotions – positive or negative; emotional self-control; concerns and anxieties); and (4) Unique predispositions (temperamental traits; talents; personality traits such as sociability; professional interests). Howard (2008) described those traits as the "employee's psychological capital" which has a positive impact on his or her experiences and attitudes. The components of this capital are: resilience, optimism, hope, and self-efficacy. These traits protect against setbacks and facilitate one's ability to function more fully; they may also help offset shortages in work resources and influence one's sense of satisfaction. In this view, satisfied employees are more creative in their thinking and their decisions are more accurate and faster. Also, those satisfied with their jobs build stronger interpersonal contacts with their colleagues, cooperate better and find it easier to resolve conflicts more effectively (Czerw, 2014). Better work performance is not the only outcome of job satisfaction: people with a high level of job satisfaction have low absenteeism rates, are loyal, tend to stay in their job and, importantly, show strong engagement/commitment levels (Juchnowicz, 2013). High job satisfaction is also seen as a buffer against job burnout (Howard, 2008; Sęk, 2000; Staples, Higgins, 1998).

Work and organisational engagement as a sign of well-being. Work and organisational engagement are areas of positive organisational psychology which focuses on the improvement of life quality through the benefits of work (Szabowska-Walaszczyk, Zawadzka, Wojtaś, 2011). Both concepts are concerned with an individual's potential and opportunities for its development. Before the two processes are examined and differentiated, we will first look at what "engagement" means.

As a conceptual construct of positive psychology, engagement directs the researcher's attention to the notions of growth and development at work. Enjoyment of what one does can bring tangible benefits both to the individual concerned and the organisation as a whole. It may bring about employees'

creativity, initiative and willingness to improve (Zawadzka, 2010; in: Szabowska, Walaszczyk, 2010). Employees' engagement is of great benefit to each and every organisation, obviating the need for financial incentive and tending to reduce employee turnover. From this perspective, engagement is seen as general well-being or flow (Csikszentmihalyi 1990; in: Szabowska, Walaszczyk, 2010).

Engagement is present and can be analysed in a variety of contexts. Seen from the supra-individual perspective, it forms part of the employee-organisation relationship and can be split into work engagement and organisational engagement. The second perspective involves a situational context; here, engagement is examined in terms of situational and personal variables. The third context addresses the dynamic aspect of engagement. Seen from this point of view, engagement is either a state or a set of behaviours. These different contexts facilitate a distinction between work engagement and organisational engagement. In this respect, the breakthrough came with Kanungo's theory (Szabowska – Walaszczyk, 2010). The theory describes job engagement as a state that accompanies work and sees organisational engagement as one's identification with an organisation and its values, and a belief that individuals can develop and be successful when the organisation is successful. Schaufeli and his associates (2002) studied the links between organisational commitment and both work and role engagement which showed that, albeit similar, these concepts are not identical (Szabowska – Walaszczyk 2010).

Work engagement. Work engagement reflects a person's individualistic and autonomous need for self-fulfilment, generativity or self-determination (Schaufeli & Bakker, 2010) Research has proved that work engagement and job satisfaction are related to the employee's individual traits and situational factors relating to workplace characteristics. Among the essential individual traits identified by scholars are so-called personal resources, including positive attitude, emotional maturity, plasticity and flexibility, adaptability, passion, results-orientation, internal locus of control, low neuroticism, high extraversion, tendency to compromise, openness, diligence, self-esteem, optimism, and self-efficacy. Work-related factors, on the other hand, can be divided into two groups: one including employment and working conditions (organisational support; supervisor's role; plans and opportunities for development; recognition of attainment), the other comprised of social factors (fairness, satisfaction, interpersonal relationships).

Organisational engagement. Organisational engagement is captured by Meyer and Allen's three-component model of engagement, also known as organisational commitment (Bańka, 2000). The three components are affective commitment (emotional attachment to and identification with the organization); normative

commitment (feelings of obligation to stay with the organisation); and continuance commitment (awareness of losses that might occur when leaving the organisation). Each dimension entails specific consequences and has its own determining factors.

Based on the model, the individual types of commitment have both different determining factors and different consequences. Even though the various types of commitment should correlate negatively with a decision to leave the organisation, the authors of the model (Mayer, Allen) believe they can affect the employees' workplace behaviour and performance in various ways. Affective and normative commitment may positively predict work performance and "citizenship behaviour" within the organisation. Continuance commitment, on the other hand, will be negatively correlated with the two variables or there will be no linkage to them at all, potentially indicating that working for the organisation brings no job satisfaction. As such, not every form of organisational commitment is desirable. While employees with normative and affective commitment are better at work, enjoy more recognition and are better performers, those with continuance commitment fail to foster positive relationships with other colleagues, are worse performers and are more often dysfunctional in their activities (Bańka, Bazińska, Wołowska, 2002).

Research issue and research questions

Job satisfaction is an extremely important element of organisational impacts as it may serve as a measure of work performance and a predictor of work purpose. An organisation (a business) may seek to develop job satisfaction by delivering a richer work experience, providing accurate and constructive feedback, making sure its incentive scheme is fair, helping employees develop their skills and competences or, finally, giving them more job-related responsibilities. A lot of educational theorists claim that a degree of career advancement or length of service are of no relevance to assessing the quality of teachers' work (see Cibor, 2004; Sęk, 2000); as a matter of fact, these two factors may even pose a risk to teachers' development (Kyriacou, 2001; Davidson, McEwen, 2012). The previous research shows that teachers tend to become less creative once they have progressed to the ultimate stage in their career development¹(Boguszewski, 2013).

¹ Under the Polish system of education, subsequent stages in career advancement are related to the length of service and teacher's achievements. A teacher cannot progress to the next stage before completing a pre-determined period of service. To become a "diploma teacher", which is the ultimate stage in career advancement (reflected in

The main focus of our research was to answer the following question: Is there any relationship between well-being, work and organisational engagement and the length of one's career? The base for this were the previous research lead by Czerw (2016) and Borkowska, & Czerw (2017). To be able to get an answer to this question, we have formulated the following research hypotheses:

H.1. The higher the result on all dimensions of well-being at work, the greater the work engagement and affective commitment to the organisation.

H.2. The higher the result on all dimensions of well-being at work, the lower the extent of the normative and continuance commitment to the organisation.

H.3. The higher the work engagement, the greater the affective commitment to the organisation and the lower the normative and continuance commitment to the organisation.

H.4. The length of service and the career advancement stage are positively correlated to well-being and engagement/commitment in all dimensions.

Research procedure and research tools

The following tools were used:

UWES. Work engagement was assessed using Schaufeli and Bakker's UWES questionnaire (Utrecht Work Engagement Scale, 2010). Work engagement is defined as a state of mind characterised by vigour, dedication and absorption. Our research used the Polish version of the tool (Szabowska, Walaszczyk, 2010). UWES defines work engagement as a positive and stable state which affects organisational performance. "*Schaufeli's engagement model has relied on empirical analysis to come up with three different factors: vigour, dedication and absorption. Vigour is described as high levels of energy, resilience, willingness to invest effort in one's work, and persistence. Dedication is characterised as being involved in one's work and experiencing a sense of significance, enthusiasm, pride, inspiration, and willingness to take up challenges. Absorption is defined as being concentrated and cognitively engrossed in one's tasks such that time passes quickly and one has difficulties with detaching oneself from work.*" (Szabowska, Walaszczyk, 2010, pp. 58-59). The original questionnaire includes three scales which correspond to absorption (6 items), vigour (6 items), and dedication (5 items). Respondents provide answers using a seven-point frequency scale from "Never" to "Always" (meaning "every day"). The Polish version of the

teachers' pay scales), one must have worked for ten years. After 20 years of work, including ten years as a diploma teacher, one may seek a honorary title of education professor which is conferred by the Minister of National Education.

questionnaire is based on a translation provided by Schaufeli and Bakker and includes 17 items which correspond to the description above. The UWES-PL questionnaire “*has psychometric characteristics similar to those of the original*” (Szabowska – Walaszczyk, 2010, p. 65).

The Affective Continuance, and Normative Commitment Scales (Mayer & Allen) were developed based on the three-component model of organisational commitment. The Polish version of the tool was used (Bańka, Bazińska, Wołowska, 2002). The questionnaire uses constituent subscales to measure the three components of commitment (normative, affective, continuance). The statements are about employee’s feelings and beliefs and describe their relationship to the organisation. The Affective Commitment Scale items relate to the employee’s emotional commitment and include statements such as “*I can say I feel like a 'part of the family' at my organisation.*” The Continuance Commitment Scale items reflect what employees perceive as the costs of leaving the organisation and having no alternative job opportunities, and include statements such as “*I feel that I’d have very few available work alternatives if left this organisation.*” The Normative Commitment Scale items reflect the moral obligation of staying with the organisation, such as “*Even if I got something better, I would not feel it was right to leave my organization now.*” In its basic version, the questionnaire includes 24 items, 8 for each subscale. The questionnaire was used as a survey tool among employees in a variety of organisations. It has a seven-point scale where 1 means “*I completely disagree*”, and 7 means “*I completely agree*”. The respondents address each statement in the above-referenced scales.

The Polish version of the Affective Continuance, and Normative Commitment Scales includes 18 items, 6 for each subscale (Normative Commitment, Affective Commitment, and Continuance Commitment). For a variety of reasons, the other items were dropped.

Well-Being at Work Questionnaire (*KDSP*) (Czerw, 2014)

The Well-Being at Work Questionnaire (*KDSP*) is used for the subjective assessment of one’s own work and its place. The questionnaire includes 43 items across 4 categories: (1) Positive organisation (12 items); (2) Work fit and development (10 items); (3) Positive relationships with colleagues (13 items); and Contribution to the organisation (8 items).

Scale: Positive organisation relates to the feelings of accepting the organisational set-up. Seeing the organisation’s strengths/advantages as prevalent. An overall

sense of agreeing to how the organisation operates. A feeling that the organisation and its employees are capable of working towards the common good. The organisation is seen as an employee-friendly business. The opposite end of the scale reflects the perception of the organisation as a flawed workplace, one that is barely acceptable. The organisation's values are not accepted and there is a widespread distrust of the organisation and supervisors.

Scale: The work fit and development category measures the level of satisfaction with one's work role and how one's development in that role is perceived. A feeling that what one does is appropriate to their abilities/predispositions; a feeling that one is at the right place and does the right job / holds the right position. This sense is derived from the perception that the job corresponds to one's current needs, professed values, and abilities. This is also about the feeling that one's job is conducive to the development of new competences or a marked improvement of those one already has. The negative end of the scale involves a feeling that what one does is at odds with one's abilities; that one's role is a bad fit; that one's resources are not utilised; or that the job done exceeds one's abilities. Boredom and lack of interest in the job/tasks.

Scale: The category of positive interpersonal relationships facilitates assessment of how one perceives his or her workplace ties with other people; a feeling of having good, friendly and open relationships with colleagues at the same organisational level; a feeling that one can trust and rely on other employees in the workplace; certainty that one will get help from colleagues when such help is needed. The negative end of the scale involves a feeling that one is unable to form good and friendly relationships with colleagues; a sense of being under threat from others, of hostile competition; a feeling of being ignored and rejected by others within the organisation.

Scale: Contribution to the organisation reflects the assessment of one's value within the organisation. The scale captures the employee's sense of being an important part of the organisation, of being someone with high and important abilities. The category reflects the feeling of whether, and to what extent, what the employee does for the organisation is valued by the organisation and contributes to the common good of both the organisation and its employees. Contribution to the organisation involves the notions of the efficacy of what one does for the organisation and of being responsible for its fortunes. The negative end of the scale involves a feeling of having no influence on what happens to the organisation, and of one's job being detached from the organisation's fortunes; a sense of not being appreciated by other employees, and the organisation as a whole, for one's efforts and work performance.

The statements are assessed on the seven-point scale, where 1 is "I completely disagree" and 7 "I completely agree".

Controlled socio-demographic factors: sex; age; career advancement stage; length of service at current workplace; overall length of service.

Description of the sample

Our survey was conducted on a population of 129 teachers (107 women and 22 men) aged 26-56 ($M = 41.2$; $SD = 8.38$), including 47 primary school teachers, 50 special education centre teachers, and 33 upper-secondary school teachers. The study group consisted from all teachers from choose 3 schools in one of Polish region in Lubuskie voivodship. It means that they had the same background and organisational supplies because they had the same structure and the same organisation who lead the educational department. The differences in organisation could depend only on the headmaster and the teachers. All respondents agreed to take part in our survey. Questionnaires were distributed at the meetings of the School Educational Development Organiser with the Teachers' Board over January and February 2015. The respondents were given time to complete questionnaires anonymously and return them to a pre-agreed place. All respondents returned their questionnaires. One person did not complete the UWES questionnaire and was excluded from further analysis. Ultimately, we included the results from 128 respondents. All teachers (100%) held master's degrees and their length of service with their current institution ranged from one year to 34 years ($M = 14$; $SD = 8,5$).

The descriptive statistics for each questionnaire in study group were provided in Table 1. Except for one scale (the CS questionnaire's continuance scale), distributions for all measured factors are significantly left-skewed. Therefore, for our research hypothesis testing purposes, we have conducted non-parametric analysis of quantitative data using Spearman's r_s Coefficient.

Results of study

The first research hypothesis: Relationship between work engagement and well-being at work. The table 2 shows the results of the analysis we conducted to test the H.1 hypothesis. Both the overall UWES questionnaire result and its individual dimensions are significantly correlated with the dimensions of the KDSP questionnaire. All relationships are positive and can be referred to as moderately strong. It can therefore be concluded that **the higher the result** on all dimensions of well-being at work, **the greater the work engagement**.

	Min.	Max	M	SD	Skewness		Kurtosis		K-S	p
					Coef.	SE	Coef.	SE		
KDSP										
questionnaire										
Sum total	113	301	256.3	37.54	-1.19	0.21	1.52	0.43	0.12	0.001
Positive organisation	23	84	68.14	14.28	-0.97	0.21	0.25	0.43	0.14	0.001
Work fit and development	25	70	62.03	9.15	-1.75	0.21	3.18	0.43	0.19	0.001
Positive relationships	36	91	77.42	11.22	-1.04	0.21	1.03	0.43	0.14	0.001
Contribution to organisation	20	56	48.70	6.54	-1.32	0.21	2.72	0.43	0.13	0.001
CS										
questionnaire										
Affective scale	7	42	31.73	8.45	-0.67	0.21	-0.28	0.43	0.11	0.001
Continuance scale	11	42	31.03	7.44	-0.39	0.21	-0.54	0.43	0.08	0.061
Normative scale	6	42	29.15	9.87	-0.56	0.21	-0.53	0.43	0.10	0.005
UWES										
questionnaire										
Sum total	14	102	81.94	14.38	-1.31	0.21	3.36	0.43	0.10	0.002
Vigour	10	36	28.46	5.12	-0.76	0.21	0.56	0.43	0.14	0.001
Dedication	2	30	24.99	4.79	-1.61	0.21	4.24	0.43	0.15	0.001
Absorption	2	36	28.49	5.38	-1.53	0.21	4.68	0.43	0.12	0.001

N = 128

Table 1. Descriptive statistics and Kolmogorov–Smirnov test results for KDSP, CS and UWES scales.

	Positive organisation	Work fit & development	Positive relationships	Contribution to the organisation
Engagement as a state	0.59**	0.70**	0.56**	0.61**
Vigour	0.56**	0.64**	0.52**	0.55**
Dedication	0.64**	0.76**	0.59**	0.61**
Absorption	0.50**	0.59**	0.49**	0.56**

** Correlation is significant at 0.01 (two-sided).

Table 2. Correlation matrix for the UWES (Work and Well-Being; line items) subscales and the KDSP (Well-Being at Work; columns) subscales.

The second hypothesis: Relationship between organisational commitment and well-being at work

Based on the analyses we have conducted to test the relationship between organisational commitment and well-being at work, it can be concluded that there are moderately strong relationships between all well-being dimensions and affective organisational commitment. However, we have not confirmed the assumption of a negative relationship between well-being and normative and continuance commitment to the organisation. Our results indicate a positive relationship between tested variables (Table 3).

	Positive organisation	Work fit & development	Positive relationships	Contribution to the organisation
Affective scale	0.82**	0.77**	0.80**	0.57**
Continuance scale	0.52**	0.44**	0.57**	0.32**
Normative scale	0.74**	0.63**	0.71**	0.49**

** Correlation is significant at 0.01 (two-sided).

Table 3. Correlation matrix for the CS (Organisational commitment; line items) scales and the KDSP (Well-Being at Work; columns) scales.

The hypothesis third: Relationship between organisational commitment and work engagement

On analysis, we can conclude that affective organisational commitment is significantly and positively correlated with both the overall work engagement and each of its individual dimensions. These relationships are moderately strong. Similar results were obtained for the relationships between *normative* commitment and *continuance* commitment (Table 4).

	Engagement as a state	Vigour	Dedication	Absorption
Affective scale	0,60**	0,55**	0,66**	0,52**
Continuance scale	0,40**	0,33**	0,39**	0,40**
Normative scale	0,53**	0,47**	0,56**	0,50**

** Correlation is significant at 0.01 (two-sided).

Table 4. Correlation matrix for the CS (Organisational commitment; line items) scales and the UWES (Work and Well-being at Work; columns) scales.

The hypothesis fourth: Length of career vs. well-being, work engagement and organisational commitment

Based on our analysis of socio-demographic attributes of the teachers surveyed, these variables have very little impact on well-being, work engagement and organisational commitment. This is true both for the processes seen as a whole and for their sub-dimensions. The analysis has shown weak positive relationships between the length of service and continuance commitment ($r = .264^{**}$) and weak negative relationships between career advancement stage and well-being in terms of the positive interpersonal relationship dimension ($r = -.202^*$), affective commitment ($r = -.223^*$) and normative commitment ($r = -.201^*$, Spearman).

	Age	Education	Current length of service
Uw – VI	-0.006	-0.104	-0.085
Uw – DE	-0.022	-0.103	-0.147
Uw – AB	0.048	-0.047	-0.047
Uw – SUM	0.002	-0.093	-0.092
KDSP – SUM	0.014	-0.158	-0.123
KDSP – PO	-0.019	-0.153	-0.131
KDSP – WF&D	0.002	-0.155	-.184*
KDSP – PRWC	0.025	-.202*	-0.119
KDSP – CTO	0.008	-0.024	-0.06
CS – AS	0.047	-.223*	-0.066
CS – CS	.264**	-0.117	0.129
CS – NS	0.084	-.201*	-0.044

** Correlation is significant at 0.01 (two-sided); *. Correlation is significant at 0.05 (two-sided).

Table 5. Correlations between demographic variables and the results of questionnaires.

Discussion of results

The analyses we have conducted to answer the research questions and test our hypotheses show that the H.1 hypothesis (“The higher the result on all dimensions of well-being at work, the greater the work engagement and affective commitment to the organisation”) should be accepted, whereas the H.2 hypothesis (“The higher the result on all dimensions of well-being at work, the lower the extent of the normative and continuance commitment to the organisation”) should be rejected. The results show that both normative commitment and continuance commitment

may have a positive value and be related to fostering well-being in terms of organisational loyalty and respect for the organisational values and principles. They may also be related to the dimension of mastery and professionalism which are attained during one's service with the organisation. There is a clear correlation between normative commitment and businesses in which employees feel good, appreciate their comfortable working conditions and are convinced of their worth. Normative commitment may also stem from the fact that schools and other educational centres have money which they use for their teachers' professional development, thereby supporting them in their pursuit of new qualifications and skills. Not insignificantly, too, the educational market seems to be so inundated that the feeling of organisational continuance and loyalty is the consequence of a more generalised fear of joblessness.

The results we have obtained while testing the H.3 (*The higher the work engagement, the greater the affective commitment to the organisation and the lower the normative and continuance commitment to the organisation*) only confirm the first part of the claim. As was the case with a feeling of well-being, the linkages between work engagement and organisational commitment were found to be positive. Even though at variance with our adopted hypothesis and earlier research results, these findings testify to a positive subjective valuation of organisational continuance and to the importance of secondary work-related benefits of working in a given organisation.

Based on our results, an area that merits discussion is the relationship between the length of service and the sense of well-being and work and organisational commitment. In line with earlier research the H.4 (*The length of service and the career advancement stage are positively correlated to well-being and engagement/commitment in all dimensions*) should be rejected in whole. The relationships are weak and mostly negative. This could mean that, as postulated by some career advancement models, in a profession which involves stress and responsibility, such as the teaching profession, time is a risk factor, reducing the level of well-being and engagement (Howard & Johnson, 2004). Positive relationships between age and engagement may indicate the fear among older employees and their appreciation of continuance as a guarantor of their job security. The reduced work and organisation engagement reflects earlier research. Older employees do not have to engage and may adopt defensive or disengagement responses as some of the strategies of coping with routine or work load (Griffith, Steptoe, Cropley, 1999).

Summary

Studies of the employees' work engagement and organisational commitment and of the relationships between them are extremely important, and not just for the teachers who take part in them as respondents. Every working person is expected to be both professional and committed. Employees who are happy and satisfied find both their job and their organisation very important. The results of our research show that work engagement affects organisational commitment in as many as three dimensions, called affective commitment, normative commitment and continuance commitment. Both work and organisational engagement may be a source of a lot of tangible benefits (Kowalczyk, 2014). For this reason, consideration should be given to promoting employees' well-being and engagement in order to create the conditions for their development in the educational institutions of the 21st century. An organisation such as a school forms a unique environment, complete with its own atmosphere and specificity. This unique organisational culture (friendly and receptive or authoritarian and oppressive) may significantly affect job satisfaction, either increasing or lowering it. A person's individual predispositions and personality traits, and the consequent choice of profession, may determine the sense of satisfaction or a lack thereof, not just because one may have made a wrong choice of his or her job (and organisation), but also because each organisation – a school, a business or a factory – creates its own conditions for growth and development. Research is now being conducted into impacts and employee programmes which are designed to reduce the influence of age and experience factors. The proposed measures include behavioural and cognitive therapies, meditation or self-development (Flook, Goldberg, Pinger, Bonus, Davidson 2013; Urry, Nitschke, Dolski Jackson, Dalton, Mueller, et al., 2004).

References:

1. Bajcar, B., Borkowska, A., Czerw, A., Gąsiorowska, A. (2011). The satisfaction in work among professional careers of social missions jobs [Satysfakcja z pracy w zawodach z misją społeczną. Psychologiczne uwarunkowania]. Gdańsk: GWP.
2. Bańka, A. (2000). The psychology of organisation [Psychologia organizacji]. In: J. Strelau (Eds.). Psychologia. Podręcznik akademicki. T. 3. Gdańsk: GWP.
3. Bańka, A. (2005). The psychology of quality of life. [Psychologia jakości życia]. Poznań: SPiA.

4. Bańka, A., Bazińska, R., Wołowska, A. (2002). The Polish version of Meyer and Alen Scale. *Polska Wersja Meyera i Alen Skali Przywiązania do Organizacji*. *Czasopismo Psychologiczne*, T.8, Nr.1, s. 65 - 74.
5. Boguszewski, R. (2013). Engagement in work and its evaluations [Zaangażowanie z pracy i jej oceny]. Warszawa: www.cbos.pl
6. Borkowska, A., Czerw, A. (2017). Organizational roles and the work and organizational engagement. *Polish Psychological Bulletin*, 48(2), 188–197. <http://doi.org/10.1515/ppb-2017-0022>
7. Bujacz, A., Hornowska, E. (2012). Hedonizm i eudajmonizm w badaniach psychologii pozytywnej. *Psychologia jakości życia*. T.11, nr 1, s.103-121.
8. Carr, A., (2004). *The Positive Psychology*. Polish edition. *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu i ludzkich siłach*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
9. Cibor, R. (2004). The psychological cost of teachers work [Koszty psychologiczne pracy nauczyciela a procesy globalizacji], In: W. Kojs, Ł. Dawid (Eds.), *Nauczyciel w nowej rzeczywistości edukacyjnej* s.119-122. Cieszyn: Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie.
10. Cierpiałkowska, L., Sęk H., (2002). Orientation towards wellbeing or pain and the mental Health. [Orientacja na dobrostan i orientacja na cierpienie w rozwiązywaniu współczesnych problemów zdrowotnych]. In: *Kolokwia Psychologiczne: Psychologia w obliczu zachodzących przemian społeczno-kulturowych*, 10. 177-196.
11. Cieślińska, J. (2013). The wellbeing and optimism feelings among the headmasters of schools [Poczucie dobrostanu i optymizmu życiowego kadry kierowniczej placówek oświatowych]. *Studia Edukacyjne* nr 27, 2013, Poznań 2013, 95-112.
12. Czapiński, J. (Eds.). (2012). *The positive psychology* [Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach]. Warszawa: PWN
13. Czerw, A. (2014). Well-Being at Work – the Essence, Causes and Consequences of the Phenomenon. *International Journal of Contemporary Management*, 13(2), 97-110.
14. Czerw, A. (2016). Personal Resources and Job Burnout of High-Level Managers in International Organisations in Poland. *International Journal of Contemporary Management*, 15(1), 87–106. <http://doi.org/10.4467/24498939IJCM.16.005.4838>
15. Davidson, R.J., McEwen BS. (2012). Social influences on neuroplasticity: Stress and interventions to promote well-being. *Nature Neuroscience*. 2012;15:689–695.
16. Flook, L., Goldberg, S. B., Pinger, L., Bonus, K., Davidson, R. J. (2013). Mindfulness for teachers: A pilot study to assess effects on stress, burnout and teaching efficacy. *Mind, Brain and Education: The Official Journal of the*

- International Mind, Brain, and Education Society, 7(3), 10.1111/mbe.12026.
<http://doi.org/10.1111/mbe.12026>
17. Griffith, J., Steptoe, A., Cropley, M. (1999). An investigation of coping strategies associated with job stress in teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 69, 517-531.
 18. Howard F.(2008). Managing stress or enhancing wellbeing? Positive psychology's contributions to clinical supervision. *Aust. Psychol.*, 43(2), 105-113.
 19. Howard, S., Johnson, B. (2004). Resilient teachers: Resisting stress and burnout. *Social Psychology of Education*, 7, 399-420. Huebner, E.S., Gilligan, T.D. Cobb, H. (2004)
 20. Juchnowicz, M. (2013). Engagement in work [Zaangażowanie pracowników. Sposób oceny i motywowania] Warszawa: PWE.
 21. Kowalczyk, E. (2014). Men, Organisation and The Professional Career [Człowiek, organizacja, kariera. Siła psychologii stosowanej]. Warszawa: Difin.
 22. Kyriacou C. (2001). Teacher Stress: directions for future research. *Educational Review*. 2001;53(1):27–35.
 23. Linley, P.A., Joseph, S. (2007). The positive psychology in practice. Polish edition. [Psychologia pozytywna w praktyce]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 24. Schulz, D. P., Schulz, S. E. (2002). Psychology and nowadays work challenges [Psychologia a wyzwania dzisiejszej pracy]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 25. Sęk, H. (2000). Burn out among teachers [Wypalenie zawodowe u nauczycieli. Uwarunkowania i możliwości zapobiegania]. H.Sęk (Eds.), *Wypalenie zawodowe. Przyczyny, mechanizmy, zapobieganie*. s.149-167. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 26. Seligman, M.E.P. (2011). The fullness of life. Polish edition. [Pełnia życia. Nowe spojrzenie na kwestię szczęścia i dobrego życia]. Poznań: Media Rodzina
 27. Schaufeli, W.B., Bakker, A.B. (2010) Defining and measuring work engagement: bringing clarity to the concept, in *Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research* (eds A.B. Bakker and M.P. Leiter), Psychology Press, New York, pp. 10–24.
 28. Shusterman, R. (2005). Practice of philosophy and philosophy of practice [Praktyka filozofii, filozofia praktyki], tłum. A. Mitek. Kraków.
 29. Staples, D. S., Higgins, C. A. (1998). A Study of the Impact of Factor Importance Weightings on Job Satisfaction Measures. *Journal of Business and Psychology*, 13 (2), s. 211-232.

30. Szabowska-Walaszczyk, A. (2010). Engagement in work and organisation. Tools and instruments of measurement. [Zaangażowanie w pracy i organizacji a przegląd problematyki i narzędzi pomiaru]. A. M. Zawadzka (Eds.), *Psychologia zarządzania w organizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s.143-169.
31. Szabowska-Walaszczyk, A., Zawadzka, A., Wojtaś, M. (2011). The Polish adaptation of UWES, [Zaangażowanie w pracę i jego korelaty: adaptacja skali UWES autorstwa Schaufeliego i Bakker]. *Psychologia Jakości Życia*, T. 10, nr 1, s. 57-74.
32. Urry, HL., Nitschke, JB., Dolski, I., Jackson. DC., Dalton. KM., Mueller, CJ., et al. (2004). Making a life worth living: Neural correlates of well-being. *Psychological Science*. 2004;15:367–372.

Renata Socha

Pedagogue and psychologist

The headmistress of The Center of Special Education in Żagań

Marzanna Farnicka phd

Psychologist

senior lecturer

University of Zielona Gora

Inetta Nowosad phd, habil.

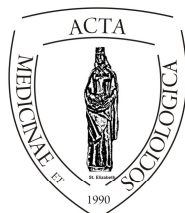
Pedagogue

associate professor

University of Zielona Gora

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

A siker értelmezése a büntetés-végrehajtás keretei között

Pénzes Marianna

Állami Egészségügyi Ellátó Központ

Absztrakt. Tanulmányunkban a siker narratíváját vizsgáljuk fogvatartottak körében félig strukturált kérdőívvel készített interjúk elemzésével. A kutatás 2015 májusában zajlott a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben. A lezajlott kutatás során megkérdezett 13 fő szavaiban sajátos, idealisztikus jövő konstrukció fogalmazódik meg. A szabadságvesztés nem kudarcként vagy egy tanulási folyamat részeként jelenik meg, hanem jelenlegi helyzetüket sokkal inkább egyfajta parkoló pályaként jelenítik meg, ahonnan különösebb feltételek nélkül vissza lehet térni a hétköznapi életbe. Társas kapcsolataik elvesztését elsősorban a család támogatása ellensúlyozza, szakmai karrierjük, jövedelemszerzésük véleményük szerint tovább folytatható (döntően a legalitás keretei között), ehhez nem élük meg saját személyiségük, magatartásuk jelentős változtatásának szükségességét. A kutatás eredményei is megerősítik a bűnelkövetők személyiség-fejlesztésének szükségességét. Sikeres reintegrációjukhoz, a bűnismétlés elkerüléséhez nélkülözhetetlen az önismeret és életkézségek fejlesztése, valamint a társadalmi normák és elvárások megértése, az egyéni és közösségi érdekek összehangolása.

Kulcsszavak: siker, börtön, reintegráció

Abstract. In our study we examine the success-narratives among prison inmates with analysis interviews we elaborated using semistructured questionnaires during May of 2015 in the Szabolcs-Szatmár-Bereg County's Prison Service Institute. In frame of study the interviewed inmates (13 persons) constructed a particular, idealistic future-picture. Loss

of freedom appealed as a parking space from where easy to return into weekday life without any special conditions, and they don't look at imprisonment as a defeat nor as a part of learning process. Their family counterweights the loss of partnerships, from their view's point they can continue professional carrier and income generating (mostly in frame of legality), to this they don't consider the significant changing of their behaviour as necessary. Results of our study reinforced the needs of development offenders' personality; to their successful reintegration, avoiding re-offending there is essential the development of self-knowledge and life skills, moreover unavoidably important to understanding social norms and expectations, harmonizing private and community interests.

Keywords: success, prison, reintegration

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/8

Elméleti keretek. A siker szociális reprezentációja

A „siker” szóra a Google internetes kereső program több mint 5210 ezer találatot jelentett meg, mutatva ennek a fogalomnak a népszerűségét és megjelenését életünk minden szférájában. A témák igazán sokfélék: sikertréning, siker-sztorik minden féle megközelítésben (pl. gazdaság, művészet, tudomány), a sikeres nő, a sikeres férfi, a siker titkai, a legsikeresebbek szokásai stb.¹

A siker, mint az emberi cselekvések fő motivációja napjainkban különös karriert fut be, társadalomtudósok próbálják a szó legbelső tartalmát megfogalmazni és megmutatni azokat az erőforrásokat, körülményeket, feltételeket, eszközöket, amelyek segítenek a siker megélésében, elérésében.

Váriné Szilágyi Ibolya és Solymosi Zsuzsa Mertont idézve írja, hogy „...*a siker kultúra- és rétegspecifikus szociális reprezentációi befolyásolják az egyének és csoportok magatartását*”. A siker szociális reprezentációját értelmiségi rétegeknél vizsgálták, tanulmányukban rámutatnak, hogy a siker elsősorban a társadalmi dimenziókban jeleníthető meg (tartalmazza az elismerést és a társadalmi helyzetben való előrehaladást), és a képességek és személyes erőfeszítések mellett az észlelt-becsült társadalmi mozgástér jelentős befolyással bír. (Váriné és Solymosi, 1995)

A siker olyan társadalmi konstrukció, mely a hétköznapi hétköznapi kapcsolatokban jelenik meg, tükrözi a tágabb társadalmi-kulturális domináns elvárásokat, de egyben maguk az érintettek is befolyásolják, alakítják. A siker jelentése kultúra, nem, etnikum és osztályfüggő is. Nem csupán egy adott ország, társa-

¹ https://www.google.hu/search?q=siker&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=BcSQV_bKFoH8weFyq_wCw

dalmi réteg, etnikai hovatartozás befolyásolja a siker jelentését, hanem ugyanabban a kontextusban is ölthet más jelentést a személy eltérő narratíváján keresztül (az életrészek, életfordulópontok másfajta megközelítést, értelmezést, jelentőséget adhatnak a sikernek). A siker tartalma, értékpreferenciája tükrözi a társadalom aktuális értékrendszerét, változó súllyal jelenhet meg benne az anyagi siker, a társadalmi elismerés, magasabb státusz, széleskörű kapcsolatrendszer. (Schleicher, 2015)

A siker szociális reprezentációjában az egyéni és kollektív siker-narratívák együttesen jelennek meg, egymásra hatva, a kollektív jelentésvilág szorosan összefügg az egyéni mentális folyamatokkal. László János, (2000) Jovchelovich alapján úgy tartja, hogy a szociális reprezentációk a személyközi valóság terében jelennek meg, de az egyéni pszichikumban fejeződnek ki. Jellemző a szociális reprezentációkra a változás, terjedés, alakulás, ahogyan a társadalomban is folyamatosnak tekinthető a változás. Követve a szociális reprezentáció elméletét, a siker fogalom – ahogyan „...a reprezentáció fogalma az egyénit és a társadalmat, nem elválasztja, hanem összekapcsolja” – a csoport, adott társadalmi közeg, valamint az individuális sajátosságok kölcsönös egymásra hatásában megszülető fogalom, melyben, ha van is egyfajta konszenzus, az a valóság talaján sok esetben sajátos metamorfózison esik át.

Különösen érdekes kérdés, hogy a vizsgálatunkba bevont sajátos célcsoport hogyan építi be a siker fogalmát saját belső világába, hogyan használja a tartalmi elemeket a büntetés letöltése utáni életrészekre a személyes célok megfogalmazásában, stratégiák-tervek konstruálásában, mennyiben tükröződnek ezekben a siker-reprezentációkban az adott originális társadalmi csoport valamint a börtön világában kialakult és az érintett által elfogadott, illetve az őt befogadó csoport értékrendje?

László János korábban hivatkozott cikkében utal Lewin, Asch és Heider elméleteire, miszerint a szociális világ ingerei az egyéni elkülönült tudatokban képeződnek le, és ebben többek között nagy szerepe van a társak által adott ítéleteknek és interpretációknak, illetve ezek elfogadásának.²

² „A kognitív szociálpszichológusok is elkülönült egyéni tudatokat feltételeznek, amelyekkel szemben állnak, illetve amelyekben leképeződnek a szociális világ ingerei. Lewin szerint a cselekvést meghatározó életter a személy mindenkori szubjektív valóságának terminusaiban írható le. Asch szerint egy tárgy értékelését és a vele szembeni viselkedést megelőzi az interpretáció, a tárgy szubjektív jelentésének kialakulása. Még a nevezetes konformitáskísérletek értelmezésében is - a társak általi elfogadás igénye és az elutasítás kerülése mellett – hangsúlyozta a társaknak azt a szerepét, hogy a személyeknek információt szolgáltatnak arról, miként kell a tárgyat értelmezni. A társak által adott ítéletek elfogadását Asch szerint megelőzi a társak által nyújtott interpretáció elfogadása” (László, 2000)

Felmerül a kérdés a siker esetében, hogy a fogalom tartalmi elemeivel jellemezhető-e a büntetés-végrehajtás rendszerében kialakuló csoportok, esetleg a fogvatartottak a siker-narratíváikban inkább a korábbi csoportosságokat tükrözik, színezve az egyéni életutak megélt történései által formálódott egyéni értékekkel vagy inkább a siker-teremtés lehetőségeiről szóló diszkurzusokat tapasztaljuk meg. „...*ha arról van szó, hogy minden lehetséges, akkor a konstruálás aktuusa nem annyira a valóság kreatív szabadsága, de sokkal inkább e szabadság feltételeiről szőtt illúzió*” – idézi Moscovici szavait László János korábban már hivatkozott írásában (László, 2000: 293). Jelen tanulmányban a siker-konstruálás fogvatartottak körében megjelenő egyéni formáit vizsgáljuk.

A börtönbüntetés intézményi keretei között ma már számtalan program segíti a fogvatartottak sikeres társadalmi reintegrációját, a normakövető magatartás visszaállítását. Ebből a szempontból érdekes kérdés, hogy a szociális reprezentáció elméletére alapozva hogyan alakulnak ki illetve hogyan terjednek pl. a siker fogalmi keretei. Pszichológiai vagy inkább környezeti-társas tényezők befolyásolják? Esetünkben a fogvatartottak siker-képét az egyéni tudás, tapasztalat vagy inkább a környezetből, különösképpen a médiából jövő információk vagy modell-élmények (az adott közösség kiemelkedő/kiemelkedőnek tartott modell-személyiségek vagy a média által alakított „álom-kép” személyek) alakítják?

A büntető igazságszolgáltatásban egyfajta paradigma váltás ment végbe a XXI. században, az elzárás és büntetés funkció mellett egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg a társadalmi reintegráció, reszocializáció feladata. Hosszú távon gazdasági és társadalmi érdek is, hogy a bűnelkövetővé válást és a visszaesést megelőzzük, mértékét csökkentjük.

A börtön világot felülreprezentáló alacsony iskolázottságú, döntően férfi és nagyszámban a marginalizált roma etnikumhoz tartozó csoportok siker narratívájáról, a siker fogalom sajátos szociális reprezentációjáról nincs empirikus előzmény. Ezért is tartjuk fontosnak a tárgyalt interjúk elemzését, melyek rámutatnak a fogvatartottak sikerfogalmára illetve a sikerfogalom mögötti sikerideológiákra és társadalmi preferenciákra.

Az interjúkban nemcsak arra kérdeztünk, hogy mit is jelent a megkérdezett számára a siker, hanem arra is, hogy hogyan képzei el a jövőjét, vagyis milyen karrier utat lát reálisnak, milyen tervez. Ez utóbbi kérdés vizsgálatához használhatjuk a R. Larson, K. R. Brousseau, K. Kling, P. L. Sweet (2007) tanulmányában bemutatott karrierút típusokat:

- *Szakértői*: ez tekinthető a leginkább olyan tradicionális karrierfogalomnak, amiben gondolkodni szoktunk. Hosszú távú elkötelezettséggel jár, fontos szerepet kap a tudás és a szakértelem, a személyes identitás meghatározója.

- *Lineáris*: ennek a karrierfogalomnak a legfontosabb ismervét a ranglétrán való felfelé haladás lehetősége jelenti az ember életében. Felelősség, vezető szerepre

való törekvés jellemzi, az irányítás és a fontos döntések meghozatala jelenti a kihívást és a karrier értelmét.

- *Spirális*: ez a karrierút bizonyos időközönként - jellemzően 5-7 évente - viszonylag jelentős változást hoz az ember szakmai életútjában. A biztos szakmai alapok mellett nélkülözhetetlen elem a folyamatos fejlődés, fejlesztés.

- *Átmeneti*: ez a karrierút-fogalom nem más, mint „a következetlenség következetes mintázata”, mivel az egyetlen állandó elem ebben a folyamatos változás. Az ebbe a csoportba tartozók folyamatosan változtatják munkájukat, e mögött persze nem feltétlen a „mindent tudás”, hanem a „semmi sem sikerül eléggé” tapasztalat is megjelenhet.

A fenti karrier-típusok gazdaságilag aktív, foglalkoztatott középosztálybeli emberekre érvényesek, az általunk vizsgált börtönpopuláció ettől eltérő, így a korábban bemutatott sikeres karrierutak várhatóan eltérően jelennek meg.

Kutatás és módszere

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával KAB HAT 08-0057 modell program („Visszatér a fény” címmel) valósult meg, ennek keretében 2008 májusában „Stressz és stresszkezelés. Nyíregyháza, 2008.” kutatási adatfelvétel zajlott. Az önkitöltős kérdőíves vizsgálat lebonyolításában és a kérdezőbiztosi munkában a Debreceni Egyetem Szociológia Tanszékének II. éves szociológus hallgatói (terepgyakorlat keretében) működtek közre. A kérdőívben elsősorban az általános jólléttel, a legfontosabb életkészségekkel valamint a negatív stressz hatásaival összefüggő tünetekre kérdeztek rá. A vizsgálat során kapott eredményeket a hazai kutatások eredményeivel vetették össze (Murányi, 2009).

Sok érdekesség mellett jelen tanulmány témájához kapcsolódóan érdemes kiemelni az alábbi eredményeket:

- az észlelt stressz (Észlelt Stressz Kérdőív) a kedvezőbb szülői háttérrel és a kedvezőbb munkaerő-piaci helyzettel jellemezhető körében szignifikánsan alacsonyabb, mint az alacsony iskolázottsággal bíró szülőkkel és kvalifikációt nem vagy kevésbé igénylő munkát (segédmunka, betanított munka) végzők csoportjában;
- a magyar felnőtt lakosság reprezentatív mintáján kapott eredményekhez viszonyítva a börtönlakók szubjektív életminősége (pszichológiai jól-lét önértékelése) lényegesen alacsonyabb;

- a Kasser és Ryan-féle Aspirációs Index alapján a börtönlakók körében hasonlóan a normál populációhoz (az alacsonyan iskolázottak és a fiatalok – 18-35 évesek kivételével) az egészségmegőrzése után az extrinsic célok (gazdagság, hírnév és jó megjelenés) bírnak jelentőséggel, kivéve a börtönbe vonulás előtt aktív foglalkozási csoportot (rájuk inkább jellemzőek az intrinzik - fejlődés, társadalom, kapcsolatok - célok, mint az inaktív csoportra);

- a társas támogatás tekintetében (Caldwell-féle társas támogatást mérő leltár) hasonlóan a többségi társadalom tagjaihoz a nyíregyházi börtönlakók nehéz élet helyzetben inkább számíthatnak a családon belüli (szülő, gyermek, házastárs, élet-társ) kapcsolataikra, mint a nem családi (munkatárs, szomszéd, egyesület) személyes és csoportos támogatásra.

A 2008-as kérdőívet néhány kérdéssel kiegészítve ismételtük meg az adatfelvételt 2015 májusában. A kérdőív mellett félig strukturált kérdőívvel interjúkat is készítettünk, szándékaink szerint információkat gyűjtve az intézményben előzetes le-tartóztatásban lévők illetve fogvatartottak (börtönbüntetésüket töltők) körében többek között a jövőképükről, a siker értelmezéséről és a személyes hozzájárulá-sukról céljaik elérésében.³ Jelen tanulmányban a siker reprezentációját vizsgáljuk 13 fogvatartottal készített interjú elemzésével.

Az interjúkat az intézet könyvtárában készítettük, a magnófelvételtől készült szöveges átiratban fókuszált kódolással (Charmaz, 1994) gyűjtöttük az adatokat, a kódok in vivo (pl. karrier, család, szülő, gyerek, barát, hit) és a szövegből illetve

³ Az interjú narratív blokkjában az élettörténetükről, életeseményekről, börtönkarrieréről beszéltek az interjú alanyok. A második blokkban az alábbi kérdésekre vártunk választ:

1. Fogvatartása alatt mivel tölti a szabadidejét? (Ha nem nevez meg intézményi lehetőséget, akkor: miért nem veszi igénybe; Ha megnevezett intézményi lehetőséget, akkor értékelje).
2. Milyen egyéb lehetőségeket javasolna a szabadidő eltöltéséhez?
3. A fogvatartottak közötti problémákat hogyan lehetne kezelni, megoldani?
4. A fogvatartottak és a felügyelők közötti problémákat hogyan lehetne kezelni, megoldani?
5. A fogvatartottak és a nevelők közötti problémákat hogyan lehetne kezelni, megoldani?
6. A szabadulás utáni életet hogyan lehetne jól előkészíteni itt az Intézetben? Milyen programok, foglalkozások segítenének?
7. A szabadulás után milyen problémái lesznek Önnek?
8. Milyen tervei vannak a szabadulás után?
9. Ki vagy kik segítenek Önnek a sikeres kinti élethez? Mit tekint sikernek?
10. Miben kell (vagy kell-e) Önnek változni a sikerhez?

a jelentésből alkotott kódok (pl. diszkrimináció, felelősségvállalás, tudatos jövőtervezés, sikerkép) voltak.

Elemzés

Az egyéni cselekvést motiváló sikerképzet nemcsak a saját képesség(ek)től és erőfeszítéstől, hanem az észlelt-becsült társadalmi mozgástértől is függ, és végső soron ezek együtt alakítják ki az egyén aspirációs szintjének referenciakeretét – írja Váriné Szilágyi Ibolya (2015). Az általunk megkérdezettek válaszaiban nem jelentek meg a társadalmi korlátok-elvárások, vagy a többségi társadalom értékrendje – mintha életük a korlátlan lehetőségek terében zajlana. Sikernarratíváikban az egyéni erőfeszítés, eltökéltség kap kulcsszerepet.

A fogvatartás utáni időszakban a megkérdezettek mindegyike hangsúlyozta a társas kapcsolatok elsősorban a Granovetter-i értelemben⁴ vett gyenge kapcsolatok (barátok, ismerősök) elszakadását, így céljaik megvalósításában főleg önmagukra és a szűkebb családi környezetre tudnak támaszkodni.

K: „... amíg itt bent vagy kint kire támaszkodhatsz?

A: Hát a családomra. Apuékra.”

Az előítéletesség széleskörű elterjedtsége ellenére többen bizakodva (a jövőbelátás illúziójával⁵) tekintenek a szabadulás utáni időszakra, bízva abban, hogy a közösségi vélemény megbocsátó, elfogadó vagy megértő lesz azzal szemben, aki ítélet szerint megszegte a törvényeket. A feltételezett bűncselekményt, jogsértést szinte néhány, döntően erőszakos bűncselekmény miatt elítélt kivételével a nagy

⁴ Mark Granovetter: A gyenge kötések ereje: A hálózatelmélet felülvizsgálata;

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto/ch06s03.html

ml Letöltve: 2017.09.12.

⁵ „... a bizonytalanság körülményei közepette az emberek döntéseikben nem követik a várható hasznosság hipotézisnek megfelelő előrejelzéseket. Ehelyett ítéleteik meghozatalához néhány alapvető heurisztikus eljárást és hüvelykujjszabályt alkalmaznak.” Hámori Balázs: Kísérletek és kilátások David Kahneman című cikkében idézi Kahnemant, a 2002. évi közgazdasági Nobel-díjas tudóst.

Közgazdasági Szemle, L. évf., 2003. szeptember (779–799. o.)

<http://epa.oszk.hu/00000/00017/00096/pdf/3hamori.pdf> Letöltés: 2016. 10.19.

többség megmagyarázhatóan, a véletlenek egybeesésének, sőt tudatos átverésnek tünteti fel, ahol az elkövetők maguk is áldozatok (az okok között felsorolva pl. rossz társaság, rosszakaró, megcsúszás, átverés, stb.).

Mások a sorsot hibáztatják anélkül, hogy a személyes felelősség felmerülne.

„Úgy érzem, hogy ismétlődik velem a sors mindenben.”

A felelősség elhárításának okai között egyrészt szerepelhet egyfajta elhárító stratégia a büntetés, a negatív megítélés csökkentése érdekében, másrészt bizalmatlanság a börtön-közösségen kívül állók, a kérdezőbiztosok irányában. Nem vethető el még az anómiás értékrend (az eredeti közeg normabontó kultúrája által megszabott értékrend), mely felmentést ad, de legalábbis a felelősség enyhítését jelenti.

„De én nem olyan bűncselekményt követtem el, amiért szerintem el lehessen ítélni engem. Mer’én nem loptam meg senkit, becsületéből nem vettem ki senkit.”

Mindenesetre a 13 interjú alany közül egy fő tekintette a szabadulása utáni helyzet kulcsának a személyes változás szükségességét, ezzel elfogadva szerepét, felelőségét a jogsértés helyetti jogkövetés elérésében.

„Igen nagyon kéne megváltozzak, de nagyon nem is kicsit. Nekem csak az italtól kéne lemondanom.”

A többiek saját maguk kritikai megközelítését elvetve, egyfajta önbiztatással növelik személyes respektjüket, számot se vetve a büntetés letöltése utáni kihívásokkal:

„Tehát én-változásra minden embernek szüksége van változásra, mert olyan jó ember van, de nagyon kevés. De most én egészen jó embernek tartom magam egyébként.”

A korábban bemutatott sikeres karrier típusok közül a szakértő (a szakmai tudás kiemelt szerepe) valamint az átmeneti típus jelenik meg többször az interjúalanyok siker narratíváiban.

„Állást találok, mer’ van különböző tanfolyamjaim,.... oda szerintem bármikor felvesznek, mer’ megvan egy pár, jópár gépkezelői papírom.”

A sikeres karrier megformálásában az egyéni és közösségi értékspektrumok sajátos mixe jelenik meg, ahol a tudás, a család, a biztonság mellett a gazdasági értékek elsőbbségével csorbul a normakövető értékrend:

„Csak...az a gond, hogy...nem biztos, hogy megéri nekem beállni dolgozni hivatalosan”

Ez azonban utalhat az anomikus osztársadalmi értékrendre is, amelyben a *teljesítmény* értéke az értékrendszer inkább elutasított elemei között szerepel. (Prazsák, 2015)

A megkérdezett 13 fő közül kettőnél ismerhető fel a lineárisként megfogalmazott karrier út, ahol a tudásfejlesztés, szakmai kompetenciák növelése valamint a vállalkozás működtetése, fejlesztése jelenik meg a siker elérésében.

„...mindenem az, hogy ezt a szivattyúgép-kezelői tanfolyamot elvégezzem, és ha még lehetőségem lenne szeretnék egy olyan, hát egy valami szakmát szeretnék, amivel hát nagyobb lehetőségem lenne más munkára.”

„...van egy működő vállalkozás, amibe én azt gondolom, hogy később az ember majd fejleszteni tudja.”

Interjúalanyaink többnyire felkészültnek érzik magukat a sikeres életre, úgy érzik a család és a tágabb közösség támogatásával képesek lesznek munkát szerezni és jövedelmet biztosítani a családjuk számára.

A jelen kutatás során megkérdezettek siker fogalmát és a mögöttes ideológiát az interjúk során nem sikerült részleteiben feltárni, és bár az önkéntes kérdőívben szerepelnek értékrendre, élet értelmére vonatkozó kérdések a névtelenség miatt ezek a kérdések, illetve a válaszok nem kapcsolhatók össze az interjúban elhangzottakkal. A fogvatartottak siker narratíváikban a család támogató, biztos háttérrel nyújtó szerepe mellett a bűncselekményi felelősség elhárítását a jövő alakításában betölthető kulcsszerep veszi át. Ebben magabiztosak és a cél érdekében megfogalmazottak irányában elkötelezettek.

„Családdal együtt mindenképpen valami munkát. Tehát nem vagyok egy elveszett ember. Ha valamilyen vagy, vagy felülök kamionozni, vagy nehézgépre felülök, még ezt nem tudom. Vagy külföld.”,

„Nekem muszáj lesz talpra állni. Mert ez így nem jó, ez az élet. Túlságosan, itt benn nem.”

A sikeres életben a börtön világból különösen nagy jelentőséget kap a család, a munka és a szabadság. Az elzárás, a szabadság korlátozása és a nem önként vállalt társas kapcsolatok mellett sokuknak megmaradnak a családi kötelek, érzik a támogatást a család, helyi közösség részéről és biztosak a későbbi elfogadásban is, mindezek felerősítik a család iránti felelősség jelentőségét, ez tűnik a legerősebb motiváló erőnek.

„Munkahelyem legyen, a családomnak ne legyen hiánya semmiben. De a munkám által. Ne kelljen soha semmi törvényellenesbe nyúlnom ahhoz, hogy megtudjak nekik mindent adni.”

A sikeres élet megteremtésében számtalan életstratégia fedezhető fel, ezek hátterében más-más ideológiai elképzelések, gyakorlati élettapasztalatok, tudás és kultúra szerepelhet. Életstratégiánk függ attól, hogyan és milyen célt választunk életünknek, önmagamban vagy rajtam kívül keresem az élet értelmességét, mi határozza meg azt, hogy hogyan élek, gyakorlati vagy inkább elméleti megfontolások alapján alakítom jövőmet? Többek között ezekre a kérdésekre adott válaszok alapján különíthetők el a főbb alternatívák.

Hársing László szerint,

- vannak, akiknek életét eszmények, ideológiák irányítják, ebben *szellemi menedéket* találnak;
- mások a *világ kettős természetéből* indulnak ki, a mulandóban az örököszt, a fogyatékosban a tökéletest is látják;
- a következő típus a *racionalitás* híve, háttérbe helyezi az érzelmek-indulatok irányító hatását;
- a *mindennapok élvezője* a gyakorlati következményekre fókuszál, elfogadja a folyamatos változás, a kompromisszum szükségességét;
- a világ, mint egész, a teljesség egy elemeként ismeri el önmagát a *passzív életstratégia* híve;
- a *hedonisták* az élvezetre koncentrálnak, az „élj a mának és élvezd az életet” hívei;
- a *kalandkeresők* aktív változtatók, keresik és elfogadják a kockázatokat;
- a *belső otthonra* koncentrálok a „légy hű önmagadhoz” követői, saját személyiségüket helyezik az életük fókuszába;
- a *lázadók* életstratégiájában az értelem keresése jelenik meg, de ebben a keresésben magában a kiábrándultság, pesszimizmus, az élet értelmetlenségének gondolata van (Hársing, 2005).

A fenti alternatív életstratégia ideáltípusok tisztán nem különíthetők el az általunk megkérdezett büntetés-végrehajtásban szabadságukat töltő fogvatartottak között, részben az interjú kérdésfeltevésai, részben a kérdező irányítása miatt, azonban egy-egy motívum vagy jellemző motiváció tetten érhető a válaszok elemzése során.

A vallásos meggyőződés, bár a bűnelkövetést nem akadályozta meg, segít az átmeneti nehézségek legyőzésében, ha nem is tekinthető mindenk felett álló irányító erőnek, befolyásolja a döntéseket.

„...cégemet is és ugye az életemet is vallásom szerint élem. Úgy nevelem a családomat is. Mind a két gyerek ugye... katolikus óvodába jártak.”

A kalandkereső életstratégia egy esetben ismerhető fel, ahol a normaszegést követő büntetés megtapasztalása ellenére is hajlandó a fogvatartott kockázatot vállalni a jobb élet (jövedelem) reményében.

Összegzés

Az interjúalanyaink többségénél egy sajátos életstratégia körvonalazható (a világ kettős természetét elfogadó életstratégia típus néhány eleme felismerhető itt). Egy, a korábbi tapasztalatokat (normaszegés, büntetett előélet, közösségi konfliktusok, iskolai, munkahelyi kudarcok, stb.) kizáró, vagy figyelmen kívül hagyó idealisztikus világnézet kerül a fókuszba, ahol a munkát akaró munkát kap, a család és a rokonság feltétel nélkül elfogad, támogat, s ezzel együtt egy hasonlóan idealisztikus önkép, a családjáért és önmagáért felelősséget vállaló családfenntartó férfi képe jelenik meg. Cselekvéseit tekintve ebben az életstratégia típusban a személyes készségek, hozzáállás megfelelő háttérrel nyújt a sikerhez (nem szükséges a változtatás), a lehetőségek adottak, s a tervezéshez és végrehajtáshoz elegendő lehet a jövő elképzelése. Álmódóznak is nevezhetnénk, hiszen az elképzelés szerint voltaképpen minden megoldódik majd magától – csak kerüljön ki a fogvatartott a börtönből.

Egy 2000-ben elvégzett, hátrányos helyzetből induló, sikeres romák életútját tanulmányozó kutatás következtetése, hogy a sikeresség és ehhez kapcsolódó személyes elégedettség mögött küzdelmes, gyakran komoly hátrányos megkülönböztetéssel terhelt életutak vannak. „A siker fénytörései – Sikeres romák” című könyvben bemutatott emberek, bár személyes sikereiket és kudarcukat a kibocsájtó családhoz, a kiindulási helyzetükhöz mérten és a többségi-kisebbségi társadalom kapcsolatrendszerében értékelték, átértékelték a sikerrel járó elégedettséget, az akarat, szorongalom, elkötelezettség fontosságát hangsúlyozták. Sikereikben egyéni személyes erőfeszítéseiket és az elért teljesítményüket kulcsfontosságúnak tekintették, akkor is, ha ez sok esetben lelki és fizikai megpróbáltatásokkal járt együtt. A külső/többségi társadalmi tényezők elsősorban, mint kudarcfaktorok jelennek meg a megkérdezettek nyilatkozataiban (Székelyi és mtsai 2005).

A börtönben megkérdezett interjúalanyainknak nem nagyon volt kétsége afelől, hogy képesek sikeresek lenni a szabadulás után. A „Lát-e akadályozó tényezőt?” kérdésre adott válaszokban meg sem jelenik bármiféle kétely⁶.

Az egyéni kompetenciák mellett és azon túl további kérdések vetődnek fel a társadalmi környezet, értékrend és a bűnelkövető-normaszegő karrier kölcsönös viszonyában. A személyi viszonyokban testet öltő társadalmi tőke, mint a racionális cselekvés és a társas kapcsolatok által befolyásolt egyéni mozgástér megtestesülése, magába foglalja a kötelezettségeket, elvárásokat, megbízhatóságot-bizalmat, normákat és szankciókat (Coleman, 1988). Messze vezethet az a gondolat, hogy társadalmi tőke különböző szinteken megjelenő narratív disszonanciája mennyiben befolyásolja az egyéni döntéseket, a sikert, mint a társas viszonyok szférájában elérhető eredményt.

Irodalomjegyzék

1. Csepeli Gy (2010): Társadalmi szolidaritás – összetartó társadalom Letöltve 2017. 04.01.
http://www.kka.hu/_Kozosegi_Adattar/PA-ROLAAR.NSF/e865e1dacf38e2818525663b007896c5/e134d884d2d08cb5c12577c00043cf1f?OpenDocument
2. Hársing L (1998): Nyitott gondolkodás - Filozófiai problémák – alternatív válaszok, Budapest, Eötvös J. Kvk. 207-215.
3. Charmaz K. (2013): Lehorgonyozott elmélet in Bodor Péter (szerk.) Szavak, képek, jelentés Kvalitatív kutatási olvasókönyv, Budapest, L'Harmattan. 61-94.
4. Larson R., Brousseau K. R, Kling K., Sweet P. L (2007): Building motivational capital through career concept and culture fit. *Career Development International* 12(4): 361-381.
Letöltve 2017. 04.01.
file:///C:/Users/FELHAS~1/AppData/Local/Temp/Builing_motivational_capital_through_career_conce.pdf
5. László J (2000): A szociális reprezentáció járványtanáról. Replika 41-42 (2000. november) Letöltve 2017.04.01.

⁶ Pl. Richard St John TED-es előadásában (Technology Entertainment Design „A siker 8 titka”) megfogalmazott kulcstényezők (értéket adni, szolgálni másokat; szenvedéllyel csinálni dolgokat; keményen dolgozni; a feladatra koncentrálni; kitartani a céljaink mellett; ötleteket megvalósítani; gyakorolni; erőfeszítéseket tenni) hiányoztak a válaszokból.
https://www.ted.com/talks/richard_st_john_s_8_secrets_of_success

- http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-634/rep-lik/41_42/TPUBL-A-634.pdf
6. Murányi I (2012): Börtönlakók és a stressz in Murányi I, szerk. Ifjúságszociológiai Szöveggyűjtemény Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék. 87-113
Letöltve: 2016. 10.13.
<http://mek.oszk.hu/14500/14536/14536.pdf>
 7. Prazsák G (2015): Marginális csoportok értékrendszerei. Kultúra és Közösség VI évf. 2015/I szám.
Letöltve: 2016. 07. 26.
<http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2015/1/09.pdf>
 8. Schleicher N (2015): Narratív identitáskonstrukciók in Vita publica Tanulmányok Rényi Mária tiszteletére. ELTE TÁTK, Budapest. 169-191
Letöltve 2016. 07.26.
http://tatk.elte.hu/file/Vita_publica_2015.pdf 172.o
 9. Asch S. E. (1998): A csoportnyomás hatása az ítéletek módosulására és eltorzítására in Erőss F (szerk.): Megismerés, előítélet, identitás – Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 17-36
 10. Székelyi M, Örkény A, Csepeli Gy, Barna I (2005): A siker fénytörései
Letöltve: 2016. 10.13.
https://www.academia.edu/18322143/A_siker_fenytoresei_Sikeres_romak
 11. Váriné Szilágyi I, Solymosi Zs (1995): A siker szociális reprezentációja értelmiségi rétegeknél Szociológiai Szemle, 25-54.
Letöltve 2016. 07.26.
<http://www.szociologia.hu/dynamic/9501varine.htm>

Dr. Pénzes Mariann

társági szakértő, Állami Egészségügyi Ellátó Központ.

Az ELTE TaTK Interdiszciplináris Kutatások Doktori Iskola doktorandusza

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

"Testzsírfóbia"

Dávid Balázs

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Absztrakt. A tanulmány az evés- és testképzavarokon belül, egy új zavart, a testépítő típusú evészavart vagy más néven a testzsírfóbiát mutatja be. Közli, hogyan fedezték fel a zavart és milyen diagnosztikus kritériumokkal próbálták definiálni. A tanulmány tartalmazza a testkép általános tudományos jellemzőit és a testideálok szerepére is kitér. Szó esik arról, hogy a testépítő populáció miért kifejezetten veszélyeztetett csoport a zavar szempontjából. Továbbá a modern táplálékkiegészítők és a genetika szerepe is bemutatásra kerülnek. Végezetül a terápiás intervencióról esik szó, melyhez segítségül szolgál egy esettanulmány rövid ismertetése is. A tanulmány megkísérel általános képet adni egy újfajta evészavarról, annak lehetséges okairól és jövőbeli kezelhetőségéről is.

kulcsszavak: „a testépítő típusú evészavar”, „testzsírfóbia”, étkezési zavarok, testképzavarok, a táplálékkiegészítők szerepe a testképzavarokban, terápiás lehetőségek a testképzavarok esetén, a testképzavarok jövőbeli kilátásai

Abstract. The study presents a new eating disorder, the so-called „fat phobia” or „the bodybuilder type eating disorder” among eating- and body image disorders. It is published, how the disorder was recognized by scientists and how they tried to define its scientific conditions. The study also contains general information about the body image, and the role of body ideals. It mentions, why the bodybuilder population is at the highest risk of developing this new disorder. Furthermore, the role- of genetics and modern dietary supplements are also explored. Finally, the study aims at the possibilities of the therapeutic interventions. This process is supported by a short presentation of a case study. The study

aims to give general information about the new disorder, and the possible causes behind it, moreover the chance of its future treatment.

keywords: „the bodybuilder type eating disorder”, „fat phobia”, eating disorders, body image disorders, role of dietary supplements in body image disorders, therapeutic intervention in body image disorders, the future prospect of body image disorders

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/9

Bevezetés

Az utóbbi pár évtizedben, a pszichoszomatikus betegségek csoportjából markánsan előtérbe kerültek az úgynevezett evés- és testképzavarok. Amíg a 20. század végéig csak az önsanyargató anorexiásokat látták el diagnosztikus címkével, ez mára drasztikusan megváltozott. Egyrészt, maguk az evészavarok is több figyelmet kapnak, mind általánosságban a társadalomtól, mind a pszichiátriai betegellátásban. Másrészt, ezeknek a zavaroknak a differenciálása is finomodott, újabb és újabb altípusokat különítenek el közülük, és már külön kategóriába is kerültek a testképzavarok az étkezési zavaroktól. A tömegmédiá és az internet nagyon nagy számban közöl ilyen eseteket, például hírességek evés- vagy testképzavarait szinte szenzációként kommunikálják az emberek felé. Meghatározó ennek a háttérben a társadalmi kulturális trendek változása. A jelenkori fogyasztói társadalmak erőteljesen fókuszba állítják a fiatalság és a szépség kultuszát. Ez pedig összefonódik az emberek saját testére, táplálkozási szokásaira vonatkozó ítéleteivel, érzéseivel. A fokozott érdeklődés pozitív oldala, hogy e témakör tudományos szakirodalma is minőségi és mennyiségi változáson ment át. Rengeteg érdekes olvasmányt és különböző esettanulmányt találhatnak az érdeklődők a témában. Az még mindig vita tárgyát képezi, hogy mennyire tekinthetjük ezeket a problémákat konkrét betegségnek. Ámbar abban egyetértenek a szakemberek, hogy minden esetben komolyan kell venni azt, aki ilyen panaszokkal fordul segítséghez. Az egészségügyi ellátásban is gyakran találkoznak a szakemberek evés- vagy testképzavarral, az ilyen páciensek száma növekedést mutat. Kiemelendő, hogy ezek sok esetben nem is önmagukban vannak jelen, hanem társulnak más pszichés problémákkal. Az úgynevezett komorbiditási rátájuk magas, már ez önmagában jelzi az evés- és testképzavarok jelentőségét a pszichoszomatikus zavarokon belül. Az sem ritka, hogy a különböző evés- és testképzavarok váltakoznak egy adott beteg kórlefolysisában. Klasszikusnak számít az anorexia nervosa és a bulimia nervosa. A bostestű, sápadt fiatal nő és az átlagembernek már gusztustalan, ijesztő módon faló ember „archetipikus” alakjai az evészavaroknak. Aztán később lett elkülönítve a falás egy kevésbé drasztikus, de mégis patológikus formája a „binge eating disorder” azaz

túlevéses zavar képében. A testképzavarok különválasztásával jelent meg az izomdiszorfia, mely döntően továbbra is a férfiak betegségének mondható és az izomzat kényszeres fejlesztésével jár együtt. Modern evészavarnak tekintik a szakemberek az orthorexia nervosát, mely evészavarban szenvedőknél az ételek egészségre gyakorolt hatása kerül a középpontba. Ennek a megjelenése jól igazolja a média és a kulturális változások hatását az emberek hétköznapijaira. A bio termékek, a reformkonyhák és a különböző, magukat egészségesnek és tökéletesnek bemutató táplálkozási rendszerek sorban rendelkezésre állnak az azokra fogékonyak előtt. Az egészséges diéta valóban kulcsfontosságú a testi egészségben, de itt is túlzásba lehet esni annyira, hogy az már hátráltassa a mindennapi életet. Egy új típusú testképzavarként fedezték fel az úgy nevezett testzsír-fóbiát, vagy más néven testépítő típusú evészavart. Akkor beszélhetünk erről, ha valaki saját testzsír-tartalmát folyamatosan átlag alatt szándékozik tartani, és ez első számú prioritást is élvez életében, teljes kényszert öltve. A testépítő sportolók hatványozottan vannak kitéve ennek a testképzavarnak, amit a továbbiakban részletezek majd. Azonban úgy gondolom, hogy a közeljövőben ez a zavar veszélyeztetheti a nem versenyző testépítőket, az edzőtermi populáció hobbisportolóit, és általánosságban az embereket, főleg a fiatalokat. A tudományos ismeretek az emberi testre vonatkozóan egyre gyarapodnak. Példának okáért, egyre többen tisztában vannak vele, hogy a test esztétikai megjelenésére nagyobb hatást gyakorol a testzsír-százalék, mint maga a konkrét testsúly vagy a BMI (testtömeg-index). Ezért a saját testen végzett önreflexió és az ideális test iránti törekedés céljaként megjelenhet a testzsír-százalék csökkentése. Ebből pedig alakulhat ki később testépítő típusú evészavar. Megnehezíti a modern evés- és testképzavarok diagnosztizálását és prevencióját az, hogy a velük járó viselkedésformák alapjáraton egészségesek. A rendszeres sportolás és a tudatos táplálkozás kifejezetten hasznosak, ajánlottak is. Társadalmilag is kedvezőbb megítélés alá esik az, akinek szenvedélye, kényszeressége egy fitt életmódban tör utat. Úgy gondolom az orthorexia nervosa és a testzsír-fóbia esetén ezek a szempontok még hatványozottabban jelentkeznek. Az anorexiának vagy az izomdiszorfianak szembetűnő atipikus jelei vannak, melyet legtöbbször magán hordoznak az ebben szenvedők. A testépítő típusú evészavar esetén nem olyan nyilvánvaló, hogy hol az a határ, ami után ezzel a címkével láthatjuk el az illetőt. A testzsír-fóbia még nem rendelkezik kimerítő tudományos háttérrel és a kutatások száma is csekély tárgykörében. Annak ellenére, hogy a figyelem homlokterébe kerültek az étkezéssel és a testfelépítéssel kapcsolatos kóros viselkedésformák, ez „alulkutatottnak” tűnik. Azt hiszem, pont ezért lenne indokolt jobban körbejárni és tanulmányozni ezt a testképzavart. Ehhez szükséges megismerni annak alapvető természetét, kapcsolódását a jelenkori testideálokhoz és a fogyasztói társadalomhoz. Mivel az evés- és testképzavarok

prevalenciája bizonyítottan nő, ez alapul kellene, hogy szolgáljon a figyelem ráfordításnak olyan új testképzavarokra is, mint például a testépítő típusú evészavar más néven a testzsírfőbia.

A testkép definíciója és a negatív testkép

„Testképen az egyén saját testével kapcsolatos pszichológiai élményeit és viselkedését értjük, valamint azt a módot, ahogyan ezek az élmények szerveződnek” (McCrea és munkatársai 1982, idézi: Túry és Szabó, 2000). A szakirodalomban még egy tucatnyi használatos kifejezés van a testképre, mint például „a testértékelés, testtudat, testélmény, somatopsyche, physical body-self, image of the body ego” (Túry és Szabó, 2000). A testvázlat a saját test perifériásan, sematikusan tudatos, strukturált, érzékletesen körülhatárolt térbeli észlelése. Nem homogén, bizonyos testrészek nagyobb súllyal vannak képviselve. A testvázlat nem állandó, statikus, hanem változó, bizonyos körülmények között megváltozik. A testvázlat a testtel kapcsolatos proprioceptív, vizuális, taktilis, kinesztéziás és vesztibuláris információk hatására alakul ki (Túry és Szabó, 2000). A testkép nagymértékben befolyásolja az önértékelést és az énképet, amely a személyiség centrális részét képezi, így meghatározza a viselkedésünket és a közérzetünket (Túry és Szabó, 2000).

Ebből kifolyólag a testkép és annak zavarai talán a legtöbbet vizsgált tényező azok közül, melyeknek jelentőségét hangsúlyozzák az evészavarok kialakulásában. A testkép jelentős befolyást gyakorol az énképre és az önértékelésre (Túry és Szabó, 2000).

A negatív testkép a saját testünkkel való elégedetlenséget jelenti, ami nem feltétlen terjed ki az egész testre, gyakorta csak egy-egy testrész negatív megítélését értjük alatta (Cash, 2002). A negatív testkép kialakulását olyan mentális képek hozzák létre, amit az interperszonális és intrapszichés benyomások indukálnak. Ha kialakult a negatív testkép, ez az egyénre erős hatással van, befolyásolja érzelmeit, gondolatait, testészlelését és az egész viselkedését (Cash és Pruzinsky, 2002). A legfontosabb kognitív zavar a testkép perceptuális és konceptuális zavar. A betegek a saját méreteiket és az ételmennyiségeket is túl- vagy alábecsülik, emellett a belső percepciójuk is torzul (Túry és Szabó, 2000). Sajnos a társadalom egyre nagyobb rétegének jut osztályrészül a testi elégedetlenség. Önmaga és az ideálisnak tartott méretek között nagyfokú diszkrepanciát éreznek az ettől szenvedők (Gardner, 2002).

A testideálok kapcsolata a testzsírfóbiával

Napjaink testideáljai átalakulóban vannak és az elmúlt 20-30 évben erőteljes változáson mentek keresztül. Régebben a nők egy "klasszikus" sovány alak elérésére törekedtek, egy karcsú testre, amely minimális zsírt raktároz és jelzi a jó egészséget. Ezzel szemben a férfiak zöme dominanciát sugalló testfelépítést akart birtokolni, sűrű és masszív izomzatot, relatíve kevés zsírral. A férfiak törekvéseire nagy hatással volt a "Schwarzenegger-ideál". Mostanra azonban ezek a standard típusok vesztek a népszerűségükből, már nem lehet ilyen egyértelmű határvonalat meghúzni férfiak és nők ideálisnak tartott fizikuma között. Mindkét nem esetén markáns törekvésként jelentkezett a látványos zsírmertesség elérése, ez nőknél körülbelül 15%-os, férfiaknál pedig 10%-os testzsír százalékot jelent. A nők legtöbbször feszes, formás idomokat és lapos hasat szeretne, amelyhez egy minimális tömegű, de nagyon tónusos izomzat is társul. A férfiak nagy többsége pedig szálkás, atletikus felépítést akar, közepes izomtömeggel, de teljes zsírmertességgel. Brad Pilon és John Barban (2010) több hónap tanulmányi-, és kutatómunka után felállítottak egy arányszámot, amit arany-aránynak (Golden Ratio) neveztek el, más néven Adonisz-indexnek. A szám a váll- és derék-körméret hányadosára vonatkozik, és értéke 1,618. Ez az, amire a legtöbb férfi törekszik, és a nők is ezt tartják a legvonzóbbnak. Megdöbbentő a tény, hogy az ókori görög és római szobrok mindegyike szinte pontosan ilyen arányokkal rendelkezik (Smolak és Murnen, 2008, Barban és Pilon, 2010, Owen és Spencer, 2013, Tod és Edwards, 2013).

Tehát tévhit, hogy a konditerembe járó férfi populáció összes tagja "szuperhős" szintű fizikumot kíván elérni és az anabolikus szteroidok használata sem annyira gyakori, mint azt sokan gondolják. Annál inkább kezdenek túlzásba esni a férfiak is testzsírjuk csökkentését illetően és áldoznak rengeteg pénzt táplálékkiegészítőkre vagy fognak túlzott testedzésbe, illetve nagyon szigorú, merev diétákba. Ők is egyre hiúbbak testalkatukkal kapcsolatban. Mindkét nem testideáljára erőteljes hatást gyakorol a média. A televízióban a sztárok mindig tökéletes formában jelennek meg, a zsírégető eszközök, gépek, kapszulák egyre többször kapnak figyelmet a reklámozási felületeken. Valószínűleg jelentős a közösségi oldalak hatása is, a fiatalok akarva-akaratlanul is szembesülnek a testideálokkal. Így a rosszabb fizikai adottságú emberekben hamar megjelenhet a frusztráció és a stressz, hogy ők miért nem rendelkeznek ilyen "tökéletes" testfelépítéssel.

Fontos tényező, hogy manapság jobb esélyekkel indul az az elhivatott egyén, aki a zsírmertesség elérését tűzi ki céljául. Ezeket olyan faktorok befolyásolják főleg, mint a táplálkozástudományi ismeretek és az edzőkultúra fejlődése, továbbá a táplálékkiegészítő ipar nagyarányú térhódítása. Aki a szakszerű tanácsokat és a precíz diétát követi, az látványos fizikai átalakulást tapasztalhat magán. Ennek a

háttulütője, hogy könnyebben ölthet kényszerességet az edzések és a táplálkozás menetrendszerű folytatása, mivel a szakszerűség valóban eredményt hoz.

A testzsírfóbia tudományos megközelítése és diagnosztikus kritériumai

Az utóbbi két évtizedben az evészavaroknak új altípusait fedezték fel, mint az izomdiszorfia vagy az orthorexia nervosa. Egyértelműen látszik, hogy az efféle modern evés- és testképzavarok patomorfózisa gyors ütemben zajlik, melynek háttérében jó eséllyel szociokulturális okok húzódnak meg. Minden esetben igyekeznek a szakemberek ezeket a kóros viselkedéseket a bio-pszicho-szociális betegségmodell keretei között értelmezni és komplex megközelítést alkalmazni. 2000-ben írtak le egy új evészavart, melynek vezető tünete a magas testzsírtartalomtól való kényszeres félelem, mely speciális diétával és intenzív testépítéssel párosul. A zavart Gruber és Pope jegyezte le és testépítő típusú evészavarnak nevezték el (Túry és Gyányi, 2007).

Az új keletű testépítő típusú evészavar (testzsírfóbia) Gruber és Pope (2000) saját vizsgálata közben került felfedezésre. A vizsgálat fókuszában testépítő nők anabolikus szteroid használata állt és 75 személy vett részt benne. A szteroidot használók 84%-ban azonosították az új típusú zavart. A szteroidot használók a 75 fős minta harmadát tették ki, ők vagy aktuálisan is vagy valamikor korábban éltek ezekkel a szerekekkel. Fontos információ, hogy a 75 emberből 31-nek már volt más evészavara a múltban. A bulimia, az anorexia vagy a túlevéses zavar jelent meg náluk, korábban dokumentált evészavarként. Ellenben aktuális evészavar nem volt igazolható. Gruber és Pope (2000) megfogalmazták az új típusú zavar diagnosztikus kritériumait is (Túry és Gyányi, 2007).

„A "testépítő típusú evészavar " tervezett diagnosztikus kritériumai:”
(Gruber és Pope, 2000, idézi: Túry és Gyányi, 2007)

„(1)A test zsírtömegének egészséges (nőkben a normális menstruációs ciklushoz szükséges) szinten való fenntartásának elutasítása, amelyet az izomtömeg maximalizálásának vágya kísér.”

„(2) Intenzív félelem attól, hogy a személy zsírtömege megnő, vagy veszít az izomtömegéből, még ha a test zsírtömege a normális szint alatt is van a fent meghatározottak szerint, illetve izomtömege messze az átlag fölötti.”

„(3)Merev ragaszkodás egyfajta szigorú étrendhez, melyet az alábbiak közül legalább kettő jellemez:”

„- Napi legalább ötszöri étkezés, melyet a személy szabályos menutrend szerint folytat, például 3 óránként.”

„- Minden étel magas kalória-, fehérje- és alacsony zsírtartalmú élelmiszerből vagy táplálék-kiegészítőből áll.”

„-A személy jelentős mennyiségű időt és pénzt fordít arra, hogy ezeket a speciális ételeket beszerezze, elkészítse és elfogyassza.”

„(4) A testösszetétel megítélésének módjában zavar van, vagy a testi megjelenés nemkívánatos befolyást gyakorol az önértékelésre.”

„(5) A személy gyakran felad társas vagy foglalkozásbeli alkalmakat, mert azok megzavarják az étrend összeállítását vagy az étkezés időpontját.”

(Gruber és Pope, 2000, idézi: Túry és Gyányi, 2007)

Látható, hogy az étrend szigorú megtervezése és betartása kényszerese jelleget ölt. Az ilyen egyének a baráti vagy közös családi étkezéseken nem vesznek részt, mert az megzavarná a felállított diétás tervet. Az ételeket általában magukkal hordják, precízen kimérve a mennyiségeket. Amennyiben ez a rituális étkezési rend valahogy félbeszakad, nagyon intenzív szorongást élnek meg. A nők esetében az alacsony testzsírszázalék igen gyakran okozza a menstruáció kimaradását (amenorrhoea). Erről a tünetről a szteroidot használó nők 96%-a beszámolt. (Túry és Gyányi, 2007)

Az alacsony testzsír összetételre való törekvésnek azonban számos egészségügyi kockázata van. Ezek főleg akkor jelennek meg, amikor már kivételesen alacsony testzsírszázalékot ér el valaki. Mind mentális, mind fizikális téren negatív következményeket okozhat az ilyen állapot. Férfiakban felborítja az optimális hormonműködést, ami miatt a tesztoszteronszint lecsökken. A tesztoszteronszint nagy kihatással van az általános közérzetre és a vitalitásra. Ha túl alacsony a szintje az hangulati problémákhoz, ingerlékenységhez, libidó hiányhoz de még csontritkuláshoz is vezethet. Továbbá az immunrendszer drasztikusan legyengül, ha túl alacsony a testzsírtartalom. Az álmatlanság, különböző alvásproblémák és a depresszió sem ritka. Ennél még nagyobb veszélyben vannak a női sportolók, mert nekik körülbelül 20%-os testzsír százalékra lenne ahhoz szükségük, hogy menstruációjuk megfelelően végbemenjen. Az ez alatti testzsírtartalom jó eséllyel vezet szekunder amenorrhoeához. Kutatások igazolják, hogy azon hölgyek, akik tartósan 15% alatt tartják a testzsír százalékot, jóval hajlamosabbak komoly betegségekre, sérülésekre és krónikus fáradtságra, mentális kiégésre és a menstruáció kimaradására is (Greydanus és mtsai, 2009).

Testzsírfóbia a testépítőknél

Láthatjuk, hogy ez az új keletű testképzavar a testépítők között a leggyakoribb. Úgy gondolom sok tévhit él az emberek fejében e témával kapcsolatban, és elsiklanak azon tényező mellett, hogy mit jelent egyáltalán a testépítő sport és a testépítő versenyzés.

A testépítő sport egyik fő célját képezi az alacsony testzsírtartalom elérése. A meglévő izomzat úgy kölcsönöz látványos megjelenést, ha azt nem fedi nagyobb mennyiségű zsír, ennek a jelentősége a testépítő versenyeken hatványozódik. Az eredményes versenyzéshez a szigorú bírói értékelés miatt megkerülhetetlen a drámaian alacsony testzsírtartalom prezentálása a színpadon. A férfiakban az optimálisnak mondható testzsírtartalom százalékban kifejezve, 12% körül van, a nőkben 20-25%. Ezzel szemben a testépítő versenyeken a férfiak 3-4%-os, a nők 8-9%-os testzsírszázalékkal állnak színpadra (Tod és Edwards, 2013).

Ennek a csúcsformának az elérését több hónapos felkészülési időszak előzi meg és ez csak a verseny napjára szól. Ilyen alacsony testzsír értéket lehetetlen hosszabb távon fenntartani és életveszélyes is az ezzel való kísérletezés. Véleményem szerint ezen a ponton különül el a normál és a patológiás testépítés. Attól, mert a testépítő sportoló a színpadon drámaian szálkás fizikummal jelenik meg, még nem tekinthető testzsírfóbiásnak. A patológiát az táplálja, amikor az illető egész évben kényszeresen ragaszkodik az alacsony testzsírszázalékhoz, ami az önreflexió hiányával társul, ezért nem észleli annak irrealitását. A testzsírtartalom minimális megemelkedése is óriási szelf - diszkrépancia érzetet kelt és ez táplálja a patológiás testkép struktúráját. Emiatt a mindennapjait eluralják ezek a kényszer-gondolatok és nagyfokú kockázatnak teszi ki saját egészségét, valamint gyakran a viszonya is romlik közelebbi környezetével. Volt több ilyen testépítő is, aki ebbe halt bele. Közismert testépítő körökben Andreas Münzer esete, akinek az okozta halálát, hogy egész évben nagyon alacsonyan tartotta testzsírszázalékát. Az erősen közelítette a 0%-ot, ami mellett a belső szervek nem képesek ép módon funkcionálni, és azok fel is mondták a szolgálatot.

Az ilyen kóros szintre jutott sportoló állandóan a testzsírtartalmát figyeli és a testsúlya méregetése mellett a tükörben is rendszerűen ellenőrzi, hogy körülbelül hány százalékos testzsírtartalma lehet. Egy fontos indikátora a versenyszintű szálkásságnak az erezettség. Férfiakban 10%, nőkben 15 % testzsír százalék alatt a bőr olyan vékony lesz, hogy elkezdenek látványosan kirajzolódni rajta az erek. Átlagos vagy magasabb testzsírtartalom esetén nem lehet egyértelműen meghatározni a tükörből a testzsírszázalékot. Azonban ha valaki már szinte teljesen zsírmentes, akkor egy megközelítőleg 2%-os emelkedést a testzsírjában egyből észlel.

Az obszesszív sportoló azonban ezt nem tolerálja, makacsul ragaszkodik a szálkás fizikum minden eleméhez, beleértve a szembetűnő érhálózatot is.

A testzsírszázalék és a genetika viszonya

Úgy gondolom, hogy a testzsírfóbia kialakulásában befolyásoló tényező lehet a genetikus hízekonyság, főleg a testépítők vagy sportolók körében.

Genetikai adottságokat tekintve nagyon nagy az eltérés abban, hogy kinek a szervezete mennyire hajlamos zsírraktározásra. A testépítésben ez nagyon feltűnően jelenik meg, mert a diéták kalóriaértéke nem stabil. Ha példának vesszünk három 80 kilogrammos testsúlyú egyént, nekik akár teljesen eltérő kalóriaértékű tápanyagbevitelre lehet szükségük a testfelépítésük megváltoztatásához. Az átlagos anyagcseréjű sportolónak kb. 3000 kalória szükséges minőségi tápanyagokból ahhoz, hogy izomzata épüljön anélkül, hogy zsírosodna. Ő napi 2500 kalória bevitelénél már zsírt éget, de szüksége van kiegészítő kardió vagy aerob jellegű edzésformákra. Lényegében ez egy normális alapanyagcsere, a testfelépítés tükrözi az életmódot és a hozzáállást. Vannak ilyen szempontból kevésbé szerencsés egyének, nekik szintén 80 kilogrammos testsúly mellett jobban le kell szorítaniuk a napi kalóriabevitelüket akár 2000 kalóriára is, hogy zsírt veszítsenek. Továbbá szinte minden nap kell kardió vagy aerob jellegű edzésformát végezniük a súlyzós edzések mellett is. Nekik az izomsejtjeik inzulinérzékenysége rosszabb, a nem tökéletes minőségű tápanyagokat egyből zsírba szállítja a szervezetük. A szénhidrátokra reagálnak rosszul, azon belül is főleg a magas glikémiás indexű vagy egyszerű szénhidrátokra (cukrok). Valamint általánosságban is lassabb az anyagcseréjük. Számukra az izomtömeg növelés se a hatalmas adagú étkezésekről kell, hogy szóljon és mindig meg kell válogatniuk a táplálék minőségét, ha nem akarnak zsírosodni. Ritka, de létező jelenség a nagyon gyors alapanyagcsere, a testépítésben őket nevezik "hardgainereknek". Izomzatukat csak lassan tudják építeni, viszont általában testzsírszázalékuk nem nő emellett. Egy 80kg-os hardgainer napi 2600-3000 kalória bevitelével már fogyhat. Ők képezik azokat az embereket, akik szinte bármilyen ételmiszert fogyaszthatnak az elhízás veszélye nélkül. Ha sokkal többet és rosszabb minőségben táplálkoznak, akkor se fognak úgy zsírosodni, mint a másik két csoport tagjai. Nekik már-már kényelmetlenül is sokat kell enni ahhoz, hogy izmot építsenek vagy zsírt raktározzanak. Nagyon gyors alapanyagcseréjük (metabolizmusuk) van, és kitűnő inzulinérzékenységgel bírnak izomsejtjeik. Ha sportolnak, szinte bármilyen ételt vesznek magukhoz, azt kitűnően hasznosítja szervezetük. Érdekes az a tény, hogy egyes ilyen személyeknél találtak spontán jelentkező

termogén aktivitást, az emelkedett testhőmérséklet pedig gyorsítja a zsíroxidációt. Magyarán az ebbe a típusba tartozó egyének olykor nyugalmi helyzetben is képesek zsírégetést produkálni (Mark, 2006).

A testzsírszázalék és a táplálékkiegészítők

Habár a zsírégetésre való képesség veleszületett, a folyamatosan fejlődő táplálékkiegészítő piac igyekszik egyre több terméket kiadni, hogy bárki képes legyen csökkenteni az e téren való genetikai hátrányát. A test zsírtartalmára érzékeny vásárlók számos táplálékkiegészítőt vásárolhatnak. Egyre többen tisztában vannak vele, hogy az alapanyagcsere manipulálása kulcsszerepet kap a zsírégetésben. A koffein az egyik legismertebb anyagcsere pörgető stimuláns, kávé formájában is hatásos. A táplálékkiegészítő paletta azonban még komplexebb termékeket állított és állít elő. Nagyon népszerűek a termogén zsírégetők, ezeknek a fő hatóanyaga a koffein de zöld-tea kivonatokat és különböző stimulánsokat is gyakran tartalmaznak emellett. Ezek megemelik a testhőt, így nyugalmi állapotban is nagyobb az ember kalória felhasználása. Az l-karnitin nevű kiegészítőt főleg kardió edzés előtt szokták használni, mert ez meggyorsítja a zsíroxidáció folyamatát, általa mindig optimális szinten marad a zsírégetés a sporttevékenység közben. De olyan újszerű és specifikus készítmények is vannak már, mint a króm-pikolinát. Ez a hatóanyag a szénhidrát-anyagcserében működik közre és segít azokat az izomzat glikogénkészleteibe juttatni a zsírraktárak helyett. Ez a sok-sok kiegészítő valóban hatásos, de hosszútávon a szervezetnek káros, ha állandóan fel van felpörgetve. Az Európai Unió komolyan szabályozza ezeket a termékeket. Például a termogén zsírégetőkre rá is van írva, hogy csak meghatározott időtartamig szedhetők, ami után szünetet kell tartani, valamint az adagolásuk is előírt. De sajnos a célszerű használatot senki nem tudja ellenőrizni. A nagyobb probléma azonban főleg az illegális készítmények- és stimulánsok rendszeres használata. Sajnos gyakran a doppingszerek teljesen öncélúan vannak felhasználva a konditermi populáción belül, sokan még csak nem is készülnek versenyre. A testzsírszázalék csökkentése is lehet motiváció az illegális készítmények használata mögött. Konkrétan például a pajzsmirigy hormonok vagy az efedrin pont ilyen céllal vannak alkalmazva. Amelyik sportoló genetikai adottságait tekintve nem képes folyamatosan versenyformában maradni, az megeshet, hogy mesterséges úton próbálja majd ezt elérni (Baron és mtsai, 2007, Jeukendrup és Randell, 2011).

A testzsírfóbia terápiás lehetőségei

Túry és Gyányi (2007) esetismertetése tanulságos a modern evés- és testképzavarok tanulmányozására, melyben a testzsírfóbia is szerepet kap. Egy 16 éves fiút mutatnak be ebben, akinek több problémája is adódott kényszeres evési és test-edzési szokásaiból. Látványosan megfigyelhető a tünetváltás, a kezdeti anorexiát felváltotta a testépítő típusú evészavar (testzsírfóbia), majd internetfüggőség alakult ki nála. A kórképe összhangban áll az evészavarok spektrumjellel. Tudományosan megállapított, hogy azok kényszerbetegséggént és szenvedélybetegséggént is felfoghatóak. A fiú esetében a kényszeresség az anorexia és a testzsírfóbia képében jelent meg, az addiktív viselkedés pedig a szenvedélyes test-edzésben és az internetfüggőségben manifesztálódott. Mindenképpen szükséges ezért az integratív terápiás megközelítés, a tanulmányban prezentált pszichoterápiás folyamatban ez meg is jelent. Kulcsszerepet kapott a kognitív viselkedésterápia, melynek jelentőségét már korábban is kiemelték az evészavarokban. Alkalmaztak ezt kiegészítendően relaxációt és hipnózist is. Továbbá, mindenképp szükséges megemlíteni a pszichodinamikai tényezők szerepét, melyet alaposan feltártak. Kiderült, hogy a szexualitás iránti érdeklődés megjelenésével partnerkapcsolati frusztrációk érték a fiatalembert. Ez fontos szerepet játszott abban, hogy a csalódásokat jobb külső elérésével kompenzálja. Először az étkezés szigorú gátlása, majd az izomzat fejlesztése és a testzsírszázalék csökkentése került törekvései középpontjába. A terápiás ülések alatt a kényszeres szokásokat fokozatosan, lépésről-lépésre igyekeztek csökkenteni. Ez eredményesnek bizonyult, a szenvedély fokozatosan alábbhagyott. A testezés és az internetezés megmaradtak, de már nem kényszeres formában, a velük töltött idő redukálódott. Megfordult a helyzet, és ezekből a kedvelt szokásokból inkább profitált, mintsem hátrányt szenvedett el az illető. Megjelent az ellentétes nemmel való harmonikus kapcsolat megszilárdításának lehetősége is, ez kulcsszempont volt a pozitív irányú változásban. Jó példa az eset arra, hogy a nemi szerepek, a férfi identitás bizonytalanságai mennyire táptalajt biztosítanak a testtel kapcsolatos kényszeres aggodalmaknak. A szexualitás terén jelentkező frusztrációk, a partnerkapcsolati szféra problémái szintén ebbe az irányba mutatnak, növelik az evés- és testképzavarok kialakulásának esélyét (Túry és Gyányi, 2007).

„Az emberi (saját) testre vonatkozó obszessziók spektruma egyre differenciáltabbá válik. Az anorexia nervosa és a bulimia nervosa esetében a kényszeres gondolatok a test alakjára és a testsúlyra vonatkoznak. Az orthorexia nervosa az étel minőségével kapcsolatos kényszerességet jelenti. Az izomdiszmorfia esetében az izomzat tömege áll a megszállottság fókuszában. A testépítő típusú evészavar pedig a test összetételében, a testzsír arányában találja meg a kényszeresség célpontját.” (Túry és Gyányi, 2007)

Nincs egyetértés a szakemberek között abból a szempontból, hogy ezek az új típusú zavarok egyértelműen igazi kórképnek számítanak-e. A tárgyalt, modern zavarok ezért még nincsenek is benne a hivatalos diagnosztikus rendszerben. Sokan azonban azon a nézőponton vannak, hogy helyet kellene, hogy kapjanak abban. Arra mindenképpen fokozott igény van, hogy az új zavarok nozológiai körülírását pontosítani kell. Várhatóan nőni fog prevalenciájuk a pszichiátriai ellátó rendszerben. Ez igaz a testzsírfóbiára is. A testzsírfóbiával kapcsolatban további megbízható vizsgálatok lefolytatása javasolt. Ez hozzájárulna a testépítő típusú evészavar epidemiológiai adatainak rendezéséhez. Mivel a testzsírfóbia esetén még nincsenek jól kidolgozott terápiás sémák, ezért kezdetben a kognitív viselkedésterápia ajánlható (Túry és Gyányi, 2007).

Irodalomjegyzék

1. Barban, J., Pilon, B. (2010):The adonis muscle-index
letöltve: http://www.tesztoszteron.hu/emagazin_08_182_Izom-index.php
2. Baron, D.A.,Martin, D.M., Magd, S.A. (2007):Doping in sports and its spread to at-risk populations:an international review. *World Psychiatry*,6,pages:118-123
3. Cash,T.F.,Pruzinsky,T.(szerk.)(2002): *Body Image: A handbook of theory research and clinical practice*.The Guilford Press, New York , pages: 38-46.
<http://dx.doi.org/10.1080/10640260390218738>
4. Cash,T.F.,Pruzinsky,T.(szerk.)(2002): *Body Image: A handbook of theory research and clinical practice*.The Guilford Press, New York , pages: 99-107
<http://dx.doi.org/10.1080/10640260390218738>
5. Gardner, R.M.(2002): *Body image assessment of children*. In: Cash, T.F., Pruzinsky, T.(szerk.): *Body Image: A Handbook of Theory, Research and Clinical Practice*. The Guildford Press, New York. pages: 127-133
<http://dx.doi.org/10.1080/10640260390218738>
6. Greydanus, D., Omar, H. A.,Tsitika, A., Patel, D. R. (2009):Menstrual Disorders in Adolescent Females: Current Concepts. *Disease-a-Month*,55,pages:45-113. doi:10.1016/j.disamonth.2008.10.004
7. Gruber, A. J., Pope, H. G. Jr. (2000): Psychiatric and medical effects of anabolic-androgenic steroid use in women. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 69, pages:19-26
8. Hyman Mark (2006): *Ultrametabolism*
<http://drhyman.com/downloads/UltraMetabolism%20Guide.pdf>
9. Jeukendrup, A.E., Randell, R.(2011): Fat burners:nutrition supplements that increase fat metabolism. *Obesityreviews*,12, pages: 841-851.

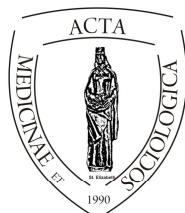
- doi: 10.1111/j.1467-789X.2011.00908.x
10. Owen, R., Spencer, R. M.C. (2013): Body ideals in women after viewing images of typical and healthy weight models. *Body Image*,10,pages: 489-494
doi: 10.1016/j.bodyim.2013.04.005
11. Smolak, L., Murnen, S. K. (2008): Drive for leanness: Assessment and relationship to gender, gender role and objectification. *Body Image*,5,pages: 251-260. doi: 10.1016/j.bodyim.2008.03.004
12. Tod, D., Edwards, C. (2013): Predicting drive for muscularity behavioural engagement from body image attitudes and emotions. *Body Image*,10,pages: 135-138. doi:10.1016/j.bodyim.2012.08.010
13. Túry F, Gyányi A (2007): „Testzsírfóbia”. A modern evészavarok egyike: a testépítő típusú evészavar. *Mentálhigiéné és pszichoszomatika*, 3, 203-210.
doi: 10.1556/Mentál.8.2007.3.3
14. Túry F, Szabó P (2000): A táplálkozási magatartás zavarai. *Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest.*

Dávid Balázs

A Debreceni Egyetem Pszichológia szakos hallgatója. Jelenleg szociál- és munkapszichológiai mesterképzésen tanul, a második évfolyamon. Az alapképzés ideje alatt, egy kurzus keretén belül ismerkedett meg az itt bemutatni kívánt tanulmány témájával, a testzsírfóbiával.

UNIVERSITY
OF DEBRECEN

FACULTY OF
HEALTH
NYÍREGYHÁZA

ACTA
MEDSOC
VOLUME 8.
2017

RECENZIO

Ártatlan Áldozatok Szatmári Svábok a Gulágon¹

Virág Ádám

Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar

DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/10

A kötet a partiumi svábok szovjet munkatáborokba való deportálását elemzi, és az 1944-1953 között eltelt időszak szörnyűségeit tárja az olvasók elé. A kötet jelentőségét az adja, hogy az elkészített elemzésben a szerzők a deportálás - korábbi hasonló írásokban nem részletezett - aspektusait járják körül. A könyv keletkezéséhez hozzátartozik az a tény, hogy a kiadónak személyes érintettsége van a témában oly módon, hogy családja körében is volt olyan személy, akit Oroszországba deportáltak. A személyes indíttatás a kötet egészét átítatja, így az olvasót még közelebb hozza azokhoz a borzalmakhoz, amelyet a szerkesztő részletesen bemutat. Nem utolsó sorban a mű egyben a deportálásokat átélők, és azok családtagjaik előtti tisztelet kifejezését is célozza.

¹ Szerzők: Boros Ernő, Baumgartner Bernadette, Fényi József, Ludescher Gabriella: Ártatlan Áldozatok Szatmári Svábok A Gulágon, Kiadó: Ludescher Gabriella, 244 oldal, ISBN 978-963-12-8166-8

Amint a tanulmányok végén feltüntetett bibliográfiák bizonyítják, a szatmári svábok deportálásáról korábban is készültek kutatások, melyek publikálásra is kerültek. Ezek műfajukat tekintve visszaemlékezések, naplók, tanulmány-esszék, szépirodalmi alkotások. Kalandos történetek formájában mutatják be a szovjet munkatáborban zajló olykor-olykor megdöbbentően drasztikus eseményeket. Az eddigi kutatások közös jellemzője, hogy központi témájuk a gulágon eltöltött idő, és a körülmények részletes bemutatása. Azzal, hogy a szerkesztő nem csak a gulág időszakát mutatja be, hanem az azt követő éveket is, – valamint az itthon maradtak nehézkes életkörülményeit –, e tekintetben jelen könyv hiánypótlónak minősül, hiszen korábban ilyen átfogó tanulmány nem készült.

A kötet szerkezetét tekintve több részből áll. Az első két rész, melyet Boros Ernő és Baumgartner Bernadette munkája, a deportálás kivitelezéséhez vezető utakat írják körül úgy, hogy az olvasót részletesen végigvezeti a történelem viharosabb eseményein. Az első világháborútól kezdi a történelmi visszatekintést, majd azt az utat próbálja felvázolni, ami elvezetett ahhoz az úthoz, mely során a második világháború végeztével, a szatmári svábok deportálásához vezetett. A könyv első rész egyértelműsíti és alátámasztja azt, hogy a hitleri Németország bűneit a szatmári sváboknak kellett viselniük. Annak ellenére tették ezt, hogy önmagukat magyarnak tartották, magyarul beszéltek.

A szerkesztő az egész mű során arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért a sváb származású németül nem beszélő személyeket gyűjtötték össze, annak ellenére, hogy a szovjetek elsősorban a németeket tették felelőssé Oroszország háborús sérelmeiért. A feltett kérdésre a választ gyorsan megkapjuk, amikor is az Észak-Erdély históriáját részletező rész bemutatja a helyben élők származását, valamint a román fél deportálási érdekltségeit. Erre a megállapításra Boros Ernő 1998-2002 közötti kutatómunkája nagyban hozzájárult, amikor is felkereste a szatmári sváb településeket és a történések eseményeiről kérdezte őket.

A deportálandók befogását településenként leírja, ami közelebb hozza az olvasót a történetek átéléséhez. Leírja, hogyan csapták be a lakosokat, milyen történeteket mondtak nekik, annak érdekében, hogy a deportálási folyamat zökkenőmentesen menjen végbe. A deportálások menetét is részletezi illetve azt is, hogy egyes falvakból miért deportáltak csak magyar svábokat, másokból pedig románok is kerültek az összegyűjtöttek közé. A könyv ezen része nagyon érdekes tényekre világít rá, melyek igazolását statisztikai adatokkal és interjúkkal támasztja alá. A tanulmány számos táblázatot tartalmaz, ami megkönnyíti a deportálási folyamat áttekintését és részleteiben mutatja be az egyes települések deportálási históriáját. A történeteket személyessé teszi, hogy név szerint említi az áldozatokat, mellyel egyben méltóképpen emlékezik meg a deportáltakról, és azok családtagjairól. A névsorok feldolgozásának módszere aprólékos, így megbízható adatokra építhetünk a felvezető rész után.

A könyv itt tárgyalt része a sikertelen és erőszakolt újránemzetesítésről szól, konkrétan arról, hogy honnan és hogyan deportálták az áldozatokat. A deportálandók begyűjtésének módszerén túl, a tárgyalt rész egyik legnagyobb előnye az áttekinthetőség, és a személy közeli bemutatás. Az elszállásolási nehézségeknél részben a körülmények részletezésére kerül sor, így az élelmezés napi rutinjait egyéni sorok mentén tárja az olvasó elé. A lágerélet és a munkaviszonyok leírása teszi a könyvet az olvasó számára megfoghatóvá. Az interjúk által a munkakörülmények drámai nehézségeit mutatja be. A mű egyik legtragikusabb része pedig a halálról szól. A deportáltak kártérítéséről írt résznel az érintett 4 ország kárpótlási mechanizmusait járja körül.

Baumgartner Bernadette: A szatmári svábok a népszámlálások tükrében című részt olvashatjuk, mely egy fejezetrészlet a „Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918-1940” című könyvéből. A könyvnek ebben a részében történelmi felvezetéssel mutatja be a szatmári térséget és az ott élő svábok társadalmi beágyazódottságát. A számadatok tükrében elemzi a térség lakosainak nemzetiségi hovatartozását, népszámlálási adatokra alapozva. Az anyanyelv meghatározásával próbálták az 1880-as, 1910-es magyar, majd 1930-as román és az 1941-es magyar népszámlálási adatokból meghatározni a svábok arányát a vizsgált településeken. A könyv itt elemezett részének legnagyobb pozitívuma, hogy figyelembe veszi az adott politikai közeget, ami az adatok megbízhatóságára is hatással volt.

A könyv következő meghatározó fejezete a Fényi József által írt: Kényszer-munkán a Szovjetunióban című rész. Terjedelmében a leghosszabb fejezet, melyben egyéni életúton keresztül írja le – a legapróbb részletekig – a deportálásának történetét. A szerző nagybányai lakos, aki az 1970-es években, 18 különálló részből álló írásában átfogó áttekintést próbál adni a történésekről. Bemutatja a helyi közösséget ahonnan elszállították, a deportálás napját, illetve részletezi az általa átélt negatív élményeket. A vonatúttól kezdve taglalja a deportáltak életvitelét, a lágeréletet és az elszállásolás körülményeit, egészen a hazaérkezéséig. Bár a szerző a lágerélet eseményeit meséli el, a fejezet legfőbb mondanivalója – amellett, hogy bemutatja a munkatábor körülményeit – az emberi viszonyok bemutatása, melyek a különböző szükséghelyzetekben testet öltenek. A közel 5 év eseményeit évenként lebontva elemzi, és havi lebontásban kapunk képet Fényi József lágerben töltött éveiről.

A terjedelmes részt Ludeser Viktor naplóképeiből álló összefoglaló követi, majd Ludescher Gabriella (szerkesztő): Hittel telített levelek című írását olvashatjuk. A keresztény hit erősségéről tesz tanúbizonyságot a szerző azzal, hogy bemutatja az elhurcoltak és az otthonmaradottak Istenbe vetett hitét. Megemlékezik Scheffler János püspök cselekedeteiről, aki a deportáltak érdekeit önfeláldozó módon képviselte. A püspök élesen fellép a deportálások ellen, ezzel közbenjárva hívei érdekében.

Az ezt követő fejezet Ludescher Gabriella: Társadalmi trauma címet viseli. Ezen rész ismeretlen szerző versével kezdődik, és az otthonmaradottak szemszögéből mutatja be a deportálásokat és azok jellemzőit írja le a szerző. A következő lényegesebb részben, mely a gazdasági és a hatalmi kórlépről íródott, a megélhetési nehézségeket írja le Heninger István naplója segítségével, mely Boros Ernő gyűjtése során került birtokába. Az élelmiszerek pontos árának bemutatásával kristálytisza képet kapunk az akkori gazdasági folyamatokról. A napló napra pontosan jegyzi az eseményeket, majdnem 5 év időtartamát átölelve. Valódi társadalmi életképet kapunk az akkori gazdasági helyzetről. A társadalmi trauma abban is megnyilvánul, hogy a deportálásból hazaérkezők a kommunizmus további elszenvetői voltak a beszolgáltatások által. Az identitás kórképnél részletezi a szerkesztő, hogy a nyelvi és etnikai hovatartozás érzése miként figyelhető meg a deportáltak esetében. Az Egy fiatal lány-kórképnél a szexuális visszaélések olvashatóak.

A könyv vége felé haladva fotók ábrázolják a kor embereit. A lágerlakókról készült képeket a kommunista propaganda engedélyezte hazaküldeni, amely képek előnyösen mutatták be az ott dolgozó kényszermunkásokat. A kötet végéhez érve a szerkesztő az interjúzás tapasztalatairól ír, és összegzi a korszak történéseit. Az emlékezés fontosságát hangsúlyozza, melyhez e könyv megjelenése lényegesen hozzájárul. A könyv utolsó részében a deportáltak hosszú névsorát olvashatjuk, településenként tagolva.

A könyv által vizsgált probléma elsőszámú jelentősége az, hogy felhívja a figyelmet a történelem eme sötét időszakára, amikor is olyan embereknek kellett a nagyhatalmak csatározásait és bosszúit megszenvednie, akik önmaguk nem tehettek róla. A történések emberközeli megismerése egyértelműsíti azt is, hogy ezen igazságtalanság elszenvetői kárpótlást mai napig csak részben vagy egyáltalán nem kaptak. A felhasznált elemzési technikák, a tudományos módszerek, a pontosság, és a precíz elemzési technikák alapozzák meg a könyv értékét. A kutatott történelmi jelenséggel egy fontos probléma feltárását és megválaszolását tárja az olvasók elé. A felhasznált és alkalmazott módszerek, források és adatok használatára jellemző az objektivitás, és a kutatói munka alaposága. A kutatás elméleti része a hazai szakirodalomban megjelent tanulmányok széles körét felhasználta. Az eredmények a további kutatások során felhasználhatóak. A könyv az ifjúság számára tankönyvként is alkalmazható, mivel a száraz tények helyett emberi oldalról teszi megfoghatóvá és figyelemfelkeltővé a szerkesztett könyvet.

A kötet stílusa szinergiában van a könyv témájával és céljával egyaránt. A könyvben található táblázatok, fényképek, illusztrációk figyelemfelkeltőek, és bemutatják azokat a jelentős eseményeket, amelyekre a könyv szerkesztője felszerette volna hívni a figyelmet. Összességében a könyv olvasását jó szívvel ajánlom mindenkinek, aki a történelem eseményeiből tanulni szeretne, és emlékezni azokra,

akiknek az életét korábban megkérdőjelezhetetlennek titulált ideológiák megkeserítették, vagy teljes egészében elvették.

Virág Ádám

A Debreceni Egyetem Egészségügyi Karán szerzett szociális munkás diplomát, majd okleveles szociális gazdasági szakember végzettséget. 2017-ben az Országos Tudományos Diákköri Konferencián első helyezést ért el, majd ezt követően a Magyar Tudományos Akadémián Pro Scientia Aranyéremmel tüntettek ki.